

”Paras asia mun koko lapsuudessa”

-

Lapsena kodin ulkopuolelle sijoitettuna
olleiden nuorten aikuisten kokemuksia omasta
osallisuudestaan ja toimijuudestaan

JUHA MÄKI-KETELÄ
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden
yksikkö
Sosiaalityön pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2016

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

MÄKI-KETELÄ, JUHA: ”Paras asia mun koko lapsuudessa” - Lapsena kodin ulkopuolelle sijoitetuina olleiden nuorten aikuisten kokemuksia omasta osallisuudestaan ja toimijuudestaan

Pro gradu -tutkielma, 82 sivua, 2 liitesivua

Sosiaalityö

Ohjaaja: Irene Roivainen

Huhtikuu 2016

Tutkimukseni tutkimustehtävänä on selvittää lapsena koettuja osallisuuden- ja toimijuudenkokemuksia niin kodin ulkopuoliseen sijoitukseen johtaneen prosessin kuin varsinaisen sijoituksenkin aikana. Tutkimukseni paikantuu yhteiskuntatieteelliseen lapsuustutkimukseen ja lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen sekä niistä käytävään keskusteluun.

Tutkimustehtävä jäsentyy kahdeksi varsinaiseksi tutkimuskysymykseksi. Ensimmäinen niistä on, toteutuuko lapsiasiakkaan osallisuus sijoitusprosessin ja varsinaisen sijoituksen aikana? Lapsiasiakkaan osallisuudella tarkoitan hänen oikeuttaan ja tosiasiallista mahdollisuuttaan osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon niin, että hän itse kokee tullessa kuulluksi ja ymmärretyksi.

Toinen tutkimuskysymys puolestaan on, voidaanko lapsiasiakkaan kohdalla puhua toimijuudesta sijoitusprosessin ja varsinaisen sijoituksen aikana? Toimijuudella tarkoitan lapsiasiakkaan tosiasiallista mahdollisuutta vaikuttaa itseään koskeviin prosesseihin ja niiden lopputuloksiin.

Etsin tutkimuskysymyksiin vastauksia haastattelemalla viittä iältään 20–26 -vuotiasta nuorta aikuista, jotka kaikki ovat jossain vaiheessa lapsuuttaan olleet lastensuojelullisin perustein kodin ulkopuolelle sijoitettuna. Haastattelut olivat ennalta laadittua haastattelurunkoa noudattelevia teemahaastatteluita. Analyysimenetelmänä käytin teemoittelua.

Tutkimus osoitti, että kodin ulkopuoliseen sijoitukseen ei välttämättä aina jouduta, vaan usein päinvastoin päästään. Onnistuessaan sijoitus tarjoaa sijoitetulle lapselle positiivisia kokemuksia sekä turvallisia ja eheyttäviä ihmissuhteita, jotka parhaimmillaan kantavat aikuisuuteen asti. Monet haastattelemani nuoret aikuiset pitivät edelleen tiiviisti yhteyttä sijaisperheisiinsä ja lastensuojelulaitosten henkilökuntaan.

Lastensuojelullisiin prosesseihin osallistuneet aikuisammattilaiset saivat toiminnastaan positiivista palautetta. Lastensuojelun lapsiasiakkaiden kohtaaminen, osallisuus ja toimijuus oli haastattelemani nuorten aikuisten kohdalla toteutunut varsin hyvin. Mitä vanhemmasta lapsiasiakkaasta oli ollut kyse, sen paremmin niiden voidaan katsoa toteutuneen.

Positiivisesta palautteesta huolimatta aikuisammattilaisten tulee jatkossakin kiinnittää erityistä huomiota lapsiasiakkaan näkyväksi, kuunnelluksi ja ymmärretyksi tekemiseen. Lapsen äänen tulee kuulua kaikissa lapsen ja hänen asioitaan hoitavien aikuisten välisissä keskusteluissa. Sen tulee ”kuulua” myös lapsesta kirjoitettavissa dokumenteissa, joita mahdollisuuksien mukaan työstetään yhdessä lapsen kanssa. Kuuleminen lain edellyttämällä minimitasolla ei ole riittävä taso.

Avainsanat: sijaishuolto, lapsen toimijuus, lapsen kohtaaminen, lapsen osallisuus, lapsikeskeisyys

University of Tampere

School of Social Sciences and Humanities

MÄKI-KETELÄ, JUHA: "The best thing in my childhood" – experiences of involvement and acting of young adults who have been fostered in their childhood

Master's Thesis, 82 pages, 2 appendix pages

Social Work

Supervisor: Irene Roivainen

April 2016

My research aims to describe the unique experiences and thoughts of the child's involvement and the child's agency. The research is based on the semi-structured interviews of five young adult ages of 20 to 26 who have been fostered in their early life. The research material was themed for analysis.

The research task is divided into two themes:

1. Is the child's involvement realized in the fostering process and during the actual fostering? In this case involvement means child's actual right and opportunities to participate so that he or she feels to have become heard and understood,
2. Is it justifiable to talk about child's agency during the fostering process and actual fostering? In this case child's agency means child's actual ability to influence the processes that concern him or her and his or her own child welfare process.

The study adduced that fostering can offer a positive experience, safe and healing human relationships for the child. Most of the young adults I interviewed still have a close contact with their fostering families and the staff of child welfare institutions these young adults lived during their childhood.

The foster parents and the professionals who worked with fostered children achieved positive feedback. The children had been heard and they had had possibilities to act during their fostering. The older the child had been during the process, the better he or she had been taken into account.

Despite this positive feedback, the adults working with fostered children must pay special attention in making the children visible, listened to and understood. The child's voice should be heard in all discussions between the child and the adults who are working with him or her.

The child's voice should also be heard on the case documents. The interviewing at the minimum level required by law is not enough.

My research is anchored in childhood research and child-focused research, as well as in the debate about them.

Keywords: foster care, the child's agency, the child's encounter, the child's involvement, child-focused

Sisällys

1 JOHDANTO	5
2 SUOMALAISEN LASTENSUOJELUN REUNAEHTOJA.....	6
2.1 Suomalainen lastensuojelu ja osallisuusorientaatio	6
2.2 Sijaishuolto osana lastensuojeluumme.....	7
3 NÄKÖKULMIA JA KÄSITTEITÄ	12
3.1 Aikaisempaa suomalaista tutkimusta	12
3.2 Osallisuus	17
3.3 Toimijuus	22
3.4 Lapsen kohtaaminen	25
4 TUTKIMUSASETELMA.....	32
4.1 Tutkimustehtävä, tutkimuskysymykset ja tutkimukseen osallistujat.....	32
4.2 Aineiston keräämisen menetelmät ja toteutus.....	34
4.3 Aineiston analyysistä	35
4.4 Tutkimuksen eettisistä seikoista.....	38
5 ASIAKKUUS LAPSEN SILMIN.....	40
5.1 Erilaisia lähtökohtia ja sijoituspolkuja.....	40
5.2 Onnistuneita sijoituksia.....	41
5.3 Uusi alku, uudet ihmissuhteet	46
5.4 Aina ei voi onnistua	51
5.5 Mennyt, nykyhetki ja tuleva.....	56
5.6 Yhteenvedoa keskeisistä tutkimushavainnoista.....	58
6 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET.....	63
6.1 Yhteenvedoa tutkimuksestani, sen kulusta ja tuloksista	63
6.2 Tulosten pohdintaa.....	64
6.3 Tutkimukseni arviointia	65
6.4 Tutkimukseni anti sosiaalityön käytännöille.....	66
6.5 Lopuksi.....	76
LIITTEET	83
Liite 1. Haastateltavien taustatiedot ja haastattelurunko.....	83
Liite 2. Suostumus tutkimukseen	84
KUVIOLUETTELO	
Kuvio 1. Kodin ulkopuolelle sijoitettuna olleet lapset vuosina 1991–2013.....	9
Kuvio 2. Osallisuus, toimijuus ja syrjäytyminen.....	69

1 JOHDANTO

Keskeisen mielenkiinnon kohteena tässä tutkielmassa ovat lastensuojelun¹ lapsiasiakkaiden kohdaksi ja kuunnelluksi tuleminen sekä heidän osallisuuden- ja toimijuudenkokemuksensa niin kodin ulkopuoliseen sijoitukseen johtaneen lastensuojeluprosessin kuin varsinaisen sijoituksenkin aikana. Näitä seikkoja valottavat viisi haastattelemaani nuorta aikuista², jotka ovat olleet jossain vaiheessa elämäänsä sijoitettuina kotinsa ulkopuolelle.

Tutkielmani paikantuu yhteiskuntatieteelliseen lapsuustutkimukseen ja lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen sekä niistä käytävään keskusteluun. Sivuan myös lastensuojelun institutionaalisia ammatikäytäntöjä sekä lapsen asemaa näissä käytännöissä.

Tutkielmani jakautuu johdannon jälkeen keskeisten käsitteiden käsittelyyn, tutkimusosioon sekä tulososioon. Tulososiossa käyn läpi sekä tutkimushavaintojani että niihin liittyviä pohdintoja. Sen jälkeen arvioin erilaisia tutkimukseeni liittyviä seikkoja. Lopuksi nostan esiin käytännön sosiaalityöhön liittyviä kehittämiskohteita ja toimintaehdotuksia, jotka nousivat esiin toteuttamistani tutkimushaastatteluista.

Monet tutkimukselliset valintani ovat samankaltaisia niiden valintojen kanssa, joihin päädyin vuonna 2012 valmistunutta kasvatustieteellistä väitöstutkimustani tehdessäni. Hyödynsin tutkimusasetelman rakentamisessa, tutkimusaineiston keräämisessä ja keräämäni aineiston analyysissä tapaus-tutkimukseen sekä narratiiviseen ja elämäkerralliseen tutkimusotteeseen liittyviä aineksia ja valintoja.

Korostan kuitenkin, että tutkimukseni ei ole puhtaasti mikään niistä. Sen sijaan luonnehdin tutkimusotettani ennen kaikkea monimenetelmälliseksi.

¹ Lastensuojelua on lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu, lapsen kiireellinen sijoitus ja huostaanotto sekä niihin liittyvä sijaishuolto ja jälkihuolto. (Lastensuojelulaki, 3§).

² Nuorisolain (2006/72, 2§) mukaan alle 29-vuotiaita kutsutaan nuoriksi aikuisiksi.

2 SUOMALAISEN LASTENSUOJELUN REUNAEHTOJA

Tässä luvussa tarkastelen tutkimukseni kontekstia. Sen keskeiset elementit ovat suomalainen lastensuojelu sekä sijaishuolto osana lastensuojeluumme.

2.1 Suomalainen lastensuojelu ja osallisuusorientaatio

Lasten osallisuuden ja toimijuuden lisäämiseen tähtäävä kehitystyö käynnistyi suomalaisessa lastensuojelussa 1990-luvulla. Nykykeskustelussa pyritään vahvistamaan lasten osallisuutta ja toimijuutta lastensuojeluprosessin aikana. Lasten osallisuuden ja toimijuuden korostamista voidaan pitää vastareaktiona aiemmille ajattelutavoille, joissa lapsen omaa toimintaa häntä itseään koskevissa prosesseissa ei pidetty merkittävänä, jolloin lasten oman subjektiivisuuden toteutuminen jäi sivuosaan. (Kouvonen 2011, 206, 212–213; Oranen 2007, 8.)

Toimijuuden osallisuuteen liittyvä ulottuvuus kuvaa lasten osallistumisen astetta kulloisessakin toiminnassa. Se tulee esille lasten aloitteellisuudessa, toimintaan sitoutumisessa ja toimintatavoissa. Osallisuus tarjoaa lapsille mahdollisuuden vaikuttaa, jolloin heidän näkemyksensä voivat saada aikaan konkreettisiakin muutoksia itse toiminnassa. Mitä enemmän lapsen oma suunnittelu ja päätöksenteko toiminnassa ja sen lopputuloksessa näkyvät, sitä osallisemmaksi toimijaksi lapsi voidaan nähdä. (Hill ja Tisdall 1997, 36–38; Lehtinen 2009, 104–105.)

Lasten edun³, osallisuuden, toimijuuden ja heidän oikeuksiensa korostaminen ja edistäminen ovat olennainen osa sekä kansainvälistä että suomalaista lastensuojelua ja lainsäädäntöä. Keskityn tutkielmassani lastensuojelun osalta suomalaiseen lastensuojeluun, sen taustaideologioihin, käytännön toteuttamistapoihin sekä sitä koskevaan suomalaiseen lainsäädäntöön. Tästä syystä lähdekirjallisuudessa korostuvat etenkin lastensuojelun osalta suomalaiset lähteet.

Tarkastelun laajentaminen myös kansainväliseen lastensuojeluun olisi varmasti hedelmällistä, mutta kuten esimerkiksi Andersson ja Hollander (1996, 91), Hurtig (2003, 13) ja Petrelius (2015) toteavat, tapa jäsentää perheen ja valtion välisiä suhteita sekä lasten tarpeita vaihtelevat eri maissa suuresti. Ne muovaavat maakohtaisesti myös lastensuojelun lainsäädäntöä, taustaideologioita sekä asiakas-

³ Lapsen edulla viitataan yleensä siihen, mikä on lapselle hyväksi. Kyse voi olla esimerkiksi turvallisuudesta ja osallisuudesta sekä vanhempien tarjoamasta rakkaudesta, hoidosta ja suojelusta. Sillä tarkoitetaan usein myös ihmissuhteiden laatua, esimerkiksi kiintymyssuhdetta, lapsen tasapainoista kehitystä, toimijuutta ja mielipiteen kuulemistä. (Nätkin 2003, 37–38.) Lapsen edun rinnalla käytetään myös käsitteitä lasten oikeudet, lasten osallisuus sekä lasten tarpeet, näkökulmat ja intressit. Lapsen etu korostaa hänen tarpeittensa toteutumista sekä lapsen ihmissuhteiden ja identiteetin kehittymisen ensisijaisuutta. Käsitteellä ei kuitenkaan ole yksiselitteistä teoreettista pohjaa. (Pösö 2012, 76, 79.)

työn arkea. Erot ovat siinä määrin merkittäviä, että on mahdotonta tehdä esimerkiksi kattavaa ja yksityiskohtaista vertailua eri maiden lastensuojelukäytännöistä.

Eri maiden lastensuojelua vertailtaessa keskeisimmät erot löytyvät siitä, painotetaanko toiminnassa lasten suojelua vai heidän hyvinvointiaan. Painotuksesta riippuen lastensuojelu, sen kohde ja toimenpiteet määritellään eri tavoin.

Suojelupainotteisessa mallissa lastensuojelun tehtäväksi ymmärretään puuttuminen vain äärimmäisiin, lapsen henkeä uhkaaviin tilanteisiin. Toimintaa ohjaavat ennalta määritellyt normit ja kriteerit siitä, milloin ja millaisiin toimenpiteisiin tällaisissa tilanteissa on ryhdyttävä. Suojelupainotteisia maita ovat esimerkiksi Iso-Britannia ja USA. Manner-Euroopassa puolestaan korostetaan perheen tukemiseen liittyviä palveluja. Suomi edustaa *hyvinvointipainotteista lastensuojelumallia*, jossa tärkeiksi lastensuojelun tehtäviksi nähdään sekä lasten että heidän perheidensä hyvinvoinnin tukeminen. (Eronen 2012b, 21–22; Laakso 2009, 22.)

Suomalainen lastensuojelutyö nojaa erityisesti ns. *osallisuusorientaatioon*, jonka painopistealueita ovat esimerkiksi lapsen hyvinvointi, mahdollisuudet ja aktiivinen osallistuminen itseään koskevaan päätöksentekoon. Monessa eurooppalaisessa maassa lastensuojelutyö sen sijaan nojaa ns. *suoje-luorientaatioon*, joka keskittyy suojelemaan lapsia esimerkiksi heidän omilta vanhemmiltaan. Myös nämä painotukset vaikeuttavat eri maiden lastensuojelujärjestelmien ja niiden käytännön toiminnan keskinäistä vertailua. (Jaakola 2015.) Hietamäki (2015) puolestaan toteaa, että eri maissa ei välttämättä puhuta lainkaan samasta asiasta, kun puhutaan lastensuojelusta.

Lastensuojelujärjestelmän perusta määrittää myös lastensuojelutyön käytäntöjä eri lailla eri maissa. Esimerkiksi Englannin lastensuojelulain taustalla on pyrkimys tasapainon löytämiseen lapsen hyvinvoinnin ja vanhempien oikeuksien välille. Englantilainen laki painottaa merkittävästi vanhempien vastuuta lastensa hyvinvoinnin takaajina. Pohjoismaiset lapsilait sen sijaan ovat hengeltään sosiaalipoliittisesti laaja-alaisempia ja enemmän kiinnostuneita lapsen hyvinvoinnista kuin esimerkiksi perheen autonomiasta ja yksityisyydestä. (Sinko 2004, 98.)

2.2 Sijaishuolto osana lastensuojeluumme

YK:n Lapsen oikeuksien yleissopimuksen mukaan lapsen ensisijainen kasvuympäristö on hänen perheensä. Viranomaisten tulee tarjota perheille lasten hoitoon ja kasvatukseen liittyvää tukea, apua ja suojelua. Lapsen saa erottaa vanhemmistaan tahdonvastaisesti toimivaltaisen viranomaisen toi-

mesta vain erityistapauksissa, esimerkiksi vanhempien pahoinpidellessä tai laiminlyödessä lasta. (Bardy 2009, 64–65.)

Suomessa lasten ensisijaisina hyvinvoinnista huolehtijoina pidetään heidän vanhempiaan. Vanhemmuutta korostetaan pysyvänä ja elinikäisenä vastuuna. Samalla kuitenkin vanhemmuus käsitetään korvattavana, jos lapsen omat vanhemmat eivät vastuullisuuteen kykene. Perheiden elämään puuttuminen sekä vanhemmuuden normittaminen ja sääntely ovat suomalaisen lastensuojelun sosiaalityön ja sijaishuollon keskeisiä viranomaistoimenpiteitä. Vanhemmuudessa esiintyviä puutteita ja lasta kuormittavia perhesuhteita pyritään korvaamaan sijoittamalla lapsi sijaishuoltoon joko laitokseen tai perheeseen. (Eronen 2012a, 123.)

Lapsia voidaan sijoittaa kodin ulkopuolelle perusteiltaan ja tarkoitukseltaan hyvin erilaisilla päätöksillä. Kodin ulkopuolinen sijoitus voi olla avohuollon tukitoimi⁴, huostaanotto⁵ (joko kiireellisenä sijoituksena⁶ tai hallinto-oikeuden väliaikaisella määräyksellä) sekä osa jälkihuoltoa⁷. Lisäksi lapsi voidaan sijoittaa kodin ulkopuolelle myös yksityisesti⁸. Sijaishuoltopaikkaa valittaessa tavoitteena on aina oltava lapsen etu ja sen toteutuminen sekä lapsen tarpeenmukaisen hoidon ja huolenpidon järjestäminen. (Saastamoinen 2010, 4–5; Rätty 2015, 461.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen lastensuojelutilaston mukaan lastensuojeluun tulee asiakkaiksi enemmän lapsia kuin mitä asiakkuudesta poistuu. Valtakunnallisista ja kuntien suunnitelmista huolimatta lasten huostaanotot ja sijoitukset kodin ulkopuolelle lisääntyvät Suomessa jatkuvasti. Kasvu on merkittävää ja muihin Pohjoismaihin verrattuna suurta. Eniten ovat lisääntyneet kiireelliset sijoitukset⁹, joiden määrä on kasvanut voimakkaasti vuodesta 2005 lähtien. (Heino 2014, 292–295.)

⁴ Avohuollon tukitoimena järjestettävä sijoitus tähtää lapsen ja perheen kuntoutumiseen, ei lapsen pidempiaikaiseen sijoitukseen kodin ulkopuolelle. Avohuollon sijoitus tehdään yhteistyössä lapsen vanhempien kanssa ja perustuu vapaaehtoisuuteen. (Heino 2014, 294–295.)

⁵ Huostaanottotilanteessa viranomainen päättää lapsen asumisesta ja muista huolenpitoon liittyvistä seikoista sekä tarvittavista rajoitustoimista. Lapsen ensimmäinen sijoitus tehdään usein vanhempien kanssa sovittuna avohuollon tukitoimena, ei siis suoraan huostaanottoperusteella. Lähes yhtä usein se tapahtuu kuitenkin kiireellisenä toimena. (Heino 2014, 294.)

⁶ Kiireellinen sijoitus johtaa usein huostaanottoon. (Heino 2014, 294.)

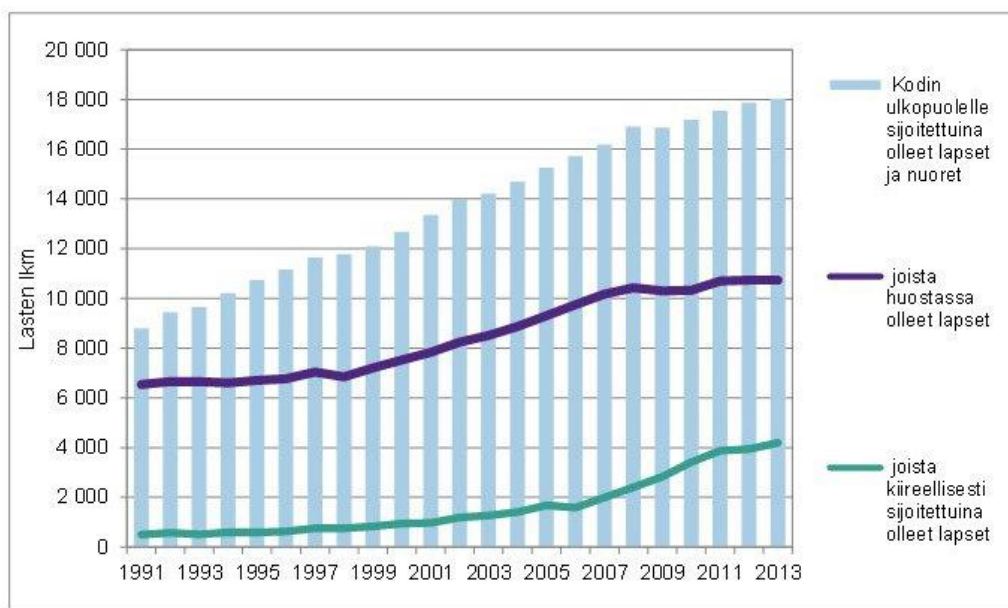
⁷ Jälkihuolto tarkoittaa huostassa olleelle tai vähintään puoli vuotta avohuollon sijoituksessa olleelle nuorelle ja häntä hoitaville aikuisille järjestettäviä tukitoimia, jotka liittyvät esimerkiksi nuoren asumiseen, toimeentuloon ja opiskeluun. Jälkihuolto päättyy viimeistään nuoren täyttäessä 21 vuotta.

⁸ Yksityisessä sijoituksessa lapsi on huoltajan päätöksellä hoidettavana ja kasvatettavana yksityiskodissa, esimerkiksi isovanhempien tai muiden läheisten luona.

⁹ Kiireellinen sijoitus on tehtävä, jos lapsen kohdistuu välitön vaara tai muu kiireellisen sijoituksen ja sijaishuollon tarve. (Heino 2014, 295.)

Vuonna 1991, jolloin nykyinen tilastointikäytäntö alkoi, noin 8 500 suomalaislasta ja -nuorta oli sijoitettuna asumaan oman kotinsa ulkopuolelle. Vuonna 2011 sijoitettuna oli jo lähes 17 500 lasta ja nuorta, joista huostaan otettuja oli noin 10 500. Uusia huostaanottoja tehtiin kyseisen vuoden aikana lähes 1 800. Vuonna 2013 kodin ulkopuolelle oli sijoitettuna yhteensä jo yli 18 000 lasta ja nuorta¹⁰. Kasvua edellisvuoteen oli vajaa prosentti. (Bardy ja Heino 2013, 24; Heino 2014, 293; Eronen 2013, 19; THL 2013.)

Huostaanottojen kasvava määrä on yksi indikaattoreista, joka osoittaa, että yhä useammassa lapsiperheissä pahoinvointi on synnyttänyt sellaisia ongelmia, joihin puuttuminen edellyttää yhteiskunnan tarjoamia korjaavia palveluita. Lisäksi erilaiset lasten ja perheiden palvelut – esimerkiksi perhe- ja kasvatuseuvolat sekä erikoissairaanhoido – kuormittavat lapsista ja perheistä, joiden ongelmat ovat jo pitkälle kehittyneitä ja vaativat erityisiä tukitoimia. (Halme ja Perälä 2014, 216.)

KUVIO 1. Kodin ulkopuolelle sijoitettuna olleet lapset sekä niistä huostassa olleet ja kiireellisesti sijoitetut lapset vuosina 1991–2013. Sama lapsi voi sisältyä sekä kiireellisesti sijoitettuihin että huostassa olleiden lukumääriin. (THL 2014.)

Myös lasten huostaanottokäytännöt Suomessa ovat muuttuneet. Kodin ulkopuolinen sijoitus käynnistyy entistä useammin kiireellisenä sijoituksena. Myös tahdosta riippumattomien pakkohuostaanottojen osuus kaikista huostaanotoista on kasvanut kymmenessä vuodessa 17 prosentista 22 prosenttiin. Noin joka viides kaikista huostassa olevista lapsista on sijoitettuna vastoin omaa tai huoltajansa tahtoa. (Bardy ja Heino 2013, 24.)

¹⁰ Vertailun vuoksi mainittakoon, että hieman yli kymmenen vuotta aikaisemmin, vuonna 2002, kodin ulkopuolelle sijoitettuna oli noin 14200 lasta. (Pösö 2004, 202.)

Vuonna 2013 jo yli puolet huostassa olleista suomalaislapsista oli sijoitettuna sijaisperheisiin. Noin joka viides asui ammatillisessa perhekodissa ja noin joka kolmas laitoksessa. On kuitenkin viitteitä siitä, että tulevaisuudessa yhä useampi huostaan otettu lapsi ja nuori on sijoitettu laitokseen tai ammatilliseen perhekotiin, vaikka vuoden 2012 alusta voimaan tulleella lakimuutoksella pyrittiin nimenomaan perhehoidon ensisijaistamiseen¹¹ sijaishuollon muotona. Tämä tavoite on kyetty toteuttamaan vain muutamissa maamme kaupungeista. (Bardy ja Heino 2013, 25; THL 2013.)

Sijaishuollon tarpeen kasvuun on monia syitä. Sekä avohuollossa että huostaanottovaiheessa korostuvat eniten lasten ristiriidat vanhempiensa kanssa, kaltoinkohtelu, vakavat laiminlyönnit sekä perheiden hajoamiset. Muita keskeisiä tekijöitä ovat esimerkiksi lapsen heikko psyykinen terveydentila, väsyneisyys, syrjään vetäytyneisyys, pelokkuus, rajattomuus, hallitsevuus, koulunkäyntivaikeudet, erityisopetuksen tarve sekä erilaiset väkivaltakokemukset. Näistä tekijöistä aiheutuva kuormitus heijastuu monin eri tavoin lasten psykososiaaliseen hyvinvointiin ja psyykkiseen oirehdintaan. (Heino 2009, 97; 2014, 293.)

Suomalaislasten ja heidän perheittensä ongelmat ovat vaikeutuneet. Sijoitettavat lapset ovat yhä vaikeampihoitoisia, usein pitkäkestoisen terapian tarpeessa ja heille on vaikea löytää heitä riittävästi tukemaan kykeneviä hoitopaikkoja. Erityisesti lasten käytöshäiriöt ja emotionaaliset ongelmat ovat lisääntyneet merkittävästi. Oireet liittyvät vahvasti lapsen ennen sijoitusta kokemien traumaattisten tapahtumien määrään ja laatuun. Näiden lasten vanhempien ongelmat ovat vaikeasti jos lainkaan autettavissa, ja perheillä on monen vuoden ongelmahistoria. (Sinko 2004, 72, 74.)

Vaikka sijoitusten määrä on jatkuvassa kasvussa, sosiaalityön ammattilaiset ovat havainneet, että huostaanottoprosessit ovat pitkittyneet ja kynnyksistä käynnistää prosessi noussut. Toimintaa on alkanut ohjalla tausta-ajatus, jonka mukaan lapsen on oltava selvästi vaurioitunut ennen kuin perusteet huostaanottoon ovat riittävät. Ristiriita lastensuojelulain kanssa on suuri, sillä lain mukaan huostaanoton edellytyksiksi riittää jo pelkästään se, että lapsen terveys tai kehitys on vakavasti vaarantunut tai vaarantumisen uhka on ilmeinen. (Sinko 2004, 72.)

Huostaanotolla puututaan aina sekä lapsen perustuslaillisiin oikeuksiin (esimerkiksi oikeus henkilökohtaiseen vapauteen) että Euroopan ihmisoikeussopimuksen takaamaan perhe-elämän suojaan. Toisaalta kyse on lapsen oikeudesta asianmukaiseen suojeluun, hoitoon ja huolenpitoon. Viran-

¹¹ Vuoden 2012 alusta lähtien lapsen ensisijainen sijaishuollon muoto on perhehoito. Laitoshoito tulee kyseeseen vain siinä tapauksessa, jos lapsen edun mukaista sijaishuoltoa ei voida järjestää muulla tavoin. (Lastensuojelulaki, 50§).

omaisten velvollisuus on ottaa lapsi huostaan, mikäli nämä oikeudet eivät toteudu. Sijaishuollossa lapselle on pyrittävä aina tarjoamaan hänen etunsa mukaista välttämätöntä hoitoa ja huoltoa. (Räty 2015, 359.)

Lapsen huostaanoton tulee aina olla viimesijainen interventio. Se on mahdollista tehdä vasta kolmen kriteerin täytyessä samanaikaisesti: 1. puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä tai lapsi itse vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään esimerkiksi käyttämällä päihteitä tai tekemällä rikoksia, 2. avohuollon palvelut tai muut avohuollon tukitoimet eivät ole lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia tai mahdollisia, taikka ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi, ja 3. sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista. (Heino 2009, 87; 2014, 296–297.)

Sijaishuollolla tähdätään vaikeuksia tai kaltoinkohtelua kokeneen lapsen elämää kuormittavien tekijöiden poistamiseen, myönteisten kasvu- ja kehitysedellytysten turvaamiseen sekä lapselle turvallisen kasvuympäristön ja hänen kasvuaan tukevien ihmissuhteiden luomiseen. Lapselle tulee selittää hänen ikätasonsa huomioiden ja ymmärrettävästi sijoitukseen liittyviä käytännön asioita ja keskustella hänen kanssaan riittävästi sijoitukseen liittyvistä syistä sekä siitä, millä tavoin lasta ja hänen perhettään tuetaan jatkossa. Erityisen tärkeää on rohkaista lasta kertomaan omista näkemyksistään ja tunteistaan. (Eronen 2013, 25; Känkänen 2009, 235.)

Toimenpiteinä sijaishuolto ja huostaanotto puuttuvat vahvasti lapsen perhe-elämään. Siksi niiden juridista pohjaa on perusteltua korostaa. Sijaishuollon lähtökohtana on, että se on aina väliaikainen toimenpide. Keskeinen tavoite suomalaisessa lastensuojelussa on perheen koossa pitäminen ja koko perheen kuntouttaminen niin, että lapsi voi jäädä tai palata syntymäperheensä luo asumaan ja että hän varttuisi vanhempansa tai vanhempiensa luona. Näihin tavoitteisiin pyritään järjestämällä haa-voittuvissa olosuhteissa elävän lapsen huolenpito ja hoito muulla tapaa kuin turvautumalla huostaanottoon. (Pösö 2003, 156; 2004, 202–203.)

Sijaishuoltopaikan valinnassa huomiota tulee kiinnittää erityisesti huostaanoton tarkoituksen toteutumiseen, sijoitetun lapsen arjen mahdollistamiseen sekä hänen hoitamiseensa ja kasvattamiseensa. Sijaishuoltopaikan tulee vastata huostaanoton perusteina oleviin ongelmiin ja lapsen huolenpidon tarpeisiin. Sijaishuollon tulee tarjota lapselle mahdollisuus pysyviin ihmissuhteisiin ja kasvuympäristöön, läheisten ihmissuhteiden ylläpitämiseen sekä hoidon jatkuvuuteen. (Pösö 2004, 206–207; Räty 2015, 467, 475.)

3 NÄKÖKULMIA JA KÄSITTEITÄ

Tarkastelen tämän luvun aluksi tutkielmani aihepiiriin liittyvää aikaisempaa suomalaista tutkimusta. Sen jälkeen esittelen tutkielmani keskeiset käsitteet, jotka ovat lapsen kohtaaminen, osallisuus sekä toimijuus.

3.1 Aikaisempaa suomalaista tutkimusta

Suomalaislasten ja -nuorten osallisuutta ja toimijuutta koskevaa tutkimusta oli vielä 2000-luvun alkupuolelle tultaessa tehty varsin vähän. Laajimmin ja urauurtavimmin tutkimusta on tehty lähinnä erilaisissa lasten ja nuorten elinympäristön kehittämiseen tähtäävissä tutkimushankkeissa. Lähes poikkeuksetta tutkimus on ollut tutkimusotteeltaan laadullista. (Kiili 2006, 32; Lavikainen 2015.)

Lasten hyvinvointiin liittyvän tutkimuksen kiinnostuksen kohteina 2000-luvulla on ollut muun muassa lasten toimijuus ja osallisuus sekä lapsilähtöisyyden määrittely ja toteutuminen. Tutkimustoiminta on painottunut väitöskirja- ja lisensiaatintöihin, erilaisiin oppikirjateksteihin sekä artikkelikoelmissa julkaistuihin kirjoituksiin, jotka käsittelevät lähinnä erilaisia työmenetelmiä ja niiden kehittämistä. Kaikki kirjoitukset eivät välttämättä täytä tieteellisten artikkelien vaatimuksia. Varsinaiset tutkimukset ovat pääasiassa laadullisia tapaustutkimuksia. (Eronen 2007, 5–7.)

Seuraavaksi tarkastelen tutkielmani aiheeseen liittyviä tai sitä sivuavia tutkimuksia. Tarkastelussa korostuu edellä mainittu tutkimuksen painottuminen opinnäytteisiin.

Marja-Leena Aronen (1994) tutki nuorten kokemuksia lastensuojeluasiakkuudestaan, osallisuudesta ja laitosestä kahdeksaa nuorta haastatteleamalla. Lasten ja nuorten osallisuudella Aronen tarkoittaa heidän oikeuttaan riittävän hyvään lapsuuteen ja nuoruuteen, ja se koostuu turvallisuuden ja huolettomuuden kokemisesta sekä oikeudesta autonomiaan ja ikäkaudelle ominaiseen kehitykseen. Osallisuuden tai sen puuttumisen, osattomuuden, kokemus liittyy läheisesti elämänhallinnan ja syrjäytymisen käsitteisiin. Lasten ja nuorten osallisuuden kehittymisen edellytyksenä on, että heitä kunnioitetaan tahtovina ja haluavina subjekteina ja että heidän tarpeitaan, tunteitaan ja ajatuksiaan kuunnellaan. Etenkin nuorten kokemuksissa lastensuojelun sosiaalityö näyttäytyy helposti instituutiona, jossa nuori itse kokemuksineen ja tunteineen jää autonomiaa vailla olevaksi sivustakatsojaksi. Lapset ja nuoret tulisi kuitenkin hyväksyä oman elämänsä subjekteiksi. Tämä toteutuisi monesti jo pelkästään lapsia ja nuoria kuuntelemalla.

Hannele Forsbergin sosiaalityön väitöskirja ”*Perheen ja lapsen tähden – etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista*” (1998) tarkastelee lastensuojelun perhekäsityksiä sekä lapsen asemaa lastensuojelun käytännöissä. Forsberg selvitti tutkimuksessaan lastensuojelun asiantuntijoiden toimintakäytännöissään perheestä tuottamia tulkintoja sekä sitä, miten nämä tulkinnat vaikuttavat lapsen asemaan sosiaalitoimistoissa ja perhetukikeskuksissa. Forsberg kokosi tutkimusaineistonsa kolmen sosiaalitoimiston ja perhetukikeskuksien työntekijöitä haastatteleamalla ja havainnoimalla heidän työkäytäntöjään. Hän havaitsi, että perhe on keino, väline ja konteksti lähestyä ja ratkaista lapsia koskettavia sosiaalisia ongelmia. Perhetukikeskuksissa auttamisen ote on ongelmien patologisoinnin sijaan kannustava. Sosiaalitoimistoissa ote sen sijaan on rajatumpi ja ongelmakeskeisempi. Sosiaalitoimistossa auttaminen tarkoittaa usein sitä, että äidin avuksi pulmatilanteissa tarjotaan hyvinvointivaltion palveluksessa olevia ammattiauttajia.

Kristine Fromin erityispedagogiikan väitöskirja ”*Että sais olla lapsena toisten lasten joukossa – Substantiivinen teoria erityistä tukea tarvitsevan lapsen toiminnallisesta osallistumisesta toimintaympäristöissään*” (2010) tarkastelee erityistä tukea tarvitsevia lapsia toimijoina ja osallistujina. From esittää, että erityistä tukea tarvitsevan lapsen toiminta ja osallistuminen liittyvät kiinteästi lapsen toiminnallista osallistumista mahdollistavaan tai rajoittavaan toimintaympäristöön ja sen ominaisuuksiin. Lapsen aktiivinen toiminnallinen osallistuminen vaatii sekä aikuisilta että lapsilta vuorovaikutus- ja tiimityötaitoja, joissa huomiota tulee kiinnittää etenkin lapsen äänen kuulumiseen. Erityistä tukea tarvitsevan lapsen toiminnallisen osallistumisen tukemisessa yhdistyvät kasvatuksen ja kuntoutuksen käytännöt, jotka edistävät lapsen kokonaisvaltaista kasvua ja kehitystä mahdollistaen lapsen kehitykselle tärkeän sosiaalisen pääoman saannin. Varhaisvuosien vuorovaikutuksessa rakentuva sosiaalinen pääoma on merkittävä voimavara lapsen myöhemmälle toiminnalle ja osallistumiselle.

Anu Gretschelin liikuntasuunnittelun ja hallinnon laadullinen väitöskirja ”*Kunta nuorten osallisuusympäristönä – nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadun arvioinnin keinoin*” (2002) käsittelee kuntaorganisaatiota nuorten osallisuusympäristönä. Gretschel mieltää osallisuuden tutkimuksessaan pitkälti osallistumisen kaltaiseksi toiminnaksi. Gretschel tarkasteli tutkimuksessaan sitä, miten kunta voi omalla toiminnallaan herättää, tukea tai estää nuorten osallistumista oman elinympäristönsä ja kotikuntansa asioiden hoitoon. Hän havaitsi, että nuorten ja kuntien välistä vuorovaikutussuhdetta voidaan kehittää monin eri tavoin kuntien luomien nuorten osallistumisympäristöjen avulla. Osallistumisympäristöissä nuoret saavat ideoida, suunnitella ja käyttää päätös- ja toteutusvaltaa itseään koskevilla asioilla. Aikui-

set ovat mukana tukemassa ja neuvomassa heitä. Kun yhteistyö onnistuu, nuoret kokevat olevansa yhteisönsä jäseniä ja ottavat vastuuta kanssaihmisistä ja elinympäristöstään.

Susanna Helavirran sosiaalityön alaan kuuluva väitöskirja *”Lapset hyvinvointitiedon tuottajina (Children as producers of well-being knowledge)”* (2003) pyrki selvittämään muun muassa sitä, millaisena hyvinvointi määritty lasten omien kokemusten kautta. Aineistonhankinnan menetelminä hän käytti kyselyä, eläytymismenetelmätarinoita sekä haastatteluja tarkoituksenaan saada aikuislähetyksen rinnalle lasten itsensä tuottamaa ja määrittämää hyvinvointitietoa. Lasten hyvinvointitieto näyttäytyi tutkimuksessa vartioituna, vaiettuna, niukkana, tunteita herättävänä ja nonverbaalisena. Sen sisällössä korostuivat sosiaalisten suhteiden laajuus, lasten osallisuus ja osattomuus sekä menestymisen vaade ja menestymättömyyden uhka. Lasten hyvinvointitiedon ehdot liittyivät tiedon tuottajan ja käyttäjän käsityksiin lapsista, tiedosta, sosiaalisista ongelmista sekä hyvinvoinnista. Niiden tunnistaminen on lasten tuottaman hyvinvointitiedon käyttöönoton ja soveltamisen lähtökoh- ta erityisesti lastensuojelutyössä ja yhteiskuntapoliittisessa päätöksenteossa.

Johanna Hurtig kokosi hallintotieteen alan etnografisen väitöstutkimuksensa *”Lasta suojelemas- sa: etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä”* (2003) aineis- ton lastensuojelun perhetyön käytännöistä. Hurtigin tarkastelu kohdistui lasten oikeuteen saada suo- jelua ja lastensuojelun tehtävään lasten viimesijaisena auttajana. Hurtig havaitsi, että lasten tarpei- den hahmottamista hallitsee yleinen käsitys lapsuudesta, lapsista ja lapsille kuuluvista velvoitteista ja tehtävistä. Tulevaisuusorientaatio on nykyisyyteen orientoitumista vahvempi. Lastensuojelullisen perhetyön ammatillis-kulttuuriset ehdot ohjaavat työntekijöitä keskittymään tukea antavaan vuoro- vaikutukseen vanhempien kanssa sekä välttämään normatiivisia kannanottoja. Viestejä lasten pa- hoinvoinnista, arjen vakavistakin epäkohdista tai jopa suoranaisestä lastensuojelun tarpeesta on täl- löin vaikeaa ottaa puheeksi. Myös lasten yksilölliset kokemukset ja näkemykset sekä lapset yksilöi- nä jäävät helposti tavoittamatta.

Johanna Kiili selvitti sosiaalityön väitöstutkimuksessaan *”Lasten osallistumisen voimavarat. Tut- kimus Ipanoiden osallistumisesta”* (2006) 6–12-vuotiaiden lasten osallistumisen mahdollisuuksia ja rajoja. Tutkimukseen osallistuneet lapset kritisivat perinteistä tapaa ymmärtää lapset kasvavina ja kehittyvinä tulevaisuuden ihmisinä. Heidän mielestään tulevaisuusorientoitunut ajattelu rajoittaa lasten toiminta- ja osallistumismahdollisuuksia olettamalla, että lapsilla ei vielä olisi riittävästi ky- kyä tai taitoa oman elinympäristönsä kehittämiseen. Tämä ei vastannut lasten omaa kuvaa itsestään. He näkivät itsensä jo nyt tietävinä ja osaavina toimijoina, joille aikuisten antama tuki ja turva on

tärkeää. Kiilin mielestä lasten osallistumisen rakenteellisissa ratkaisuissa on tärkeää huomioida lasten omat kokemukset ja näkemykset. Lasten näkökulmasta tärkeimpiä kriteerejä ovat rakenteellisten ratkaisujen lapsilähtöisyys, avoimuus ja vapaaehtoisuus, sukupolvien välinen ja lasten keskinäinen yhteistyö sekä lasten tuottaman tiedon arvostaminen.

Riikka Korkiamäen sosiaalityön väitöskirja ”*Kaveria ei jätetä! Sosiaalinen pääoma nuorten vertaissuhteissa*” (2013) tarkastelee 13–16 -vuotiaiden ikäoverisuhteita sosiaalisten voimavarojen näkökulmasta. Tutkimuksen aineisto muodostui nuorten haastatteluista, heidän arkista elämäänsä ikätovereiden kanssa käsittelevistä kirjoituksista sekä valtakunnallisesta kyselyaineistosta, jossa kartoitettiin nuorille tyypillisiä vertaissuhteissa olemisen tapoja sekä niiden yhteyttä sosiaalisen tuen kokemiseen. Tulosten mukaan nuorten kesken tyypillisiä tuen muotoja ovat erityisesti erilaiset emotionaalisen tuen muodot. Lisäksi nuoret kontrolloivat toisiaan monin tavoin. Tiiviissä kaveriporukoissa ja läheisissä ystävyysuhteissa nuoret mieltävät sosiaalisen kontrollin myönteisenä tukena, joka saa nuoren tuntemaan kuuluvansa joukkoon. Joukkoon kuulumisen kokemus synnyttää positii-visen kehän, jossa tuki vahvistaa osallisuutta ja osallisuus tuottaa tukea. Vastaavasti kontrolli ja ryhmän ulkopuolisuus voivat merkitä joukon ulkopuolelle sulkemista.

Riitta Laakson sosiaalityön väitöstutkimus ”*Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityötä*” (2009) liittyy laajempaan keskusteluun lastensuojelun käytäntöjen kehittämistä tilanteessa, jossa kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä kasvaa vuosittain. Tutkimuksen ensisijainen aineisto koostuu Laakson kahdessa eri lastenkodissa viettämän kenttäjakson aikana tekemistä havaintomuistiinpanoista ja työntekijöiden haastatteluista. Tutkimus tekee näkyväksi lastenkotityön haasteellisuuden ja ammatillisen erityisyyden, johon liittyy arjessa yhdessä eläminen sellaisten lasten ja nuorten kanssa, joiden hyvinvoinnin on katsottu vaarantuvan omassa kodissaan. Tutkimuksen perusteella lastenkotityön määrittäminen pelkästään terapiatyöksi, kasvatukseksi tai hoidoksi ei kuvaa työn lastensuojelullista aspektia riittävän tarkasti. Laakso pyrki herättämään yhteiskuntapoliittista ja tutkimuksellista kiinnostusta ja keskustelua sekä antamaan pohjaa lastenkotityön kehittämiseen sen arjesta käsin.

Lasten ja nuorten kuulemista lastensuojelussa tutkinut **Aila Puustinen-Korhonen** (1994) havaitsi, että vaikka lain edellyttämä kuulemismenettely toteutuisikin, saattaa sen merkitys jäädä lapselle hyvin epäselväksi. Joissakin tilanteissa lapsi sivuutettiin täysin, jolloin hänen mielipiteensä selvittäminen ja kuulemisensa toteutuivat vain hyvin vähän tai ei lainkaan. Syitä sivuuttamiseen oli monia, esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden virheelliset asenteet ja työskentelytavat, jolloin lapsi tai nuori

nähdään pelkkänä objektina, jota suojelevat henkilöt tietävät omasta mielestään lapsen tai nuoren parhaan häntä itseään paremmin. Toinen keskeinen ongelma Puustinen-Korhosen mukaan oli viranomaisten virheellinen ajatus, jonka mukaan työ on nopeampaa ja helpompaa, jos lapset tai nuoret eivät tiedä oikeusturvaansa, jolloin he eivät osaa vaatia mitään. Kuvitellaan, että kun päätökset tulevat nopeammin tehdyiksi ja toimeenpannuiksi, lasten ja nuorten etu toteutuu nopeammin. Ilmeisesti suurimmat puutteet ovat kuitenkin aikuisten kyvyissä työskennellä lasten ja nuorten kanssa, jolloin he eivät kykene kuuntelemaan heitä ja tulkitsemaan oikein näiden viestejä.

Kati Närhi, Tuomo Kokkonen ja Aila-Leena Matthies (2014) tutkivat, miten nuorten aikuisten kanssa työskentelevät työntekijät määrittelevät ja jäsentävät asiakkaidensa osallistumista ja osallisuutta sekä niiden esteitä palvelujärjestelmässä. Aineisto koostui nuorten aikuisten palvelunkäyttäjien kanssa työtä tekevien katutason työntekijöiden ryhmähaastatteluista. Palvelujärjestelmän tarjoama osallisuus konkretisoitui pikemminkin etukäteen määriteltyyn osallistamiseen kuin asiakkaiden näkökulmasta määriteltyyn tapaan olla osallisina palvelujärjestelmässä. Järjestelmäkeskeisyys tuotti enemmänkin osallistamista kuin osallisuutta tai osallistumista. Työntekijät eivät puhuneet edes ideaalitasolla asiakkaidensa ryhmäytymisestä, osallistumisesta tai vaikuttamisesta. Osallisuuden esteet kulminoituivat suuriin asiakasmääriin, resurssipulaan sekä järjestelmäkeskeisyyteen, joka konkretisoituu viranomaisroolina ja velvollisuutena käyttää byrokraattista harkintavaltaa yksittäisten asiakkaiden asioissa. Asiakkaan osallisuutta estävät lisäksi tilanteet, joissa kunnan ohjeistus ylittää lait. Työntekijöiden harkintavalta kohdistuu asiakkaan kontrolliin, ei ammatillisesti ja eettisesti kestäviin harkintavallan muotoihin.

Hanna Tulensalo tutki ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessaan *"Lapsen tiedollinen toimijuus lastensuojelun sosiaalityössä"* (2016) tapaustutkimuksen keinoin alle 12-vuotiaiden lasten tietoa ja sitä, millaisena toimijana ja tietäjänä lapsi näyttäytyy lastensuojelun asiakkuutensa aikana. Tapauksia oli kolme ja tutkimusmetodina Tulensalo käytti dialogisia arviointikeskusteluja, joissa tutkija yhdessä lapsen, vanhempien ja lapsen sosiaalityöntekijän kanssa arvioi kunkin lapsen asiakkuuden kulkua, suhdetta tietoon ja paikkaa tietäjänä. Tulensalon tutkimustulokset vahvistavat alle 12-vuotiaiden lasten kyvykkyyden kertoa, kuulla ja käsitellä itseään ja omaa elämäänsä koskevaa tietoa. Tutkimuksen mukaan lapsen tiedollisen toimijan positiot lastensuojelussa ovat vaihtelevia ja oman asiakkuutensa aikana lapsi voi olla erilaisissa toimijapositioneissa, jotka ovat kertojan, kuulijan ja kokijan positiot. Tutkimuksen tulokset kiteytyvät lapsen tiedollisen toimijuuden kehiksi, joiden elementit ovat ulkopuolinen toimija, välillinen toimija sekä aktiivinen toimija.

Maritta Törrönen tutki, analysoi ja vertaili sairaalan ja lastenkodin arkista toimintaa lasten omasta näkökulmasta käsin sosiaalipolitiikan väitöskirjassaan ”*Lasten arki laitoksessa – Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa*” (1999). Törrösen etnografinen tutkimusaineisto koostui muun muassa ryhmähaastatteluilta ja osallistuvasta havainnoinnista. Ryhmähaastattelut toteutettiin seitsemän lastenkodin ja neljän sairaalaosaston hoitohenkilökunnalle. Tutkimus osoitti muun muassa sen, että merkittävät tunnesuhteet yhdessä osallisuuden ja tuttujen toimintatapojen kanssa tekevät lapsista sisäpuolisia, jolloin he tuntevat ihmisten keskinäiseen vuorovaikutukseen liittyviä sääntöjä ja kieltoja. Sisäpuolisuuden vastakohtia ovat ulkopuolisuus ja juurettomuus. Ilman osallisuutta ja sen välityksellä rakentuvaa sisäpuolisuutta sekä tärkeitä ihmisiä, yhteisymmärrystä ja merkittäviä tunnesuhteita lapset eivät olisi esimerkiksi valmiita noudattamaan laitosten toimintatapoja. Osallisuus voidaan siis nähdä välineenä, joka helpottaa yhteisön toimintaa ja auttaa lapsia sitoutumaan laitoksen toimintaan ilman pakkoa.

Läpikäymäni kirjallisuuden ja aiemman tutkimustiedon valossa näyttää siltä, että lastensuojelun lapsiasiakkaiden osallisuuden- tai toimijuudenkokemuksia sijoitusprosessin tai varsinaisen sijoituksen aikana ei ole vielä ainakaan liikaa tutkittu. Erityiseksi puutteeksi nostaisin osallisuutta ja toimijuutta nimenomaan lapsiasiakkaiden omasta näkökulmasta tarkastelevan tutkimuksen puuttumisen.

Tämä saattaa johtaa siihen, että lasten ja nuorten ääni jää kuulumatta. Näkemystäni tukee Pölkkin (2004, 299) havainto, jonka mukaan suomalaisessa lastensuojelutyön tutkimuksissa on paneuduttu aivan liian vähän sijoitettujen lasten ja nuorten yksilöllisiin kokemuksiin.

3.2 Osallisuus

Osallisuus on noussut viime vuosina yhdeksi suomalaisen lastensuojelun ydinkäsitteeksi, ellei peräti suoranaiseksi muotitermiksi (Jalava ja Seppälä 2010, 254). Vehviläinen (2005, 19) arvioi osallisuuden käsitteen suosion palautuvan 2000-luvun alkuun, jolloin syrjäytymisen¹² käsite oli alkanut karsiä inflaatiota 1990-luvun jatkuvan käytön jälkeen. Koikkalainen ja Sjöblom (2014, 76) puolestaan kytkevät osallisuuden käsitteen suosion kasvun laajempaan kansalaisten aktiivisuutta korostavaan yhteiskunnalliseen keskusteluun, jonka ytimessä on osallisuus esimerkiksi omaan elämään, yhteisöön ja laajemmin koko yhteiskuntaan.

¹² Syrjäytymistä on alettu 1990-luvulta lähtien käyttää yleisnimekkeenä huolille, jotka liittyvät lasten ja nuorten psykososiaalisiin pulmiin, sosiaalistumiseen ja mielenterveyteen. (Raunio 2011, 284).

Osallisuudesta on olemassa useita erilaisia määritelmiä ja tulkintoja. Yhteistä niille on yleensä se, että osallisuudella viitataan niissä tavalla tai toisella prosessiin, jossa ihminen tulee kuulluksi ja liitettyä johonkin suurempaan kokonaisuuteen. Ei ole kuitenkaan olemassa yhtä, universaalia määritelmää osallisuudesta. (Davey 2010, 6.)

Närhi, Kokkonen ja Matthies (2014, 232–233) erottavat osallisuuskeskustelussa kolme toisiinsa liittyvää käsitettä, joiden sisällöllä on merkityseroja. *Osallisuus* (involvement) kuvaa yksilön kiinnostumista yhteisöön tai mukanaoloa yhteisöllisesti tärkeissä prosesseissa. Kyse on jonkin yhteisön jäsenenä olemisesta ja toimimisesta sekä sitä kautta syntyvästä yhteisöön kuulumisen kokemuksesta. *Osallistuminen* (participation) on osa keskustelua, jonka kohteena ovat kansalaisten oikeudet ja velvollisuudet itseään ja lähipiiriään koskevassa päätöksenteossa. Osallistuminen on vapaaehtoista ja perustuu yksilön omalle halulle osallistua. *Osallistamiseen* puolestaan liittyy ajatus kansalaisista passiivisina osallistujina, joita kehoitetaan tai vaaditaan osallistumaan esimerkiksi yhteiskunnallisiin hankkeisiin.

Davey (2010, 6–9) määrittelee lapsen osallisuuden prosessiksi, jonka aikana lapsi voi vaikuttaa omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon, elämänsä kulkuun ja siinä tapahtuviin muutoksiin. Olennainen osa lasten osallisuutta on mahdollisuus vapaasti ilmaista itseään ja aikaansaada muutoksia. Tärkeä osallisuuden osatekijä on myös se, miten lapsia kohdellaan heitä koskevissa päätöksentekoprosesseissa.

Lasten osallisuutta voidaan tarkastella useista eri näkökulmista käsin. *Kliinisessä lähestymistavassa* lasten osallisuuden arviointiperusteina ovat heidän emotionaaliset voimavaransa ja haavoittuvuutensa. *Byrokraattinen lähestymistapa* painottaa organisaation omalle toiminnalleen asettamia tavoitteita. Niitä voidaan käyttää perusteena sivuutettaessa lapsia tai heidän tarpeitaan vetoamalla olemassa oleviin käytäntöihin, jotka eivät mahdollista lasten mukaan ottamista. *Arvosidonnainen lähestymistapa* näkee lasten osallisuuden tärkeänä itseisarvona ja ihmisoikeutena. *Kyynisessä lähestymistavassa* nähdään, että lapsilla on aivan liikaa valtaa suhteessa aikuisiin, eikä valtaa pidä ainakaan lisätä. (Thomas 2002, 171.)

Muukkonen (2008, 154–156) jakaa osallisuuden prosessi- ja kohtaamisosallisuuteen. *Prosessiosallisuudella* hän tarkoittaa lapsen osallisuutta asiakasprosessissa. Osallinen lapsi tietää, mistä lähdetään, minne ollaan menossa ja ketkä matkalla ovat mukana. Prosessiosallisuudessa lapsi on tärkeä, vaikka hän voikin olla hieman sivussa, puheen, katseen ja tekojen kohteena. Kuitenkin jo lapsen

näkeminen, havainnointi, hänestä puhuminen ja puheen pitäminen hänen asioissaan rakentaa lapsen osallisuutta. *Kohtaamisosallisuudella* Muukkonen (mt.) puolestaan tarkoittaa lapsen toimijuutta ja roolia vaikuttajana omassa asiassaan. Siinä, missä prosessiosallisuus helposti jää yksisuuntaiseksi, kohtaamisosallisuudelle tyypillistä on vuorovaikutus.

Thomas (2002, 174–176) löytää osallisuudesta kuusi ulottuvuutta: 1. mahdollisuus itse päättää, osallistuuko johonkin prosessiin vai ei, 2. mahdollisuus tiedonsaantiin omista oikeuksista itseä koskevilla tilanteilla ja prosesseilla, 3. mahdollisuus vaikuttaa itseä koskevaan päätöksentekoon, 4. mahdollisuus kertoa omista ajatuksista ja mielipiteistä, 5. mahdollisuus saada kannustusta omien ajatusten ilmaisuun sekä 6. mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin. Nämä ulottuvuudet muodostavat niin kutsutut *osallisuuden portaat*, joiden avulla esimerkiksi lastensuojelussa voidaan arvioida lapsen osallisuutta. Mitä alempana lapsi portaissa on, sitä vähäisemmäksi hänen osallisuutensa itseään koskevilla prosesseilla väistämättä jää.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen¹³ näkökulmasta lasten osallisuudessa on kyse aikuisten ylläpitämien yhteisöjen ja niihin kuuluvien lasten välisistä suhteista sekä lasten mahdollisuuksista vaikuttaa näiden yhteisöjen toimintaan. Jos lasta ei oteta mukaan asioiden käsittelyyn tai hänelle ei anneta tietoa, hän ei pysty niihin myöskään vaikuttamaan. Osallisuus ei toteudu ilman aikuisten – olivat nämä sitten esimerkiksi vanhempia, opettajia tai sosiaalityön ammattilaisia – ymmärrystä siitä, että myös lapsilla on omat asiantuntijuutensa siinä missä aikuisillakin. (Oranen 2007, 9–10.)

Lastensuojelulaissa on oma luku lapsen osallisuudesta. Sen mukaan lapsilla tulee olla mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Lastensuojelulaissa on myös lapsen mielipiteen selvittämistä ja kuulemista¹⁴ sekä puhevallan käyttöä koskevat pykälät. Lapsen tulee voida vapaasti ilmaista käsityksiään ja tunteita turvallisessa ilmapiirissä. Hänellä on oltava oikeus vaikuttaa siihen, mitä itseään koskevia asioita keskusteluissa käsitellään tai ketkä niihin osallistuvat. Lapsella on oikeus niin halutessaan myös olla vaiti asiansa käsittelyn aikana. (Kananoja, Lähteinen ja Marjamäki 2010, 169–170.)

¹³ Sopimus koskee sitä, mitä lapsen hyvä elämä pitää sisällään. Keskeistä on lapsen edun asettaminen ensisijalle, oikeus jäädä eloon ja kehittyä sekä oikeus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon ja tuoda siinä julki näkökantansa. (YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 1989.)

¹⁴ Lapsen kuulemisen käsite muistuttaa aikuisia lapsen oikeudesta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. (Hurtig 2003, 32).

Myös sosiaalihuoltolaki korostaa lasten osallistumisoikeuden toteutumista sosiaalihuollossa lapsen iästä riippumatta. Erityistä huomiota on kiinnitettävä lapsen mielipiteisiin ja toivomuksiin sekä riittävään tiedon saamiseen. Lapselle tulee tarjota mahdollisuus keskustella esimerkiksi siitä, mistä sosiaalihuollon tarve hänen kohdallaan johtuu. Mitä vanhemmasta ja kehittyneemmästä lapsesta on kyse, sitä suurempi merkitys hänen itsemääräämisoikeudelleen tulee antaa. Lapsen on sallittava muodostaa käsityksensä niin, että hän ymmärtää, mistä on kyse ja mitä mahdollisia vaihtoehtoja tilanteeseen liittyy. Pyrkimyksenä tulee olla lapsen aidon mielipiteen selvittäminen¹⁵. (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, soveltamisopas, 56–57.)

Sosiaalihuollon asiakaslaki ja lastensuojelulaki korostavat lapsen osallistumisen oikeutta sekä lapsen edun toteutumista ja sen huomioimista. Etenkin lastensuojelulain mukaisia päätöksiä tehtäessä korostuu viranomaisen velvollisuus selvittää ja ottaa lapsen mielipiteet ja toiveet huomioon tämän iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla. Sosiaalityöntekijällä on keskeinen rooli lapsen osallisuuden edellytysten luojana ja ylläpitäjänä. Hänen on tavattava lasta henkilökohtaisesti ja tehtävä yhteistyötä lapsen kanssa. Mitä tärkeämpi lapsen elämään liittyvä asia on kyseessä, sitä enemmän hänen omille mielipiteilleen ja toiveilleen on annettava painoarvoa eri ratkaisuvaihtoehtoja vertailtaessa. (Jaakola 2015; Rätty 2015, 185–186.)

Osallisuuden vahvin muoto on puhevalta. Se takaa myös lapsille erinäisiä oikeuksia: oikeuden panna asioita vireille (esimerkiksi etuutta koskeva hakemus), oikeuden tulla kuulluksi ennen päätöksentekoa, oikeuden saada asiasta valituskelpoinen hallintopäätös, oikeuden hakea itsenäisesti muutosta viranomaisen itseään koskevaan päätökseen sekä oikeuden antaa suostumus toimenpiteelle tai kieltäytyä siitä. Viisitoista vuotta täyttäneellä lapsella on yleinen puhevalta. Lisäksi kaikissa lastensuojeluasioissa puhevalta on kaksitoista vuotta täyttäneellä lapsella. Näin ollen lapsella on oikeus vaatia esimerkiksi huostaanoton tai kiireellisen sijoituksen lopettamista. (Araneva 2010, 60; Tammi ja Lapinleimu 2010, 40; Rätty 2015, 194.)

Käytännössä 12-vuotias on lastensuojelulain nojalla omassa lastensuojeluasiassaan aikuisiin verrattavissa oleva asianosainen, jolla on oikeus ilmaista näkemyksensä asiassaan ja ajaa prosessia itsenäisesti haluamallaan tavalla. Hänelle on aina varattava tilaisuus tulla kuulluksi ennen päätöksentekoa. Lisäksi hänellä on oikeus tutustua kaikkeen siihen materiaaliin, joka on vaikuttanut tai voinut

¹⁵ Lapsen mielipiteen selvittäminen tulee erottaa lapsen kuulemisesta. *Mielipiteen selvittämisessä* kyse on kaikesta vaipaamuotoisesta lapsen toiveiden selvittämisestä. *Kuuleminen* puolestaan on lapsen toiveiden selvittämistä hallintolain mukaisesti. Se, miten lapsen mielipide selvitettiin ja mitä selvityksessä kävi ilmi, on dokumentoituva lapsen asiakirjoihin. (Saastamoinen 2010, 66–67.)

vaikuttaa ratkaisun sisältöön, mikäli tiedon ei arvioida vahingoittavan hänen kehitystään tai terveytään. 12 vuotta täyttäneelle lapselle on lähetettävä kirjallinen ilmoitus kuulemisesta sekä kuulemiseen liittyvä asiakirjamateriaali, mikäli muu menettely ei ole tarkoituksenmukaisempaa. (Araneva 2010, 60–61.)

Osallisuus ei ole kuitenkaan vain pelkkää juridiikkaa tai hallintoa. Se sisältää aina käsityksen lapsista yksilöinä, yhteiskunnan jäseninä sekä toimijoina. Osallisuuden toteutuminen edellyttää lasten kunnioittamista, heidän erityisyytensä ymmärtämistä ja heihin luottamista. Tällainen ilmapiiri helpottaa lasten sitoutumista heidän hyväkseen tehtävään työhön ja viestittää heille todellisista mahdollisuuksista osallistua ja tulla kuulluiksi. Yhteistyö, luottamuksen rakentaminen, yksilöllinen huomiointi, kunnioitus, ajan antaminen sekä avoimuus nousevat osallistumisen reunaehdoiksi myös lasten omasta puheesta. (Hotari, Oranen ja Pösö 2009, 162–164.)

Vaikka lasten osallisuudesta puhutaan nykyisin paljon, yksittäisen lapsen kokemukset, ajatukset ja tunteet pääsevät lastensuojelutyössä yhä heikosti esiin. Lapsen omat ajatukset, huolenaiheet tai toivomukset tulevat viranomaisten puheessa esiin vain satunnaisesti, toisinaan eivät lainkaan. Lapsi ei myöskään välttämättä osallistu läheisneuvonpitoa varten tehtyjen kysymysten miettimiseen. Nämä havainnot vahvistavat käsitystä, jonka mukaan sosiaalityöntekijä helposti katsoo ja arvioi tilannetta aikuisen näkökulmasta, joka voi olla täysin erilainen kuin lapsen näkökulma. (Reinikainen 2013, 133–136.)

Yhdeksi keskeiseksi suomalaista lastensuojelutyötä koskevista ongelmista nähdäänkin lapsiasiakkaiden osallisuuden puute itseään koskevassa päätöksenteossa. Huoli lasten asemasta on perusteltua, sillä juridiikan ja hallinnon roolia korostava lastensuojelutyö muodostuu helposti byrokraattiseksi ja aikuiskeskeiseksi, jolloin lapset jäävät sivullisiksi omaa elämäänsä koskevissa ratkaisuissa. Jos lapsi sen sijaan otetaan osaksi itseään koskevaa työskentelyprosessia, on lastensuojelutyössä mahdollisuudet myös aitoon osallistamiseen. (Aaltio 2015, 11; Hurtig 2006, 191; Pekkarinen 2006, 126.)

3.3 Toimijuus

Lapsuustutkimuksessa¹⁶ sosiaalisen toimijan (social actor) ja lasten toimijuuden (children's agency) käsitteet ovat keskeisiä välineitä pyrittäessä ymmärtämään lapsia sosiaalisina toimijoina. Kun lapsista puhutaan sosiaalisina toimijoina, puhutaan lasten aktiivisesta osallistumisesta arkipäivän sosiaaliseen elämään. Tutkittaessa lasten toimintaa toimijuuden lähtökohdista, huomio suunnataan erityisesti lasten vaikuttamismahdollisuuksiin omissa toimintaympäristöissään. (Lehtinen 2009, 90.)

Lasten toimijuutta korostava näkökulma tarkastelee lasten oikeuksia ja asemaa sekä niitä sosiaalisia, taloudellisia ja kulttuurisia olosuhteita, joissa he elävät. Kyse on niistä voimavaroista, joita lapsilla eri tilanteissa on tai ei ole käytössään, sekä siitä, miten he niitä käyttävät. Erilaiset yhteiskunnalliset rakenteet, toiminnot ja olosuhteet joko mahdollistavat tai estävät lasten toimijuuden toteutumista. Käytännössä tämä niin sanottu toimijuuden rakenteellinen ulottuvuus tuottaa aina eriarvoisuutta ja rajoittaa yksilöiden mahdollisuuksia ja valintoja. (Giddens 1984a, 25; Gordon 2005, 118; Kiili 2006, 12, 24–25.)

Oleennaista toimijuudelle on yksilön tietoinen tuntemus omasta toimijuudestaan. Tätä tuntemusta kuvaa käsite *toimijuuden tunto*, jossa kyse on siitä, että yksilö kokee olevansa oman elämänsä subjekti, joka tekee ja toteuttaa päätöksiä. Toimijuuden tunnon kautta voidaan hahmottaa sitä, miten ihmiset kokevat pystyvänsä vaikuttamaan toimintaan, tapahtumiin, omaan elämäänsä tai muihin ihmisiin. Sitä kautta puolestaan voidaan tarkastella ihmisten tunnetta sosiaalisesta arvostaan. (Paju 2013, 20.)

Toimijuuden tuntoon liittyvät myös esimerkiksi ihmisen käsitykset omista mahdollisuuksistaan tehdä päätöksiä, päätöksenteon rajoituksista sekä siitä, pääseekö yksilö itse päättämään itseään koskevista asioista ja ovatko päätökset mahdollisia toteuttaa. Toimijuuden tunnossa korostuu subjektiaseman saaminen ja toimivaksi subjektiksi tuleminen prosessi, jossa toisin tekemisen mahdollisuutta ei suljeta pois. (Gordon 2005, 114–115, 117.)

Banduran (2001, 6–11; 2008, 16–18) mukaan toimijuus rakentuu neljästä eri osa-alueesta. *Tavoitteellisuus* on ihmisen vapautta itse valita toimintansa tavoitteet. Valinnanvapaus on kuitenkin aina riippuvaista ympäristön mahdollisuuksista, rajoituksista ja ohjailusta. *Ennakointi* antaa toiminnalle

¹⁶ Lapsuustutkimus keskittyy tutkimaan lapsia heidän jokapäiväisissä elämänpiireissään sekä näiden elämänpiirien lapsille tarjoamia mahdollisuuksia tai lapsille asettamia rajoituksia. Muita lapsuustutkimuksen kiinnostuksenkohteita ovat esimerkiksi lasten osallisuuden ja toimijuuden kokemukset. (Alanen 2009, 21.)

merkityksen, kun ihminen voi ennalta arvioida toimintaansa ja sen seurauksia. *Itseohjautuvuus* painottaa toiminnan taustalla vaikuttavaa arvopohjaa, jonka avulla ihminen etenee kohti tavoitteitaan. *Reflektoitavuus* korostaa ihmisen kykyä arvioida toimintaansa ja saavutuksiaan sekä kykyä tehdä tilanteen niin vaatiessa korjaavia toimenpiteitä.

Toimijuudessa on kyse mahdollisen, odotetun ja toteutuneen toiminnan välisestä suhteesta. Toimijuus liittyy tarkasteluun siitä, miten vapaita ihmisten valinnat ovat ja missä määrin yhteiskunnan rakenteet niitä ohjaavat. Tarkastelussa korostuu ihmisen oma käsitys omista mahdollisuuksistaan ja pystyvyydestään. Koska toimijuus edellyttää valinnan mahdollisuuksia, se on olemassa vain silloin, kun ihmisellä on mahdollisuus toimia toisin. Toimijuus kytkeytyy aina rakenteisiin, aikaan ja paikkaan. Se todentuu vuorovaikutuksessa ja muokkaa sekä osallisia että ympäristöä. (Giddens 1984b, 96–97; Romakkaniemi ja Kilpeläinen 2013, 245.)

Bandura (1977, 79–85) käyttää käsitettä *minäpystyvyys* (self-efficacy), jolla hän tarkoittaa yksilön omaan suorituskykyynsä liittyviä uskomuksia. Minäpystyvyyden elementtejä ovat ihmisen omat havainnot ja kokemukset siitä, kuinka hyvin tai huonosti hän kykenee suunnittelemaan ja toteuttamaan toimintaansa. Yksilön käsitykset omasta suoriutumiskyvystään vaikuttavat hänen tuloksiinsa. Minäpystyvyys rakentuu yksilön aikaisemmista kokemuksista ja hänen omista tulkinnoistaan siitä, miksi hän on aiemmin onnistunut tai epäonnistunut. Onnistumiset vahvistavat ja epäonnistumiset puolestaan heikentävät yksilön minäpystyvyyden tunnetta.

Bauman (1999, 142–143) painottaa sitä, että kaikilla ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia valita tai päättää, mihin ryhtyä. Niillä, joilla on käytössään enemmän voimavaroja, on myös enemmän valinnanvaraa. Voimavarojen epätasainen jakautuminen tarkoittaa myös sitä, että toisilla on valtaa enemmän kuin toisilla. Joidenkin yksilöiden kohdalla tämä tekee turhiksi heidän yrityksensä päästä tiettyihin tavoitteisiin.

Valta on toimijuuden keskeinen osa, sillä se kasvattaa yksilön toimintakykyä¹⁷ ja mahdollisuuksia: mitä enemmän ihmisellä on valtaa, sitä enemmän hänellä on valinnanvaraa ja sitä varmempi hän voi olla onnistumisestaan. Se, jolla on valtaa, pystyy toimimaan varsin vapaasti. Sen sijaan se, jolla ei

¹⁷ Toimintakykyisyydessä kyse on toiminnan esteiden, näköalojen ja mahdollisuuksien välisestä suhteesta. Toimijuus ei siis kuvaa yksilön ominaisuuksia tai yksilöllistä kompetenssia, vaan yksilön suhdetta yhteiskunnallisiin prosesseihin. (Kotiranta ja Virkki 2011, 113–114, 120.)

ole lainkaan valtaa tai jolla valtaa on vain rajoitetusti, joutuu rajoittamaan omaa valinnanvapauttaan toisten tekemien päätösten takia. (Bauman 1999, 142–143.)

Ojaniemi ja Rantajärvi (2010, 222–223) huomauttavat, että sosiaalityön asiakkaan mahdollisuudet toimia aktiivisesti omassa prosessissaan rajautuvat usein hänen ongelmiansa ja voimavarojensa kautta. Mahdollisuuksiin vaikuttaa myös esimerkiksi sosiaalityöntekijän valta suhteessa asiakkaaseensa. Mikäli asiakas nähdään esimerkiksi yksinomaan ongelmallisena yksilönä, saattaa se estää hänen omien voimavarojensa käyttöä. Tämä puolestaan voi johtaa asiakkaan passivoitumiseen, vetäytymiseen tai jopa tietoiseen sulkemiseen aktiivisesta toimijuudesta.

Sosiaalisessa toiminnassa on aina kyse tahtomisesta ja sen soveltamisesta käytäntöön. Myös lasten sosiaalisessa toiminnassa keskeinen merkitys on lasten omilla aikoimuksilla. Olennaista lapsen toimijuuden toteutumisen arvioinnissa on se, onnistuuko lapsi toimimaan omassa toimintaympäristössään sen aktiivisena rakentajana, muokkaajana ja ylläpitäjänä. (Lehtinen 2009, 92; Cambell 1996, 25.)

Toiminta-areenat, joilla lasten toimijuus selkeimmin näyttäytyvät, ovat perhe, vertaissuhteet ja institutionaalinen tietämys¹⁸. Kun lapset käsitetään toimijoiksi, huomio kiinnittyy heidän toimintaansa ja sosiaalisiin suhteisiinsa sosiaalisen elämän ja identiteetin rakennusaineina. Tarkastelussa korostuu ennen kaikkea lapsuus aktiivisena, luovana, sosiaalisena ja tuottavana ikä kautena. Tällöin lapsuus näyttäytyy aktiivisena elämänvaiheena sen sijaan, että kyse olisi vain aikuisten tarjoaman hoivan, kasvatuksen ja ohjauksen passiivisesta vastaanottamisesta. (Lehtinen 2000, 19–20.)

Tärkeä osa lasten toimijuutta on sosiaalisissa käytännöissä rakentuva *sosiaalinen pätevyys*, jossa on kyse aktiivisen ja vaikuttavan toiminnan tuloksena syntyneistä saavutuksista. Sosiaalinen pätevyys ilmenee aina todellisissa tilanteissa, joihin osallistuu lapsen lisäksi aikuisia tai toisia lapsia. Sosiaalinen pätevyys edellyttää tilanteeseen sisältyvien merkityskoodien ymmärtämistä ja tilanneherkkyyttä¹⁹. Kunkin lapsen sosiaalinen pätevyys tai sen puuttuminen todellistuu erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. (Lehtinen 2000, 24.)

¹⁸ Institutionaalisella tietämyksellä viitataan niihin aikuislähtöisesti rakennettuihin odotuksiin, sääntöihin ja toimintatapoihin, joita yhteiskunnassa toimiminen lapsilta edellyttää. (Lehtinen 2000, 20.)

¹⁹ Tilanneherkkyydellä tarkoitetaan ihmisen kykyä arvioida tilanteita ja käyttää hyväkseen tilanteen avaamia toimintamahdollisuuksia ja -strategioita. (Lehtinen 2000, 24.)

Toimijuuteen liittyy ajatus aktiivisesta vaikuttamisesta toimintaan ja vallitseviin asiantiloihin niiden muuttamiseksi. Aktiivisuuden ja passiivisuuden välille on kuitenkin vaikea vetää selkeää rajaa. Aktiivisuus ja passiivisuus tulevat aina määrittelyiksi tietyistä näkökulmista käsin. Esimerkiksi sosiaalityöntekijä voi omasta näkökulmastaan nähdä lapsen passiivisena, jos tämän kiinnostus kohdistuu eri asioihin kuin työntekijän kiinnostus. (Paju 2013, 199.)

Lasten toimijuuden korostaminen ei ole välttämättä pelkästään positiivinen asia, sillä samalla korostetaan myös heidän omaa vastuutaan itsestään, elämästään ja kasvustaan. Lapsilta odotetaan sosiaalista kyvykkyyttä, joustavuutta, aloitekykyä, itseohjautuvuutta, aktiivisuutta ja itsensä kasvattamista. Tavoitteena on joustavien aikuisten kasvattaminen. Samantyyppinen, yksilön omaa vastuuta itsestään korostava trendi on levinnyt nyky-yhteiskunnassa laajemminkin. (Paju 2013, 20, 201.)

Todellisuudessa etenkin sosiaalityön reunaehtoja ovat usein vähävoimaisten yksilöiden ja ryhmien puutteelliset sosiaaliset olot, vaikeat elämäntilanteet, heikot toimintaedellytykset sekä vähäinen elämänhallinta. Asiakkaiden problematiikka on monesti syvällekäyvää, laajaa, vaikeasti hahmotettavaa ja kroonista. Siksi asiakkaan toimijuutta ja osallisuutta tukee parhaiten hänen tilannettaan koskeva perusteellinen ja kokonaisvaltainen selvitystyö, joka jäsentää ja selventää hänen ongelmiaan sekä etsii niihin ratkaisuja. (Rostila ja Vinnurva 2013, 196, 216.)

3.4 Lapsen kohtaaminen

Oman ymmärrykseni mukaan keskeisiä lapsen kohtaamisen elementtejä ovat lapsikeskeisyys, lapsen oikeus tulla kuulluksi sekä pyrkimys dialogiin.

Asiakas- ja lapsikeskeisyys

Monissa yhteyksissä käytetään rinnan käsitteitä asiakaslähtöisyys tai lapsilähtöisyys sekä asiakas-keskeisyys tai lapsikeskeisyys. Jaakola (2015) pitää termien välistä eroa lähinnä makuasiana ja jatkaa, että suomalaisessa viitekehyksessä ne menevät usein saman tulkinnan alle.

Ymmärrän tässä tutkielmassani käsitteet ”asiakaslähtöisyys” ja ”asiakaskeskeisyys” sekä ”lapsilähtöisyys” ja ”lapsikeskeisyys” keskenään vaihdettaviksi. Selvyiden vuoksi käytän jatkossa pelkästään käsitteitä asiakaskeskeisyys ja lapsikeskeisyys.

Asiakaskeskeisyys

Asiakaskeskeisyys on yksi sosiaalihuoltolain peruseriaatteista. Sen lähtökohtana on palvelujen järjestäminen nimenomaan asiakkaan tarpeista käsin. Laki korostaa asiakkaan²⁰ osallisuutta ja mahdollisuuksia itse vaikuttaa palvelujensa toteutumiseen, jolloin asiakas on itse mukana alusta asti suunnittelemassa palvelua yhdessä palvelun tarjoajan kanssa. Sosiaalityön ammattilaisten tulee toimia asiakkaan kanssa siten, että asiakasprosessi etenee mahdollisimman hyvin asiakkaan tarpeista ja toivomuksista käsin. Lähtökohtana ei siis saa eikä tule olla palveluja järjestävän organisaation etu tai näkökulma. (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, soveltamisopas, 4, 12.)

Pohjola (2010, 54) näkee sosiaalityön puhtaasti palvelutyönä, jossa työntekijä palvelee asiakasta. Aito asiakaskeskeinen palvelukulttuuri syntyy vastuusta, välittämisestä, luottamuksesta, kunnioituksesta ja sitoutumisesta. Parhaimmillaan asiakastyö tapahtuu kahden tasavertaisen ihmisen kohtaamisessa ja vuorovaikutussuhteessa. Järjestelmälähtöisessä toimintakulttuurissa sen sijaan yksilöllisten asiakkaiden ainutkertaisiin tarpeisiin vastataan yleisillä vakioratkaisuilla. Asiakaskeskeisessä palvelukulttuurissa asiakkaan vastaanottomallista siirrytään ihmisen yksilölliseen kohtaamiseen.

Asiakaskeskeisen palvelujärjestelmän keskiössä on asiakas. Toiminnan lähtökohtia ovat asiakkaan kunnioittaminen, hänen tarpeensa, voimavaransa sekä kykynsä ja halunsa ottaa osaa omien asioidensa hoitamiseen. Toiminta on kaikissa vaiheissaan läpinäkyvää ja avointa, ja se etenee jatkuvassa vuorovaikutuksessa asiakkaan kanssa. Pyrkimyksenä on mahdollistaa asiakkaan osallistuminen työskentelyyn niin, että hän voi luottamuksellisesti ja avoimesti pohtia ja käydä läpi elämäänsä ja tunteitaan. (Laaksonen 2004, 257; Mattila 2013; Mönkkönen 2007, 63, 80.)

Asiakaskeskeisessä työskentelyssä asiakas voi itse määrittää asiakkuusprosessinsa etenemisjärjestyttä ja aikataulua. Asiakaskeskeinen työtapa mahdollistaa eettisesti korkeatasoisen sosiaalityön toteuttamisen ja asiakkaan toimintavoiman (empowerment) kasvun sekä estää riippuvuussuhteiden syntymistä. Näin toimien varmistetaan myös se, että asiakasta kohdellaan asiallisesti. (Raunio 2011, 103; Rostila 2001, 39–40.)

²⁰ Käsitteen ”asiakas” peruseritys on tuotteen vastaanottaja tai palvelun käyttäjä, joka saa hyödyn käyttämästään tuotteesta tai palvelusta ja usein maksaa siitä. Sosiaalipalveluissa asiakkuuden käsite on monitahoisempi, sillä esimerkiksi lastensuojelussa voi syntyä eräänlainen pakkoasiakkuus. (Pölkki 2004, 272.)

Lapsikeskeisyys

Yksi näkökulma asiakaskeskeisyyteen on lapsikeskeisyys. Siinä tarkastelun keskiöön ja kiinnostuksen kohteiksi perinteisen aikuisnäkökulman rinnalle nousevat lasten omat tunteet, kokemukset, ajatukset ja mielipiteet. Lapsikeskeinen ajattelu liittyy läheisesti lasten osallisuuteen ja sen kehittämiseen. Lapsikeskeinen ajattelu ja siitä johdettu työskentelytapa muovaavat voimakkaasti käsityksiä työskentelystä lasten kanssa. (Eskonen, Korpinen ja Raitakari 2006, 22; Muukkonen ja Tulensalo 2015.)

Lapsikeskeisen työskentelyn merkitys lastensuojelussa on korostunut koko 2000-luvun ajan. Lapsikeskeiseen työskentelyyn liitetään muun muassa sellaisia asioita kuin lapsen kohtaaminen, lapsen näkökulman selvittäminen, lapsen tarpeiden ja edun ensisijaisuus sekä lapsen tunteiden ja kokemusten esille tuominen. Keskeisimmät lapsikeskeisyyden toteuttamisen muodot ovat lapsen osallisuuden, toimijuuden ja kuulemisen mahdollistaminen. (Aaltonen ja Heikkinen 2009, 197; Jaakola 2015.)

Vielä aivan viime vuosiin asti lapsen huomioiminen lastensuojelutyön käytännöissä oli lapsen satunnaista ja välillistä huomiointia vanhempiensa kautta. Painopiste oli aikuisten kuuntelussa ja huomioimisessa. Lapsen huolet jäivät vähemmälle huomiolle. Lapsikeskeisessä työotteessa keskiöön sen sijaan nousee lapsi, jonka asiasta on kyse. (Muukkonen 2008, 146; Tulensalo 2010, 89; Muukkonen ja Tulensalo 2015.)

Periaatteena lapsikeskeisyys on esimerkiksi sitä, että lapsille tarjotaan oikeus toimijuuteen ja erityiseen suojeluun. *Toimintaperiaatteena* lapsikeskeisyys määrittää asiakkuusprosessin rakentumista ja kohtamistyön toteutumista. Keskiöön nousee lapsi, jota varten on olemassa erikseen hänelle varattu aika, paikka sekä aikuinen. *Kohtaamisen tasolla* lapsikeskeinen työskentelyote on muun muassa dialogisuutta, kokemustiedon muodostuksessa auttamista sekä välittämisen ilmapiiriä, joka luo lapselle suojelun tunteen. *Prosessitasolla* lapsikeskeisyys on tiedon välittämistä lapselle sekä turvanluomistekoja hänen arjessaan. (Muukkonen 2008, 147.)

Suomalaisessa lastensuojelussa lapsikeskeinen työote sisältää ajatuksen lapsesta oman arkensa ja elämänsä asiantuntijana. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä on vastuussa lastensuojelun koordinoinnista, asiakkaakseen nimetyn lapsen hyvinvoinnin turvaamisesta sekä lapsen arjen kokonaisuuden hahmottamisesta sen kaikki osa-alueet huomioiden. Tässä onnistuakseen sosiaalityönte-

kijän pitää tuntea lapsen ajatukset itsestään, muista ja suhteestaan muihin. (Kaikko ja Friis 2009, 78.)

Lapsikeskeisyyttä on ymmärtää lapsi näkijänä, kokijana ja toimijana, jolla on oikeus nimetä itselleen tärkeitä kysymyksiä, esittää omia mielipiteitään ja jonka määräysvalta omiin asioihin kasvaa iän ja kypsyyssasteen myötä. Lapsen näkökulman korostaminen tekee hänen todellisuuttaan näkyväksi ja lisää hänen mahdollisuuksiaan osallistua itseään koskevaan työhön. Toisin meneteltäessä lapsen asioita käsitellään helposti vain aikuisten kesken aikuisten käsittein. (Duvfa-Laitinen ja Mönkkönen 1996, 88–91.)

Lapsen oikeus tulla kuulluksi

Suomessa lasten ja nuorten oikeutta tulla kuulluksi alettiin lakien valmistelussa korostaa jo 1960- ja 1970-luvuilla. Taustalla vaikutti käytännön lastensuojelutyössä ilmennyt tarve, kun lapset ja nuoret yhä useammin itse vaativat tulla kuulluiksi. Tämä merkitsi muutosta myös käytännön lastensuojelutyössä: 1950-luvun äiti- ja perhekeskeisyydestä alettiin siirtyä näkemykseen, jonka mukaan lapsia tuli voida suojella tarvittaessa myös heidän omilta vanhemmiltaan. (Pulma 2004, 19.)

Suomalaista lastensuojelutyötä on kritisoitu siitä, että niin tila kuin valtakin ovat yhä pääosin aikuisten hallinnassa. Työskentelykäytännöissä lasten omat toimintamahdollisuudet ovat vähäiset tai puuttuvat kokonaan. Lapset jäävät helposti myös kuuntelematta. Toisinaan lasten näkemysten ja ratkaisuehdotusten kysymistä saatetaan tietoisesti vältellä esimerkiksi siksi, että lasten pelätään joutuvan vaikeaan tilanteeseen silloin, kun kyse on perheen sisäisistä ongelmista. Sosiaalityön painotuksessa aikuisten kautta tehtävään sosiaalityöhön valta jää asiantuntijoille ja huoltajille. (Hotari ym. 2009, 155; Timonen-Kallio 2010, 6.)

Lastensuojelun työkäytäntöjen aikuiskeskeisyyttä saatetaan kaunistella tai jopa tarkoituksellisesti peitellä. Jännitteet vanhempien auttamisen ja lasten tarpeiden välillä ovat synnyttäneet ammattikenttään retorisesti vahvan sanaston. Esimerkiksi tukemista ja osallisuutta korostavilla ilmaisuilla pyritään häivyttämään lastensuojelutyöhön liittyviä vallan ja kontrollin elementtejä sekä korostamaan työskentelyn yhteistyöhenkisyttä. Tämän seurauksena lasten yksilöllisen tilanteen ja persoonan kohtaaminen saattavat jäädä aikuis- ja perhenäkökulmien alle. (Hurtig 2003, 20–21.)

Edes lapsen konkreettinen läsnäolo asiakastilanteessa ei takaa hänen osallisuuttaan. Lapsi saattaa esimerkiksi olla lastensuojeluasioista puhuvan vanhempansa mukana asiakaskäynnillä, mutta ei

osallistu millään lailla asiansa käsittelyyn. Konkreettisesti läsnä oleva lapsi voi olla vasta vauva, josta ei vielä ole osallistujaksi. Lapsi voi olla asiakastilanteessa läsnä myös puheena. Tällöin kyse on aikuisten puheesta, vaikkakin puheen kohteena on lapsi. (Forsberg 1998, 236–237, 267.)

Lapsikeskeinen lapsityö sen sijaan keskittyy lapsen kuulemiseen ja kuuntelemiseen. Lapsen kokemuksille annetaan riittävä painoarvo, hän on tietoinen kaikesta hänen hyväkseen tehtävästä työstä ja on aidosti mukana laatimassa itseään koskevia tavoitteita, suunnitelmia ja mahdollisia tukitoimia. Aidosti lapsikeskeisessä työtavassa kaikki tapahtuu dialogissa ja lasta arvostavassa ilmapiirissä. (Muukkonen 2008, 149.)

Osuvan esimerkin siitä, mitä lapsen kuulluksi tuleminen parhaimmillaan voi olla, tarjoaa Tulensalon (2010, 89–91) kuvaus edunvalvojan²¹ tehtävistä: edunvalvojan tehtävänä on lapsen oman kokemuksen ja näkemyksen välittäminen sellaisena kuin lapsi itse sen tuo esiin. Edunvalvoja ei yritä tulkita lapsen kertomaa eikä suhteuttaa sitä aikuisten näkemyksiin lapsen edusta. Lapsen näkökulman tavoittamisen ehto on lapsen kohtaaminen ja hänen arkeensa tutustuminen sellaisena kuin lapsi itse sen kokee. Tämä edellyttää edunvalvojalta lapsen ja hänen todellisuutensa tuntemista sekä kykyä tuoda selkeästi ja jäsennellysti esiin lapsen huolet, toiveet ja vahvuudet.

Jotta sosiaalityön ammattilaiset voisivat toimia asiakkaan edun mukaisesti, tulee asiakkaan kuulemista ja tiedonsaantia koskevia säännöksiä noudattaa tarkasti. Sosiaalihuollon ammattihenkilöstöllä on velvollisuus selvittää asiakkaalle hänen asiassaan merkitykselliset seikat sekä mahdolliset vaihtoehdot vaikutuksineen. Turvaamalla asiakkaan oikeus tietoon lisätään merkittävästi hänen osallistumismahdollisuuksien. (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, soveltamisopas, 55.)

Erityisesti lasta kuultaessa ja hänen mielipidettään selvittäessä tulee varmistaa lapsen aito mahdollisuus ilmaista vapaasti ajatuksiaan. Lapsella tulee olla myös oikeus vaieta. Lapsen mielipiteen selvittäminen on perusteltua vain siinä tapauksessa, jos selvittäminen on uhka lapsen terveydelle tai kehitykselle²² tai jos siihen on muutoin selvä peruste²³. Lapsen mielipiteen selvittämättä jättämisen tulee olla hyvin poikkeuksellinen toimenpide, jonka syy on aina kirjattava lasta koskeviin asiakir-

²¹Alaikäisten kohdalla lähtökohtana on, että lapsen huoltaja valvoo hänen etuaan. Joskus voi kuitenkin tulla tilanteita, joissa huoltaja ei syystä tai toisesta voi puolueettomasti lapsen etua valvoa. Tällöin lapselle voidaan määrätä edunvalvoja. (Tammi ja Lapinleimu 2010, 38, 40.)

²² Esimerkiksi selvittäminen voisi selvästi järkyttää lasta.

²³ Esimerkiksi tilanne, jossa huoltajat ovat toistuvasti vaatineet huostassapidon lopettamista ilman, että lapsen tai vanhempien olosuhteet olisivat olennaisesti muuttuneet. (Räty 2015, 189.)

joihin. Perusteena ei koskaan voi olla se, että selvittämisestä aiheutuu työtä tai vaivaa viranomaisille. (Räty 2015, 187–189.)

Vaikka tiedetään, että lapset kokevat kuulluksi tulemisen ja yksilöllisen huomioimisen tärkeänä, heidän tarpeensa ohitetaan helposti. Syitä on monia, esimerkiksi byrokratia, aikuisten kyvyttömyys nähdä lapset yksilöinä, rutiininomaiset työtavat sekä kuulemisen ymmärtäminen vain lakisäateisenä kuulemisena. Eräs yleinen syy on ajan puute. Sitä ei välttämättä mitata tunteina tai minuutteina, vaan lapsen tunteena siitä, paneudutaanko hänen asiaansa riittävästi vai ei. Lapsille tämä synnyttää helposti kokemuksen vähäisistä mahdollisuuksista osallistua omien asioiden hoitamiseen ja niistä päättämiseen. (Hotari ym. 2009, 160–161.)

Kohtaaminen syntyy dialogissa

Sosiaalityössä minimivaatimus asiakassuhteen rakentumiselle on kanssaihminen, jolla ei ole kiire, joka osoittaa paneutuvansa asiakkaan asiaan ja joka puhuu selkeää ja ymmärrettävää kieltä. Kohtaamiseen liittyy myös asiakkaan perusodotus tulla arvostetuksi ihmisenä, ei esimerkiksi tapauksena tai ongelmankantajana. Lähtökohtana on asiakkaan odotusten avoin kuunteleminen sekä hänen asioidensa ottaminen tosissaan. (Pohjola 2010, 52–53.)

Kohtaaminen vahvistaa lapsen osallisuutta mahdollistamalla omista kokemuksista puhumisen itselle ominaisella tavalla. Osallisuutta kohtaamisessa rakentavat esimerkiksi lapsen oleminen puheen aiheena, lapsen näkeminen, lapsen osallisuus tietoon sekä lapsen saama aika tapaamisessa. Tärkeää on myös se, että lapsi on keskiössä tiedon tuottajana, käsittelijänä, palautteen antajana sekä arvioijana. (Muukkonen 2008, 152–153; Muukkonen ja Tulensalo 2015.)

Olellainen kohtaamisen reunaehto on *dialogisuus*. Asiakastyössä dialogilla²⁴ tarkoitetaan eri osapuolten välisessä vuorovaikutuksessa tapahtuvaa pyrkimystä luottamukseen ja yhteiseen ymmärrykseen. Aidossa dialogissa sekä asiakas että työntekijä vaikuttavat siihen, miten ja mihin suuntaan vuorovaikutus etenee. Asiakkaan näkemys omasta tilanteestaan on tärkeää nähdä tasavertaisena lähtökohtana. (Mönkkönen 1996, 59, 63; 2007, 86–89.)

²⁴ Yleiskielessä dialogilla tarkoitetaan keskustelua, jonka tavoitteena on merkitysten vaihto tai siirtäminen. Dialogi voi olla muutakin kuin kielellistä, sillä merkitysten vaihtoa voi tapahtua myös esimerkiksi toiminnan välityksellä. (Pekkarinen 2006, 104–105.)

Keskeistä dialogissa on se, miten toisiin osapuoliin suhtaudutaan ja mitä heistä ajatellaan. Keskustelu ei perustu esimerkiksi jonkun osapuolen ennalta tekemälle suunnitelmalle siitä, miten keskustelun tulisi edetä, vaan keskustelu alkaa vasta sitten, kun kaikki osapuolet ovat samaan aikaan läsnä. Yksi osapuoli ei voi kontrolloida vuorovaikutusta, kun tavoitteena on keskinäisen ymmärryksen luominen. Dialogia ei edistetä yrittämällä määritellä toisille, millaisina asioiden tulisi heille näyttäytyä, vaan uusi ymmärrys syntyy vuoropuheluna. (Seikkula ja Arnkill 2009, 19, 29, 121–125.)

Lapsen kanssa työskenneltäessä dialogisessa prosessissa ollaan kiinnostuneita lapsen näkemyksistä. Ne kuullaan ja otetaan huomioon niin ratkaistavien asioiden määrittämisessä ja suunnittelussa kuin päätösten tekemisessäkin. Viranomaisen ajattelu- ja puhetapa joko mahdollistavat tai estävät dialogin syntymisen. Lapsikeskeisessä, dialogille rakentuvassa lähestymistavassa lapsi tuntee, että neuvonpidoissa vallitsee välittämisen ilmapiiri. (Reinikainen 2013, 142–143.)

Tärkeä tavoite on lasten aktiivisen subjektiivisuuden²⁵ tunnustavan dialogin aikaansaaminen. Lasten aito osallisuus voi toteutua vain dialogisessa suhteessa, jossa he voivat kokea olonsa turvalliseksi ja luottavaiseksi. Peruslähtökohtana on se, että lapsi ymmärtää sekä puhutut että kirjoitetun kielen. Ymmärtämiseen vaikuttaa keskeisesti aikuisten sanavalinnat ja ilmaisutapa sekä niiden taustalla olevan ajattelun konkreettisuus tai abstraktius. Varsinkin pienempien lasten käsitys siitä, miten heitä koskeva prosessi tulee etenemään tai mitä asioita tulisi ratkaista, jää helposti hataraksi ja heidän osallisuudenkokemuksensa olemattomiksi. (Reinikainen 2007, 72, 93.)

Dialogin tulee kattaa koko lastensuojeluprosessi aina tilanteen ja ratkaistavien asioiden määrittelystä toimintasuunnitelman laatimiseen, toimeenpanoon ja tarkistamiseen asti. Prosessin dialogisuuteen vaikuttavat siinä mukana olevat aikuiset sekä heidän tapansa ottaa lapset työskentelyyn mukaan. Jos lapset kokevat olevansa aikuisille tärkeitä ihmisiä sekä itseään koskevassa prosessissa aidosti osallisia, he kokevat prosessin voimaannuttavaksi²⁶ ja merkitykselliseksi. Jos he sen sijaan kokevat olevansa pelkkiä sivullisia, huolenaiheita tai rutiininomaisia työtehtäviä, kokevat he koko prosessin merkityksettömäksi. (Reinikainen 2007, 70, 119; Timonen-Kallio 2010, 14.)

²⁵ Subjektiivudella tarkoitetaan sitä, että ihmisellä on riittävät edellytykset määritellä, mikä on hänelle hyväksi ja toimia valintansa mukaan. (Hyytinen 2009, 247). Lasten subjektiivudun tarkastelussa korostuu lasten huomioiminen sekä heidän aktiivisuutensa ja toimijuutensa toteutuminen. (Hurtig 2003, 32).

²⁶ Voimaantuminen liittyy omien resurssien onnistuneeseen hyödyntämiseen toiminnassa. Keskeistä on se, että toimija pystyy vaikuttamaan omaan ja kansatoimijoiden toimintaan ja toiminnan sisältöön. Voimaantuminen ei ole yksilön ominaisuus, vaan toiminnasta syntyvä tulos, johon liittyy jollain tavalla aktiivisia ja vaikuttavia voimavaroja sekä toimintakykyä. (Lehtinen 2009, 107.)

4 TUTKIMUSASETELMA

Tämän luvun aluksi esittelen tutkimukseni aineistonhankkimis- ja tuottamisprosessiani sekä aineiston analyysia ja pohdintaa. Päätän luvun refleктоimalla tutkimukseeni liittyviä eettisiä pohdintojani ja valintojani.

4.1 Tutkimustehtävä, tutkimuskysymykset ja tutkimukseen osallistujat

Tutkimukseni tehtävänä on selvittää lapsena²⁷ koettuja osallisuuden- ja toimijuudenkokemuksia niin kodin ulkopuoliseen sijoitukseen johtaneen prosessin kuin varsinaisen sijoituksenkin aikana. Tutkimustehtävä jäsentyy kahdeksi varsinaiseksi tutkimuskysymykseksi:

1. toteutuuko lastensuojelun lapsiasiakkaan osallisuus sijoitusprosessin ja varsinaisen sijoituksen aikana? Lastensuojelun lapsiasiakkaan osallisuudella tarkoitan hänen oikeuttaan ja tosiasiallista mahdollisuuttaan osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon niin, että hän itse kokee tullessa kuunnelluksi ja ymmärretyksi.
2. voidaanko lastensuojelun lapsiasiakkaan kohdalla puhua toimijuudesta sijoitusprosessin ja varsinaisen sijoituksen aikana? Lastensuojelun lapsiasiakkaan toimijuudella tarkoitan hänen tosiasiallista mahdollisuuttaan vaikuttaa itseään koskeviin prosesseihin ja niiden lopputuloksiin.

Etsin tutkimustehtävään vastauksia haastatteleamalla viittä 20–26-vuotiasta nuorta aikuista²⁸, jotka ovat jossain vaiheessa lapsuuttaan olleet lastensuojelullisin perustein kodin ulkopuolelle sijoitettuihin. Haastateltavien yhteystiedot sain pitkälti omien henkilökohtaisten verkostojeni kautta.

Tutkimukseni on kuvaileva empiirinen tutkimus, joka pyrkii haastateltavien sisäisen todellisuuden kohtaamiseen, analysointiin ja kuvailemiseen. Laadullisen tutkimusotteen valintaan vaikutti muun muassa sen soveltuvuus tutkimukseen, jossa mielenkiinto kohdistuu haastateltavien subjektiiviseen todellisuuteen, heidän kokemuksiinsa sekä heidän niille antamiin merkityksiin. (Mäki-Ketelä 2012, 96–97).

Taustalla vaikutti myös pyrkimykseni nostaa esiin seikkoja, joita määrällisellä tutkimuksella ei välttämättä aina onnistuta tavoittamaan. Suomalaisia lapsia koskeva tieto pohjautuu usein erilaisiin määrällisen tutkimuksen keinoin hankittuihin tilastotietoihin ja numeroihin. (Mäki-Ketelä 2012, 94.) Tähän liittyy erilaisia ongelmia. Erityisesti huostaan otettujen ja sijoitettujen lasten elämässä on

²⁷ Sosiaalihuoltolaissa lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä.

²⁸ Nuorisolain määritelmän mukaan alle 29-vuotiaita kutsutaan nuoriksi aikuisiksi.

sellaista erityisyyttä, jota on vaikea tavoittaa esimerkiksi yleistysten avulla. (Heino, Eronen, Kataja, Kestilä, Känkänen, Paananen, Pösö ja Rainio 2013, 59–60.)

On siis olemassa mahdollisuus, että kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset jäävät omaa osallisuuttaan ja toimijuuttaan koskevien tutkimusten ulkopuolelle, pelkiksi numeroiksi tilastoissa. Jokaisen numeron takana on kuitenkin aina ainutlaatuinen yksilö, ja jokaisen huostaan otetun lapsen tarina on omanlaisensa. Pyrinkin tutkimuksessani tuomaan esiin juuri tätä tarinoiden ainutlaatuisuutta.

Hyödynsin tutkimusasetelman rakentamisessa, tutkimusaineiston keräämisessä ja keräämäni aineiston analyysissä tapaustutkimukseen sekä narratiiviseen ja elämäkerralliseen tutkimusotteeseen liittyviä aineksia ja valintoja. Korostan kuitenkin erikseen sitä, että tutkimukseni ei ole puhtaasti mikään niistä. Sen sijaan luonnehdin tutkimusotettani ennen kaikkea monimenetelmälliseksi.

Soinisen (1995, 82) sekä Syrjälän, Ahosen, Syrjäläisen ja Saaren (1994, 10–12) mukaan ”tapaus” voi olla esimerkiksi ihminen tai ihmisjoukko. Tapaus ei kuitenkaan ole satunnainen otos mistään perusjoukosta. Tyypillistä tapaustutkimukselle on se, että tutkija kokoaa aineiston luonnollisessa tilanteessa. Tapaustutkimuksessa huomio kohdistuu nykyhetken lisäksi myös menneisyyteen, sillä eletyn elämän tarkastelu on usein tutkimuksen kohteen ymmärtämisen tärkeä reunaehto.

Tapaustutkimuksessa tutkijaa kiinnostaa tutkittavien tapa itse jäsentää maailmaansa ja sen tarjoamia kokemuksia. Siksi tapaustutkimuksen aineistonhankinta on avointa ja strukturoimatonta. Aineiston koontimenetelminä käytetään esimerkiksi haastatteluja. Tutkimusaineistoa kerätessä tutkijan ja tutkittavien keskinäinen vuorovaikutus perustuu luottamukselle. Tutkittavat ovat tuntevia, toimivia ja osallistuvia subjekteja, eivät pelkkiä objekteja. (Soininen 1995, 82; Syrjälä ym. 1994, 13–14.)

Malmsten (2007, 62–63, 73) muistuttaa, että tapausta ei tutkita siksi, että sen avulla ymmärrettäisiin muita tapauksia, vaan tavoitteena on ymmärtää ja selittää juuri kyseistä tapausta kokonaisvaltaisesti. Keskeistä on ilmiön paikallinen selittäminen, ei esimerkiksi universaalien lainalaisuuksien tai tilastollisten yleistysten esittäminen.

Tapaustutkimusta voidaan luonnehtia prosessiksi, joka auttaa löytämään ilmiötä kuvaavia tuntemattomia yhteyksiä, keksimään uusia käsitteitä sekä ymmärtämään todellisuutta entistä paremmin. Ta-

paustutkimuksen alussa tutkijalla on jonkinlainen esiyymmärrys²⁹ tutkimustehtävän aihepiiristä, mutta se muuttuu usein tutkimuksen aikana. (Soininen 1995, 82; Syrjälä ym. 1994, 16.)

4.2 Aineiston keräämisen menetelmät ja toteutus

Tutkimusaineistoa on kaikki se materiaali, jonka tutkija eri lähteistä ja eri menetelmin kenttätutkimuksena³⁰ kerää. Eräs yleinen aineistonhankintamenetelmä on haastattelu. Se on käyttökelpoinen etenkin silloin, kun pyrkimyksenä on ymmärtää haastateltavan omakohtaisia kokemuksia sekä sitä viitekehystä, jossa ne ovat syntyneet. Kun tutkimus kohdistuu ihmisiin ja heidän arkeensa, tutkimukselle ei tule ennalta määrittää liian tiukkoja rajoja, ohjeita tai sääntöjä. (Mäki-Ketelä 2012, 101.)

Tutkimukseni keskeisen mielenkiinnon kohteena on se, millaisena haastateltavat itse ovat kokeneet oman osallisuutensa ja toimijuutensa lastensuojelun lapsiasiakkaina. Heidän kokemuksensa tavoitakseni käytin aineistonhankintamenetelmänä teemahaastatteluja, jotka tallensin MP3-tallentimella³¹. Haastattelut toteutettiin talvella 2015–2016 joko haastateltavien kotona tai työhuoneessani Tampereen kaupungin lapsiperheiden sosiaalipalveluissa. Jokainen haastattelu kesti noin tunnin.

Teemahaastattelu on väljiin haastatteluteemoihin ja niihin liittyviin vapaamuotoisiin keskusteluihin perustuva haastattelu, jossa haastatteli ja haastateltava keskustelevat tutkimustehtävästä ja -kysymyksistä. Ennalta valittujen teemojen avulla keskusteluja voidaan viedä loogisesti eteenpäin. (Mäki-Ketelä 2012, 104.)

Teemahaastattelujen käyttö tarjoaa haastateltaville mahdollisuuden tuoda esiin tutkimuskysymyksiin liittyviä ajatuksiaan hyvin vapaamuotoisesti. Näin kerätty aineisto kuvaa hyvin heidän ajatuksiin, mielipiteitään ja tärkeinä pitämiään asioita. Tämä auttaa ymmärtämään heitä ja heidän elämänsä objektiivisesti. Menetelmänä teemahaastattelu on joustava ja mahdollistaa esimerkiksi kysymysten toistamisen, väärinkäsitysten oikaisemisen ja vastauksien täydentämisen. (Mäki-Ketelä 2012, 104.)

²⁹ Esiyymmärryksellä tarkoitan sitä, miten tai millaisena tutkija ymmärtää tutkimuskohteensa ennen kuin hän aloittaa tutkimuksen.

³⁰ Kenttätutkimuksessa tutkija kerää tutkimustehtävänsä vastauksia antavaa aineistoa ”kentällä”, tutkittavien joukossa. (Mäki-Ketelä 2012, 103).

³¹ Vastaa sanelukoneella äänittämistä.

Haastatteluissa hyödynsin ennalta laatimiani haastatteluteemoja (Liite 1.). Jätin teemat tarkoituksellisen väljäksi välttääkseni sen, että ne alkaisivat ohjailta liikaa haastateltavien ajatuksia ja vastauksia. Niinpä keskustelu oli monin paikoin hyvin vapaamuotoista. Vapaamuotoisuus sopii mainiosti laadulliseen tutkimukseen, joka pohjimmiltaan on tutkijan ja haastateltavan välistä vuoropuhelua, joka tähtää uuden tiedon muodostumiseen. (Kamppinen 1995, 15).

Lähetin haastatteluteemat haastateltaville etukäteen tutustumista varten. Tämä osoittautui onnistuneeksi ratkaisuksi, sillä kaikki haastateltavat kertoivat, että teemat olivat saaneet heidät muistelemaan ja jäsentelemään kokemuksiaan lastensuojelun lapsiasiakkaina uudella tavalla.

Haastattelujen edetessä pyrin varmistamaan, että olemme käyneet jokaisen haastateltavan kanssa kaikki teemat läpi. Teemojen käsittelyjärjestys ja käsittelyn laajuus luonnollisesti vaihtelivat eri haastatteluissa.

4.3 Aineiston analyysistä

Analyysillä tarkoitetaan tutkijan pyrkimystä tiivistää hankkimansa aineisto sellaiseen muotoon, josta on helppo nähdä, mitä se sisältää ja mistä se koostuu. Analyysissä eritellään, kuvataan ja lopuksi nostetaan³² esiin tutkimustehtävän kannalta tärkeä tieto ja vastaavasti karsitaan epäolennainen pois. Se, mitä jää jäljelle, sisältää tutkimuskohteen tiheän kuvauksen³³ lisäksi esimerkiksi tutkijan erilaisista teoreettisista näkökulmista tekemää kuvausta ja tulkintaa. Keskeinen osuus analyysissä on tutkijan omalla ajattelulla ja pohdinnalla. (Mäki-Ketelä 2012, 111.)

Litteroin äänittämäni haastattelut tekstiksi niiden keskeisin osin. Keskeisellä tarkoitan sellaista tietoa, joka antoi vastauksia varsinaisiin tutkimuskysymyksiin. Kyseessä on siis niin sanottu *propositiotason litterointi*, jossa tutkija ei kirjoita auki haastatteluja sanasta sanaan (kuten perinteisessä litteroinnissa tehdään), vaan keskittyy litteroimaan vain haastattelujen asiasisällön. (Mäki-Ketelä 2012, 112).

Propositiotason litterointiin liittyy riski, että tutkija ei raportointivaiheessa pystykään perustelevaan, miten hän on johtanut haastateltavan ajatukset varsinaisista haastatteluista. (Mäki-Ketelä

³² Aineistosta ei itsestään nouse esiin mitään, vaan keskeisten seikkojen esiin nostaminen on aina tutkijan tehtävä. (Eskola 2007, 43).

³³ Tiheä kuvaus on seikkaperäinen kuvaus siitä, mitä ja miten tutkittiin. Se ei kuitenkaan koskaan voi olla täydellinen. Lisäksi se kytkeytyy aina tavalla tai toisella tutkijan omiin henkilökohtaisiin etuihin tai mielenkiinnon kohteisiin. (Mäki-Ketelä 2012, 111.)

2012, 112). Pyrin minimoimaan tätä riskiä varmistamalla jokaisen haastattelun aikana, että olen varmasti ymmärtänyt, mitä seikkoja ja miksi haastateltava itse piti tärkeänä. Kirjasin nämä seikat tarkoin muistiinpanoihini. Lisäksi kuuntelin haastattelutallenteet useaan kertaan läpi voidakseni olla varma siitä, että olen huomionut ja ymmärtänyt kaiken olennaisen oikein ja riittävällä tarkkuudella.

Lastensuojelulliset elämäntarinat

Purettuani jokaisen haastattelun keskeisiltä osiltaan tekstiksi, aloin kirjoittamaan kuvauksia, jotka kuvaavat haastateltavien lastensuojeluasiakkuuksia niiden keskeisiltä osilta. Kutsun näitä kuvauksia itse hahmottelemallani käsitteellä *lastensuojelullisiksi elämäntarinoiksi*. Niitä kirjoittaessani hyödynsin sekä narratiivista että elämäkerrallista lähestymistapaa. Korostan erikseen sitä, että kyse on vain näiden lähestymistapojen hyödyntämisestä. Kyse ei siis ole esimerkiksi siitä, että olisin pyrkinyt tekemään varsinaista narratiivista tai elämäkerrallista tutkimusta.

Narratiivinen tutkimusote pureutuu yksilöiden elämään sellaisena kuin he itse sen kokevat sekä niihin merkityksiin, joita he elämälleen omien tarinoidensa välityksellä antavat. Narratiivisessa tutkimuksessa tutkija ja tutkittavat pyrkivät luomaan yhteisen ymmärryksen toistensa kanssa keskustellen. Hankkimansa aineiston analyysissä narratiivisuutta hyödyntävä tutkija tuottaa uuden, ehjän ja ajassa etenevän kertomuksen aineistonsa perusteella. Narratiivinen analyysi pyrkii siis tuomaan aineiston pohjalta rakennetun ”uuden” kertomuksen avulla esiin keskeisiä tutkimukseen liittyviä havaintoja ja teemoja. (Heikkinen 2007, 148–149, 155–156.)

Yksilöiden elämäntarinoihin perustuva *elämäntarinatyöskentely* puolestaan mahdollistaa sen, että ihmisten äänet pääsevät autenttisemmalla tavalla kuuluviin. Ihmisten elämäntarinoita tutkiessaan tutkija on kiinnostunut ihmisen elämän ja kokemusmaailman ainutkertaisuudesta sekä ennen kaikkea juuri tämän kyseisen ihmisen tavasta toimia, ajatella ja kokea oma elämänsä. Elämäntarinat kuvaavat siis kertojiansa sisäistä elämää. Elämäntarinat voivat olla kokonaisvaltaisia tai rajoittua vain joihinkin keskeisiin teemoihin, esimerkiksi tiettyihin elämänvaiheisiin tai niihin liittyviin muutoksiin. (Syrjälä ym. 1994, 59, 156.)

Kirjoitin lastensuojelulliset elämäntarinat mukaillen tyyliä, jota lastensuojelussa käytetään asiakas-kertomuksia ja muuta dokumentaatiota laadittaessa. Käyttämäni kieli on neutraalia ja kuvailevaa, ei esimerkiksi tulkitsevaa tai arvottavaa.

Lopuksi annoin jokaisen haastateltavan lukea laatimani, itseään koskevan lastensuojelullisen elämäntarinan. Rohkaisin heitä tarvittaessa tekemään omaan lastensuojelulliseen elämäntarinaansa muutoksia ja lisäyksiä tai poistamaan siitä haluamiaan kohtia. Näin varmistin, että lastensuojelulliset elämäntarinat vastaavat mahdollisimman totuudenmukaisesti haastateltavien kokemuksia lastensuojelun lapsiasiakkaina sekä heidän niille antamia merkityksiä.

Haastateltavat tekivät laatimiini lastensuojelullisiin elämäntarinoihin vain vähäisiä muutoksia. Lähekkään kyse oli pienistä korjauksista. Lopullisten lastensuojelullisten elämäntarinoiden paikkansapitävyyttä kuvanee osuvasti kokemusasiantuntijana toimivan Villen palaute omasta elämäntarinastaan:

Pari korjausta laitoin sinne, pieniä juttuja. Onko mun itse mahdollista käyttää tätä? Ajattelin kokemusasiantuntijaluentojani varten, voisin käyttää osaa tästä casena joskus, olis jo mun tarina hyvin sanoitettuna paperille.

Vastasin Villelle luonnollisesti myöntävästi.

Teemoittelu

Varsinaisena aineiston analyysimenetelmänä käytin teemoittelu. Teemalla tarkoitan otsikkoa tai yläkäsitettä, joka kokoaa alleen esimerkiksi jotain tiettyä aineistossa usein toistuvaa havaintoa, samankaltaisia vastauksia tai muita yhteneväisyyksiä. (Mäki-Ketelä 2012, 112). Ennalta tarkoin miettimäni haastatteluteemat helpottivat aineiston tiivistämistä ja keskeisen sisällön pelkistämistä raportoitavaan muotoon.

Lopullisten teemojen jäsentelemisen³⁴ aloitin lastensuojelullisten elämäntarinoiden pohjalta. Pyrin nostamaan niistä esiin tutkimuskysymyksiin vastauksia antavan olennaisen tiedon sekä löytämään ne keskeiset teemat, joiden avulla raportoinnissa kuvaisin esiin tulleita seikkoja mahdollisimman osuvasti. Lopulliset teemat saivat nimikseen 1. ”Erilaisia lähtökohtia ja sijoituspolkuja”, 2. ”Onnistuneita sijoituksia”, 3. ”Uusi alku, uudet ihmissuhteet”, 4. ”Kohtaamisia aikuisten kanssa”, 5. ”Aina ei voi onnistua” sekä 6. ”Mennyt, nykyhetki ja tuleva”.

Seuraavaksi kokosin lopullisten teemojen alle niitä kuvaavia havaintojani. Lopuksi kirjoitin omin sanoin, mistä aineisto mielestäni kertoo tavoitteenani luoda selkeä kokonaiskuvaus tutkimuksessa esiin tulleista havainnoista ja niiden muodostamista merkityskokonaisuuksista.

³⁴ Alustavat teemat alkoivat syntyä mielessäni jo litteroidessani haastatteluja.

4.4 Tutkimuksen eettisistä seikoista

Haastateltava ja tutkijan välinen luottamus, arvostus ja kunnioitus ovat tutkimuksen onnistumisen keskeisiä edellytyksiä erityisesti elämäkerrallisuutta hyödyntävässä haastattelututkimuksessa. Viime kädessä haastateltava itse valitsee sen, mitä hän tutkijalle kertoo tai jättää kertomatta. (Mäki-Ketelä 2012, 242.)

Pyysin jokaiselta haastateltavalta kirjallisen suostumuksen (Liite 2.) siitä, että saan käyttää heistä keräämiäni tietoja tutkimuksessani. Ennen suostumuksensa antamista haastateltavat saivat luettavakseen tutkimussuunnitelman, jossa pyrin mahdollisimman kattavasti ja tarkasti kuvaamaan, mistä tutkimuksessani on kyse, miten kerään, analysoin ja käsittelen tietoja sekä mihin niitä käytän. Korostin sitä, että käsittelen kaikkea keräämäni tietoa luottamuksellisesti.

Haastattelun lopuksi kysyin vielä jokaiselta haastateltavalta erikseen, haluaako hän yhä olla mukana tutkimuksessani. Toistin kysymyksen lähettäessäni jokaiselle haastateltavalle häntä itseään koskevan lastensuojelullisen elämäntarinan.

Kun tutkimuksessa käsitellään arkoja ja intiimejä asioita, tulee tutkijan salata haastateltavien todellinen henkilöllisyys niin hyvin, että ulkopuolisten ei ole mahdollista tunnistaa yksittäistä haastateltavaa lopullisesta raportoinnista. Saatua tietoa tarkastellaan aina vain ilmiöiden ja teemojen tasolla. Se, kuka haastateltavista mitään sanoi, ei ole olennaista. (Mäki-Ketelä 2012, 118.)

Painotin haastateltaville sitä, että raportoin kaiken hankkimani tiedon siten, että yksittäistä haastateltavaa ei ole mahdollista tunnistaa tutkimusraportista. Kiinnitin tähän erityistä huomiota lopullista raporttia kirjoittaessani. Tästä syystä julkaisen kirjoittamistani lastensuojelullisista elämäntarinoista vain tutkimuskysymyksiin vastauksia antavia, tarkoin valikoituja otteita. Niissäkin haastateltavien nimet on muutettu ”roolinimiksi”, joilla ei ole mitään yhteyttä heidän todellisiin nimiinsä.

Lisäksi olen tarkoituksellisesti muuttanut tai jättänyt pois joitakin sellaisia tutkimuksen kannalta merkityksettömiä yksityiskohtia, jotka olisivat saattaneet vaarantaa haastateltavien henkilöllisyyden salassa pysymisen. Kun esimerkiksi erään haastateltavan kohdalla puhun lähisukulaisesta, jätän tarkoituksellisesti mainitsematta, minkälaisesta sukulaissuhteesta on kyse.

Omista arvoistani on tutkimukseni aikana korostunut ennen kaikkea objektiivisuus. Olen pyrkinyt tuomaan haastateltavien ajatukset, tunteet ja kokemukset esiin ilman omia ennakkoluulojani

tai -olettamuksiani. Vastaavasti olen määrätietoisesti pyrkinyt välttämään minkäänlaisten stereotyyppien synnyttämistä tai vahvistamista. Mielestäni olen onnistunut tässä tavoitteessani hyvin.

5 ASIAKKUUS LAPSEN SILMIN

Tässä luvussa esittelen keskeiset tutkimushavaintoni sekä niihin liittyviä pohdintojani. Luvun lopuksi kokoan yhteen keskeisiä tutkimushavaintojani.

5.1 Erilaisia lähtökohtia ja sijoituspolkuja

Haastattelemistani, lapsena kodin ulkopuolelle lastensuojelullisin perustein sijoitettuina olleista nuorista aikuisista kolme oli ollut pelkästään perhesijoituksessa. Kaksi puolestaan oli sijoituspolkunsu aikana ollut sijoitettuina yhteen tai useampaan sijaisperheeseen sekä lastensuojelulaitokseen.

Heino ym. (2013, 59–60) toteavat, että huostaanottojen syyt samoin kuin huostaan otetut lapset eroavat merkittävästi toisistaan. Heidän elämänsä, elämänpolkunsu ja erityistarpeensa muotoutuvat hyvin erilaisiksi jo heidän erilaisista lähtötilanteistaan johtuen. Myös huostaanottojen tavoitteissa on eroja: ennen kouluikää tehdyillä huostaanotoilla tavoitellaan turvallisuutta, tavallisuutta ja perheenomaisuutta. Teini-ikäisten huostaanotolla puolestaan pyritään poistamaan lasta uhkaava välitön vaara ja katkaisemaan esimerkiksi itsetuhoinen kierre.

Tämä huostaanottojen syiden ja sijoituspolkujen lähtökohtainen erilaisuus tuli esiin myös haastateltavien kertomuksissa. Jollakin oli taustalla pitkäaikainen lastensuojelun asiakkuus, joka jossain vaiheessa oli johtanut kodin ulkopuoliseen sijoitukseen. Jonkun ainoa kontakti lastensuojeluun tai ylipäätään sosiaaliviranomaisiin sen sijaan oli vanhempien kuolemasta käynnistynyt, sijoitukseen johtanut tapahtumaketju. Siinä missä yhdellä sijoituksen taustalla vaikuttivat jo varhain alkanut rajattomuus, häiriökäyttäytyminen ja päihdeongelmat, toiselta vastaava historia puuttui täysin.

Monen haastateltavan lapsuudenperhe oli ollut jollain tapaa pahoinvoiva. Yleensä kyse oli vanhempien päihde- ja mielenterveysongelmista. Useat perheistä olivat hajonneita. Monen haastateltavan elämästä oli lapsuudessa puuttunut isä.

Niklas sijoitettiin äidin pahan huume- ja alkoholiongelman vuoksi lastenkotiin alle yksivuotiaana. Biologista isäänsä Niklas ei tunne lainkaan, sillä tämä on ollut vankilassa käytännössä koko Niklaksen elämän ajan. Niklas oli lastenkodissa kolmevuotiaaksi asti. Sieltä hänet sijoitettiin sijaisperheeseen, jossa hän asui noin 12-vuotiaaksi. Sijaisvanhemmat erosivat Niklaksen ollessa noin 11-vuotias. Niklas jäi asumaan sijaisäidin luokse, mutta ei tullut toimeen sijaisäidin uuden miesystävän kanssa. Samoihin aikoihin Niklaksen elämään tulivat alkoholi, huumeet, omaisuusrikokset ja ilkivalta.

Ville sijoitettiin viisivuotiaana kiireellisesti sukulaisen luokse äidin jaksamattomuuden vuoksi. Taustalla vaikuttivat äidin päihde- ja mielenterveysongelmat sekä Villen isän kuolema. Sijoitus sukulaisen luona kesti muutaman kuukauden, jonka jälkeen Ville palasi takaisin äidin luokse. Ville sijoitettiin kuitenkin kohta uudestaan, tällä kertaa sijaisperheeseen.

Kati vietiin lastenkotiin suoraan synnytyslaitokselta äidin skitsofrenian vuoksi. Äidin terveydentila oli niin huono, että hän ei pystynyt lainkaan huolehtimaan Katista. Katin isä kuoli jo ennen Katin syntymää.

Toni oli 12-vuotias, kun hänen vanhempansa kuolivat onnettomuudessa. Toni jäi hetkeksi asumaan lapsuudenkotiinsa yhdessä lähisukulaisensa kanssa. Lähisukulainen olisi halunnut adoptoida Tonin, mutta viranomaiset eivät siihen suostuneet. Sukulaiset päättivät, että Tonia ei laiteta lastenkotiin, joten hänelle alettiin yhdessä sosiaaliviranomaisten kanssa etsiä sijaisperhettä.

Miia otettiin huostaan ja sijoitettiin yksityiseen lastensuojelulaitokseen noin 14 vuoden iässä yhdessä muutamaa vuotta nuoremman sisaruksensa kanssa. Syynä oli äidin alkoholiongelma. Äiti joi päivittäin todella runsaasti ja oli usein useita päiviä poissa kotoa. Äiti saattoi olla jopa kaksikin viikkoa ”ryyppyreissulla”.

Yksikään sijoituspoluista ei ollut käynnistynyt kiireellisenä sijoituksena. Sekä lapsella itsellään että sosiaaliviranomaisilla oli siis ollut aikaa sijoitusprosessin suunnitteluun, läpiviemiseen ja -käymiseen. Voidaankin puhua sijoitusten suunnitelmallisuudesta. Tosin ne haastateltavat, joiden sijoituspolku oli alkanut jo hyvin varhaisessa lapsuudessa, eivät välttämättä olleet juurikaan osallistuneet sijoitusprosessinsa suunnitteluun tai toteutukseen ainakaan ensimmäisen sijoituksen osalta.

5.2 Onnistuneita sijoituksia

Haastateltavat kokivat, että heitä oli kohdeltu kaikkien sijoituksen tavalla tai toisella liittyneiden aikuisten toimesta pääsääntöisesti asiallisesti ja oikeudenmukaisesti. Haastateltavien kokemukset sijoituksistaan olivat varsin positiivisia riippumatta sijoituksen syystä tai siitä, oliko kyseessä perhe- vai laitosten sijoitus. Ylipäättään sijoitusmuoto ei noussut haastatteluissa oikeastaan min-käänlaiseen rooliin.

Niklaksesta tuntuu, että häntä on kohdeltu varsin asiallisesti ja oikeudenmukaisesti. Lapsena hän ei aina näin ajatellut, mutta nyt aikuisena hän on todennut, että *”oikein hyvä juttu, että on toimittu niin kuin on toimittu”*.

Ville on sitä mieltä, että häntä on kohdeltu eri asiakasprosesseissa asiallisesti ja reilusti. Missään nimessä hän ei ole katkera. Päinvastoin, hän on tyytyväinen, sillä elämä on *”tällä hetkellä hyvässä mallissa”* eikä haluaisi *”vaihtaa mitään menneisyydestä”*.

Kati on sitä mieltä, että viranomaiset ja sijaisperhe ovat *”toimineet hyvin”*, ja hän on *”ollu hyvässä käsissä”*.

Miia arvioi, että hänen mielipiteillään on ollut merkitystä niin huostaanoton, sijoitusprosessin kuin varsinaisen sijoituksenkin aikana. Hän kokee, että hän on voinut itse vaikuttaa asioiden kulkuun ja lopputuloksiin.

Berridgen ja Brodien (1989, 13) mukaan sijoituksen onnistumiseen vaikuttaa paljon se, onko lapsi sijoitettu laitokseen vai sijaisperheeseen. Muita vaikuttavia tekijöitä ovat esimerkiksi sijoituksen syy, lapsen persoonallisuudenpiirteet, lapsen ihmissuhdeverkosto sekä se, missä ikävaiheessa sijoitus tehdään.

Toteuttamieni haastattelujen perusteella näyttää siltä, että huolellisesti valmisteltu ja eri näkökulmista pohdittu sijoitusprosessi sekä sijoitetulle lapselle annettu riittävä etukäteistieto saavat hänet kokemaan sijoituksen myönteisenä tapahtumana. Positiivisia kokemuksia oli synnyttänyt esimerkiksi se, kun sijoituspaikan etsintä tai vaihto oli suunniteltu ja toteutettu niin, että sijoitettava lapsi oli voinut etukäteen tutustua mahdollisiin sijoitusvanhempiin tai saanut valita sijoituspaikan itse.

Niklaksen sijaisäidin voimavarat alkoivat ehtyä, eikä hän pystynyt enää kontrolloimaan poikaa. Niklas alkoi oirehtia siinä määrin, että hänet sijoitettiin yksityiseen lastensuojelulaitokseen. Sosiaalityöntekijä kertoi Niklakselle ennen sijoitusta hyvin seikkaperäisesti ja ymmärrettävästi, minkälaisesta laitoksesta on kyse, ja miksi Niklas sinne aiotaan sijoittaa. Niklakselle syntyi jo tässä vaiheessa kokonaiskuva siitä, että sosiaalityöntekijä on miettinyt asioita hyvin monesta näkökulmasta laitossijoituspäätöstä tehdessään.

Villen ollessa noin kymmenen vanha sijaisperheeksi löytyi perhe, jonka luona hän vietti seuraavat kymmenen vuotta. Ville oli käynyt tutustumassa tähän tulevaan sijaisperheeseensä jo etukäteen sen hetkisen sijaisperheensä kanssa. Tosin hän ei tutustumiskäynnin aikana tiennyt,

että kyseinen perheestä saattaisi tulla hänen seuraava sijaisperheensä. Hän näet luuli olevansa vain kyläilemässä tuttavaperheen luona. Vierailun jälkeen Villen sen hetkisen sijaisperheen vanhemmat kysyivät häneltä, että miltä tuo toinen perhe vaikutti. Villen mielestä perhe oli ollut ”*tosi kiva*”, ja kun häneltä oli kysytty, että haluaisiko hän muuttaa heidän luokseen, Ville oli vastannut myöntävästi. Vилlelle kerrottiin heti sijoituksen alussa, että hän on uudessa sijaisperheessä ainakin muutaman vuoden, sillä biologisen äidin tilanne oli mikä oli.

Toni muistelee viikonloppua, jolloin hän tapasi ensimmäisen kerran tulevat sijaisvanhempiensa. Tonin mukaan ”*se oli tosi mukava viikonloppu*”. Tapaamisessa oli mukana kaksi sosiaalityöntekijää, jotka ”*ohjas keskustelua uusien sijaisvanhempien kanssa hyvään positiiviseen suuntaan... Ne otti tosi semmosesti... niinku ikätasosesti mut mukaan siihen... ei ne niinku vaan heittäny mua... että tässä on sulle uus perhe ja lähteny meneen*”. Tutustumiskäynti oli ”*tosi hyvin hoidettu, etenkin ku ajattelee mistä lähtökohdasta me lähdettiin... mä lähdin vähä niinkun kattoon uusia vanhempia...*”. Toni jäi perheeseen yöksi, ja kaikki ”*meni tosi hienosti. Mä olin heti, että tää on mun mesta*”. Seuraavana päivänä sosiaalityöntekijät tulivat takaisin. He keskustelivat sijaisvanhempien ja Tonin kanssa siitä, miten heillä oli yhdessä mennyt. Keskustelu Tonin kanssa jatkui kotimatalla. Erityisen kiinnostuneita sosiaalityöntekijät olivat siitä, mitä Toni oli perheestä mieltä mahdollisena tulevana sijoituspaikkana.

Kun huostaanotto prosessi sitten lopulta käynnistyi, Miia kävi pari, kolme kertaa sosiaalitoimistossa ensin juttelemassa siitä, mistä huostaanotossa on kyse ja miten asia käytännössä etenee. Hän kävi sosiaalityöntekijöiden ja sisaruksensa kanssa tutustumassa etukäteen mahdollisiin sijoituspaikkoihin. Miia sijoitettiin yksityiseen lastensuojelulaitokseen, jonka hän itse oli useista vaihtoehdoista valinnut. Nuorempi sisaruksista puolestaan sijoitettiin sijaisperheeseen, sillä tämä oli vielä hyvin nuori ja halusi perhesijoitukseen. Myös Miialle tarjottiin mahdollisuutta muuttaa sijaisperheeseen, mutta syystä, jota hän ei enää muista, hän ei halunnut perhesijoitukseen.

Sijaisperheisiin sijoitettujen nuorten vanhempisuhteita tutkinut Valkonen (1995, 63, 65) havaitsi omassa tutkimuksessaan tärkeäksi huostaanoton ja sijoituksen onnistumiseen vaikuttavaksi tekijäksi sen, että lapsiasiakkaan kanssa keskustellaan perusteellisesti niin huostaanottoon johtavista syistä kuin siitä, mitä lapselle tulee seuraavaksi tapahtumaan. Lapsen kohtaamiseen varattu riittävä aika ja hänen kysymyksiinsä – myös niihin, joita lapsi ei ääneen uskalla lausua – rehellisesti vastaaminen synnyttää turvallisuudentunteen, joka auttaa lasta sopeutumaan uuteen elämäntilanteeseensa.

Toteuttamistani haastatteluista kävi ilmi, että sijoituksen kokemista myönteisenä oli edesauttanut myös se, jos lapsi oli itse ymmärtänyt, että kotona asuminen ei enää onnistu tai ei ole käytännössä edes mahdollista. Jotkut haastateltavat olivat kokeneet tiedon siitä, että heidän ei tarvitse enää palata takaisin lapsuudenkotiinsa, suoranaisena helpotuksena.

Niklas alkoi nopeasti ymmärtää, että laitossijoituksen jatkaminen on hänen itsensä kannalta paras mahdollinen ratkaisu, sillä hän ei tullut enää lainkaan toimeen sijaisäidin uuden miesyhtävän eikä lopulta enää sijaisäidinkään kanssa. Oikeastaan Niklas oli hyvin helpottunut, kun ei tarvinnut mennä takaisin kotiin, sillä *”kotona oli sijaisäidin ja sen uuden miehen kanssa jo systeemit aika sekasin”*.

Äidin tilanne ei kohentunut, ja Ville alkoi itsekin ymmärtää, että hän ei voi palata kotiin, vaan edessä on pysyvä kodin ulkopuolinen sijoitus. Hän oli itsekin alkanut toivoa, että kodin ja vaihtuvien sijoituspaikkojen välillä *”seilaaminen”* loppuisi. Villellä ei siis enää ollut edes oikein haluakaan palata äidin luokse.

Miia toteaa, että kyseinen lastensuojelulaitos oli *”paras mahdollinen paikka mulle”* ja *”siellä meni kaikki hyvin”*. Lastensuojelulaitoksessa oli *”mukava välittämisen ilmapiiri”* ja Miia *”tykkäs olla siellä”*.

Valkosen (1995, 41) mukaan etenkin ne lapset, jotka joutuvat kärsimään esimerkiksi vanhempiansa pitkäaikaisista poissaoloista ja hoidotta jäämisestä, kokevat huostaanoton ja sijoituksen helpotuksena. Vastaavan tyyppisiä kokemuksia synnyttää myös se, jos lapsi joutuu usein olemaan nälissään tai peloissaan.

Heinon ym. (2013, 58–59) mukaan aiemmissa tutkimuksissa on havaittu huostaanoton vähentävän huostaan otetun lapsen elämää kuormittavia sosiaalisia ongelmia ja parantavan hänen hyvinvointiaan monin eri tavoin. Lapsen elämästä väistyy monia hänen kehitystään ja kasvuaan haittaavia tekijöitä kuten esimerkiksi kaltoinkohtelu tai sen uhka, päivittäisen hoivan puute tai koulunkäynnin laiminlyönti. Myös lasten terveydentilan on havaittu kohentuneen huostaanoton jälkeen.

Monen haastateltavan elämä oli kohentunut merkittävästi huostaanoton ja sijoituksen ansiosta. Yhtä lukuun ottamatta kaikista toteuttamistani haastatteluista kävi ilmi, että kodin ulkopuolinen sijoitus oli haastateltavan itsensä mielestä ollut paras mahdollinen ratkaisu hänen tilanteeseensa. Tyytyväisiä oltiin etenkin siihen, että sijoitus tehtiin ennen murrosikää. Haastateltavat arvelivat, että mikäli

toimenpide olisi viivästynyt, heidän kuormittava elämäntilanteensa olisi jatkunut ja seurauksena olisi mitä todennäköisimmin ollut ongelmien syvenemistä ja laajenemista.

Nyt aikuisena Niklas pitää sekä huostaanottoa, sijoitusta että sijoituksen jatkamista itsensä kannalta ehdottomasti parhaimpana mahdollisena ratkaisuna. Hän arvelee, että mikäli sijoitusta ei olisi tehty niin aikaisessa vaiheessa, hän olisi tällä hetkellä vankilassa. Erityisesti se, että hänet sijoitettiin laitokseen jo ennen murrosikää, on Niklaksen mielestä hyvä asia, sillä *”muuten olis voinut lähteä ihan lapasesta”*.

Ville on sitä mieltä, että hänen sijoittamisensa kodin ulkopuolelle oli ehdottomasti hyvä ratkaisu. Jos Ville olisi palannut kotiin, äiti ei olisi kyennyt laittamaan hänelle minkäänlaisia rajoja esimerkiksi päihteiden käytön suhteen, sillä äidin kyky kasvattaa ja ohjata Villeä oli varsin rajallinen. Ville kertoo, että hän *”ei nuorena ollu missään nimessä kiltti poika”*, vaan oireili eri tavoin pahaa oloaan. Hän arvelee, että mikäli häntä ei olisi jo lapsena sijoitettu kodin ulkopuolelle, olisi sijoitus ollut myöhemmin joka tapauksessa edessä hänen oman oireilunsa ja rajattomuutensa takia.

Kati on sitä mieltä, että *”oli hyvä, että mut sijoitettiin”*. Katin mielestä *”siitä ei olisi tullu yhtään mitään, että olisin jääny mummun ja vaarin ja sairaan äidin kanssa ison kaupungin keskusta-asuun”*. Kati jatkaa vielä, että *”olis in vieny niitä ku pässiä narussa”*.

Miia toteaa, että hän sai *”huostaanoton kautta uuden elämän ja uusia ystäviä”*, ja jatkaa, että *”sijoitus on paras asia mun koko lapsuudessa”*. Aina, kun Miia puhuu lastensuojelulaitoksesta, hänen äänessään on hyvin lämmin ja positiivinen sävy.

Haasteltavien näkemys huostaanoton ja sijoituksen tarpeellisuudesta on oikeaan osuva myös aiemman tutkimustiedon valossa. Esimerkiksi Pölkki (2004, 296) toteaa, että sijoitettujen lasten ongelmat ovat useimmiten vähäisempiä kuin niillä lapsilla, jotka ovat jääneet biologisten vanhempiensa hoitoon. Mitä varhaisemmassa vaiheessa sijoitus on tapahtunut ja mitä hyvätasoisempi sijoituspaikka on ollut, sen paremmin lapset ovat myöhemmissä elämänvaiheissaan voineet.

Keskusteluun huostaanotoista ja kodin ulkopuolisesta sijoituksesta liittyy usein hyötynäkökulman pohdinta. Hyötynäkökulmalla ei tässä keskustelussa tarkoiteta esimerkiksi taloudellista hyötyä, vaan sitä, kokevatko huostaan otetut ja sijoitetut lapset itse hyötynensä näistä itseensä kohdistuneista viranomaistoimenpiteistä. Tärkeä kriteeri huostaanoton ja sijoituksen hyötyä pohdittaessa on

myös se, kummassa riski on suurempi: siinä, että lapsi jää kotiin, vai siinä, että hänet sijoitetaan kodin ulkopuolelle. (Kalland 2004, 136).

Pösö (2004, 204–205) toteaa, että näkemykset sijaishuollon hyödyistä sijoitetuille lapsille vaihtelevat suuresti lasten kesken ja usein myös elämänkulun eri vaiheissa. Aina ei ole myöskään itsestään selvää esimerkiksi se, joutuuko vai pääseekö lapsi sijaishuoltoon. Suomalaisissa tutkimuksissa sijaishuollon mielekkyydestä lapsen näkökulmasta tarkasteltuna piirtyy varsin myönteinen kuva, jossa sijaishuolto mahdollistaa lapselle kasvatuksellisen vanhemmuuden.

Entä oliko näiden haastattelemieni nuorten aikuisten kohdalla kodin ulkopuolisesta sijoituksesta lapsuudessa heille hyötyä? Heidän oman näkemyksensä mukaan oli ilmeistä, että kotiin jääminen sisälsi merkittäviä riskejä. Nämä riskit pystyttiin välttämään kodin ulkopuolisen sijoituksen avulla. Lisäksi monet haastateltavista olivat kokeneet nimenomaan päässeensä – eivät siis joutuneensa – kodin ulkopuoliseen sijoitukseen. Näiden seikkojen valossa vastaan myöntävästi esittämäni kysymykseen sijoituksen hyödyllisyydestä haastateltavien näkökulmasta tarkastellen.

5.3 Uusi alku, uudet ihmissuhteet

Eronen (2012b, 13), Heino ym. (2013, 51) sekä Törmikoski-Hampf (2008, 184) huomauttavat, että huostaanotto ja sijoitus voidaan nähdä avautuvien vaihtoehtojen mahdollistajana, vaikka sijoitetulle lapselle sijoitus merkitseekin aina monia uusia ihmissuhteita ja kasvamista yhteisössä, johon hänellä ei ole biologisia siteitä. Kaikista muutoksista huolimatta sijoitus on monelle lapselle mahdollisuus uuteen alkuun sekä itsensä ja oman paikkansa löytämiseen. Parhaimmillaan sijoituksesta alka-va uusi elämänvaihe tarjoaa turvallisia ihmissuhteita ja myönteisiä kokemuksia.

Näkemyksistä sijoituksesta uuden alkuna sai vahvistusta myös toteuttamissani haastatteluissa. Niissä toistui, kuinka huostaanoton ja sijoituksen jälkeen lapsen siihen asti monin eri tavoin kuormittava elämäntilanne alkoi nopeasti tasaantua ja elämä asettua aloilleen. Lapset kotiutuivat nopeasti sijoituspaikkoihinsa – oli kyseessä sitten sijaisperhe tai lastensuojelulaitos – ja aloittivat uuden vaiheen elämässään.

Niklas kertoo, että lastensuojelulaitoksessa vallitsi luottamus, avoimuus ja ymmärrys. Siellä *”oli kiva olla, ku siellä oli töissä ihmisiä, jotka oli aidosti kiinnostuneita meistä lapsista”*. Niinpä hän jäi asumaan kyseiseen laitokseen myös jälkihuollon ajaksi.

Ville tunsi heti alusta asti, että sijaisperhe ”*vaikuttaa kodilta, jossa olisi kiva olla aikuiseksi asti*”. Ville koki itsensä perheenjäseneksi ja hänen oli helppoa ”*asettua taloksi*”. Villen mielestä pitkäaikainen sijoitus oli ”*hieno kokemus*”. Sijaisvanhemmat olivat mukavia, perheessä oli jo ennestään muitakin sijoituslapsia ja myös naapurustossa oli paljon lapsia. Ville kokee tullessaan sijaisperheessä kuunnelluksi ja ymmärretyksi.

Miia on sitä mieltä, että lastensuojelulaitos, jossa hän asui, ”*paras mahdollinen paikka mulle*” ja ”*siellä meni kaikki hyvin*”. Lastensuojelulaitoksessa oli ”*mukava välittämisen ilmapiiri*” ja Miia ”*tykkäs olla siellä*”.

Keskeiseen rooliin tässä sijoitetun lapsen uudessa elämänvaiheessa nousevat sijoituspaikan uudet ihmis- ja ystävyysuhteet. Osa niistä syntyi sijoitetun lapsen ja sijoituspaikan aikuisten välille, osa puolestaan sijoitetun lapsen ja sijoituspaikkaan sijoitettuna olleiden toisten lasten välille.

Nämä ihmissuhteet ovat selvästikin tarjonneet haastateltaville luottamuksellisia ja myönteisiä kokemuksia, sillä monet niistä ovat jatkuneet aikuisikään saakka ja jatkuvat edelleen. Monen haastateltavan juhlapyhät kuluvat sijaisvanhempien luona. Näihin pidetään yhteyttä muutenkin tiiviisti. Sijaisvanhempia kutsutaan vanhemmiksi, isiksi ja äideiksi. Sijaisperheestä puolestaan puhutaan perheenä tai kotina. Toisia, samaan aikaan sijoitettuna olleita lapsia kutsutaan siskoiksi ja veljiksi.

Niklas pitää edelleen tiiviisti yhteyttä sijaisisäänsä. Hän kutsuu tätä ”iskäksi”.

Ville pitää säännöllisesti yhteyttä sijaisvanhempiansa ja muihin perheessä samaan aikaan olleisiin sijaislapsiin. Hän käy tapaamassa sijaisvanhempiaan viikonloppuisin ja toisinaan on heidän luonaan myös yötä. Tuleva joulukuukuu on 14. joulukuuta, jonka hän viettää sijaisvanhempiansa kanssa. Kun Ville puhuu kodista, hän tarkoittaa sijaisperhettään.

Kati pitää yhteyttä sijaisperheeseensä melkein joka päivä. Hän menee sinne tänäkin joulukuuna. Perheessä samaan aikaan sijoitettuna olleita muita lapsia Kati kutsuu siskoikseen ja veljikköikseen. Sijaisperheen vanhempia hän kutsuu isäksi ja äidiksi. Sijaisperhettä hän kutsuu kodikseen.

Toni kertoo, että ”*Mulla on ollu ihan maailman parhaat uudet vanhemmat... käyn edelleen siinä makkarasopalla*”. Kun hän puhuu A:sta ja B³⁵:stä, hän käyttää ilmaisua ”*vanhemmat*”.

³⁵ Sijaisvanhemmat.

Hän ei puhu kuitenkaan isästä tai äidistä, sillä *”mulla on joskus ollu isä ja äiti, mutta jos joku kysyy, että kenens poikia olet, ni oon A:n ja B:n poikia”*. Sijaisperheessä on ollut paljon muitakin sijoituslapsia. Toni kertoo, että *”me ollaan yhtä suurta perhettä. Kaikkihan me ollaan sisaruksia... mennään jouluks kotiin”*.

Valkonen (1995, 68, 70, 92) teki omassa tutkimuksessaan hyvin samansuuntaisia havaintoja. Suuri osa Valkosen haastattelemissa perhesijoitetuista nuorista oli syvästi kiintyneitä sijaisvanhempiinsa ja pitivät näitä ”oikeina” vanhempinaan. He kokivat saaneensa sijaisvanhemmiltaan rakkautta, kiintymystä, kiinnostusta, läheisyyttä, hellyyttä ja aitoa luottamusta. Sijaisvanhempiin pidettiin tiiviisti yhteyttä ja molemmin puolin soiteltiin ja käytiin kylässä. Kaiken kaikkiaan nuoret arvostivat suuresti sijaisvanhempien heidän hyväkseen tekemää työtä.

Joidenkin haastattelemani nuorten viranomaissuhteina alkaneet ihmissuhteet ovat heidän myöhemmissä elämänvaiheissaan saaneet henkilökohtaisen ystävyysuhteen luonteen.

Niklaksella on ollut sama sosiaalityöntekijä vauvasta asti. Kyseinen sosiaalityöntekijä on hoitanut myös Niklaksen äidin, isoveljen ja pikkuveljen asioita. Niklas kutsuukin sosiaalityöntekijää *”perhesossuksi”*. Niklas ja hänen veljensä lähettävät sosiaalityöntekijälle kukkia aina jouluisin.

Miia on yhteydessä lastensuojelulaitoksen henkilökuntaan edelleen. Hänen ohjaajastaan on tullut henkilökohtainen ystävä, joka käy Miialla kyläilemässä säännöllisesti. Kun Miia valmistui toisen asteen oppilaitoksesta, ohjaaja oli auttamassa häntä valmistujaisjuhlien järjestelyssä ja leipomisessa.

5.4 Kohtaamisia aikuisten kanssa

Sekä sijaisvanhemmat, lastensuojelulaitosten henkilökunta että sijoitusprosessin (tai lapsen asioita laajemminkin) hoitaneet sosiaalityöntekijät saivat pääsääntöisesti positiivista palautetta. Haastattelulla oli sellainen kuva, että kaikki nämä aikuiset ovat ainakin pyrkineet ymmärtämään heitä ja antamaan heille riittävästi tietoa ja tätä kautta todellisen mahdollisuuden vaikuttaa itseään koskeviin asioihin ja prosesseihin.

Sosiaalityöntekijöiden työskentelyä koskevissa keskusteluista kävi selkeästi ilmi, että sosiaalityöntekijät kohtasivat, kuuntelivat ja huomioivat lapsiasiakkaansa lasten ikätason mukaisesti. Haastattelejien perusteella useimmat sosiaalityöntekijät olivat olleet ainakin jollain lailla lapsiasiakkaistaan ja näiden edusta ja hyvinvoinnista kiinnostuneita.

Niklas kokee, että häntä on kuunneltu kaikissa häntä koskevissa lastensuojeluprosesseissa ja palavereissa erinomaisesti. Palaverit ovat olleet pitkiä ja perusteellisia. Hän on saanut halutesaan osallistua niihin kaikkiin, esittää niissä kysymyksiä ja tuoda mielipiteitään esiin. Hän on tullut aidosti kuunnelluksi ja ymmärretyksi esimerkiksi kotilomien suhteen. Niklas sai kysyä asioista vapaasti ja sai kysymyksiinsä selkeitä vastauksia. Jos hän ei ymmärtänyt jotain, asiat selitettiin hänelle joko sosiaalityöntekijän tai lastensuojelulaitoksen ohjaajien toimesta.

Ville on ollut elämänsä aikana monissa eri viranomaispalavereissa. Hänen kokemuksensa niistä ovat pääsääntöisesti myönteisiä: hän on päässyt kaikkiin haluamiinsa palavereihin, häneltä ei ole salailtu mitään, häntä on kuunneltu, hänen kysymyksiinsä on vastattu ja hänen mielipiteensä on huomioitu. Hän on saanut halutessaan olla myös vaiti. Palavereissa käsitellyt asiat on kerrottu hänelle seikkaperäisesti, selkeästi ja ymmärrettävästi. Erityisesti pitkäaikaisesta sijoituksesta Villellä on sellainen mielikuva, että kaikki siihen liittyvät seikat mietittiin ja huomioitiin perusteellisesti.

Katille on syntynyt kuva, että viranomaiset olivat aidosti kiinnostuneita hänen hyvinvoinnistaan ja halusivat oikeasti tietää, mitä hänelle kuuluu ja kuinka hänellä menee. Kokonaisuutena ajatellen Kati on sitä mieltä, että viranomaiset ja sijaisperhe ovat ”toimineet hyvin”, ja hän on ”ollu hyvissä käsissä”. Hän on saanut vaikuttaa asioihinsa ja tehdä itsenäisiä päätöksiä esimerkiksi koulutuksellisten valintojensa suhteen.

Toni on sitä mieltä, että kaikki hänen asioitaan vuosien varrella hoitaneet sosiaaliviranomaiset ovat olleet ainakin jollain tavalla kiinnostuneita hänestä ja hänen tilanteestaan.

Sijoituksen aikaisissa tapaamisissa sosiaalityöntekijät kyselivät Mialta tämän kuulumisia. Hän sai puhua vapaasti ja luottamuksella. Hän kokee olleensa palavereissa mukana ”tasavertaisena ihmisenä”. Palavereissa käytetty kieli oli ymmärrettävää. Hän sai esittää kysymyksiä, tehdä ehdotuksia, tuoda mielipiteitään esiin jne. Ne huomioitiin asianmukaisesti.

Kiinnostus on näkynyt niin sijoitusprosessin valmistelussa, sijoitusprosessissa kuin varsinaisen sijoituksenkin aikana. Joissakin tapauksissa kiinnostus on jatkunut jälkihuoltoon asti: kun Niklaksen jälkihuolto alkoi, ”perhesossu” antoi hänelle puhelinnumeron ja ohjeisti Niklasta soittamaan hänelle aina, jos tarvetta ilmenee.

Haastateltavat kokivat tulleensa lapsina kuulluiksi itseään koskevissa päätöksissä ja arjen käytännöistä sopimisessa, esimerkiksi koulutuksellisista valinnoista ja harrastuksista päätettäessä. Asioista

oli puhuttu avoimesti, luottamuksellisessa ilmapiirissä ja riittävän selkeällä kielellä niin, että he ymmärsivät, mistä kulloinkin puhutaan. Heidän esittämiinsä kysymyksiin oli vastattu vähintään tyydyttävästi. He olivat saaneet tehdä ehdotuksia ja ne oli huomioitu.

Sijaisperheessä Toni sai esittää mielipiteitä ja tehdä ehdotuksia. Esimerkiksi kouluasiat ja harrastukset sovittiin ”perheen” kanssa. Toni kiteyttää, että ”*Perusarjessa niitä sossuja ei oo edes tuotu näihin asioihin, vaan ne on päätetty vanhempien kanssa. Myös lasten kasvatukseen ja tukemiseen liittyvät seikat on hoidettu pitkälti perhepiirissä. Toni kertoo, että ”jos oon esimerkiksi kiukunnu jotain, oon kiukunnu A:lle ja B:lle ja ne on ottanu sen vastaan”*. Ylipäättään elo sijaisperheessä oli ”*kodinomaista, mikä on pelastanu paljon*”.

Miia arvioi, että hänen mielipiteillään on ollut merkitystä niin huostaanoton, sijoitusprosessin kuin varsinaisen laitossijoituksenkin aikana. Hän kokee, että hän on voinut itse vaikuttaa asioiden kulkuun ja lopputuloksiin.

Haastattelut antoivat siis vahvoja viitteitä siitä, että yksi suomalaisen lastensuojelun keskeisistä toimintaperiaatteista, lapsiasiakkaiden oikeus tulla kuulluksi, oikeus saada ikäänsä ja kehitystasoaan vastaavalla tasolla tietoa itseään koskevassa lastensuojeluasiassa sekä mahdollisuus esittää mielipiteensä asiassa, on toteutunut melko hyvin. Eräät haastattelut antoivat viitteitä erityisesti siitä, että mitä vanhemmasta lapsesta on kyse, sitä paremmin häntä kuunnellaan.

Jos haastateltavat olivat lapsuudessaan halunneet olla puhumatta asioistaan, myös se oli heille sallittu. Tosin sijaisvanhemmat, sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitoksen henkilökunta pyrkivät näissä tilanteissa usein selvittämään, onko lapsella jokin erityinen syy vaieta, esimerkiksi painaako jokin hänen mieltään. Vaikka nämä selvitysyrietykset saatettiin lapsuudessa kokea jopa painostuksena, haastateltavat ymmärtävät nyt, että aikuiset tavoittelivat pyrkimyksissään lapsen parasta.

Jos Niklas halusi vaieta, häneltä yleensä yritettiin kysellä asioista, mutta ei mitenkään ”*painostettu*” tai ”*lypsetty*”. Tosin tilanteita, jossa Niklas ei olisi halunnut puhua, oli vain harvoin, sillä hän on luonteeltaan hyvin avoin.

Ville on saanut halutessaan olla viranomaispalavereissa myös vaieti.

Jos Kati ei halunnut puhua mitään, se sallittiin.

Miialle on jäänyt mielikuva, että jos hän ei halunnut puhua jostain asiasta, sitä ”*yritettiin oikein kaivaa ulos, että puhu ny puhu ny*”. Tämä koskee työskentelyä sekä sosiaalitoimistossa että lastensuojelulaitoksessa. Jos Miia oli esimerkiksi pahoittanut mielensä jostain ja halusi olla yksin omassa huoneessaan, niin ohjaaja oli tullut ja sanonut, että ”*kerros ny, mikä on*”. Vaikka silloin se ärsytti Miiaa, niin nyt hän ajattelee, että ”*mun parasta siinä varmasti tarkotettiin*”. Hän ymmärtää, että viranomaiset olivat vastuussa hänestä, ja siksi heidän piti yrittää selvittää, mikä hänen mieltään painaa.

Sijaisvanhemmat, sosiaalityöntekijät ja lastensuojelulaitosten työntekijät ovat tavoitelleet sijoitetun lapsen parasta myös kannustamalla ja tukemalla häntä tapaamaan biologisia vanhempiaan ja pitämään näihin yhteyttä. Tämä on erittäin tärkeää, sillä kuten Pösö (2004, 208) muistuttaa, sijoitetun lapsen ei välttämättä ole mahdollista ylläpitää siteitään biologisiin vanhempiinsa ilman lapsen kanssa töitä tekevien aikuisammattilaisten aktiivista panostusta niiden ylläpitämiseen.

Haastateltavien kohdalla tämä panostus oli tarkoittanut esimerkiksi erilaisia keskustelutuokioita, tuettujen tapaamisten järjestämistä sekä vierailuja biologisten vanhempien luokse. Näin eräs toinenkin suomalaisen lastensuojelun keskeinen tavoite, perheen koossa pitäminen, on huomioitu haastateltavien lapsuudessa.

Lastensuojelulaitoksen henkilökunta kannusti Niklasta tapaamaan biologista äitiään. Niklaksen ja äidin suhde käynnistyi niin, että äiti tuli ensin tapaamaan Niklasta lastensuojelulaitokseen. Sittemmin Niklas kävi äidin luona kotilomillaan.

Villeä rohkaistiin käymään kotilomillaan äidin luona. Jos häntä ei huvittanut mennä, niin häntä ei pakotettu tai painostettu.

Lasten vanhempia oli kannustettu pitämään yhteyttä kodin ulkopuolella asuviin lapsiinsa. Myös tässä on tavoiteltu suomalaisen lastensuojelun henkeä. Kuten Valkonen (1995, 46) toteaa, biologisia vanhempia tulisi aktiivisesti tukea ja kannustaa pitämään yhteyttä lapseensa. Keskeisessä roolissa yhteydenpidossa, tukemisessa ja kannustamisessa ovat lapsen ja perheen asioista vastaavat aikuisammattilaiset.

5.4 Aina ei voi onnistua

Huostaanotto- ja sijoitusprosessiin osallistuneisiin aikuisiin kohdistuvaa negatiivista palautetta tuli hyvin vähän. Haastattelussa nousi esiin jonkin verran voimakkaampia tunteita ja muistoja, mutta ne liittyivät lähinnä sijoitusperheen tai lastensuojelulaitoksen sääntöihin, jotka oli lapsena koettu liian

tiukoiksi. Aikuisten asettamat rajat koettiin nyt aikuisiässä myönteisiksi ja rajojen asettaminen huolenpidoksi ja välittämiseksi, jota haastateltavat arvostivat.

Sijaiskodissa Katia *”kohdeltiin reilusti”*, vaikkakin siellä oli *”tiukka kuri”*, *”kova työtahti”* ja *”kova vaatimustaso”*. Erityisesti opiskelun suhteen vaatimustaso oli korkea ja vanhemmat *”painostivat”* Katia panostamaan opintoihinsa. Nyt aikuisena Kati kokee tämän pikemminkin positiiviseksi ja ymmärtää, että sijaisvanhemmat ajattelivat hänen parastaan. Lapsena ja nuorempana hän ei välttämättä ajatellut aivan yhtä positiivisesti.

Haastatteluissa esiin noussut negatiivinen palaute kohdistui pitkälti sosiaalityöntekijöihin, heidän työskentelyynsä sekä sosiaalityön organisointiin. Palautteessa korostui etenkin sosiaalityöntekijöiden jatkuva vaihtuminen, ajan puute sekä viivyttely toimenpiteisiin ryhtymisessä.

Sosiaalityöntekijöiden jatkuvasta vaihtumisesta Toni toteaa, että *”on naurettavaa, että nuori ei oikein edes tiedä, kuka hänen sosiaalityöntekijänsä on... Ihan käsittämätöntä se toiminta välillä”*.

Miian perheellä oli lastensuojeluasiakkuus jo vuosien ajan ennen Miian ja hänen nuoremman sisaruksensa huostaanottoa. Käytännön tasolla asiakkuus tarkoitti sitä, että *”joku sossusta kävi melko säännöllisesti katsomassa, että meillä on ruokaa ja sillain”*. Näissä yhteyksissä oli keskusteltu myös äidin juomisesta. Miia kertoi sosiaalityöntekijöille *”aina totuuden, että äiti on taas juonut”*. Sosiaalityöntekijät eivät kuitenkaan reagoineet Miian kertomaan *”oikein millään lailla”*. Kun äiti oli sitten taas kerran ollut monta päivää pois kotoa *”ryppyreissullaan”*, Miia soitti sosiaalityöntekijälle ja pyysi, että heidät haettaisiin pois. Tästä soitosta käynnistyi lopulta Miian ja hänen nuoremman sisaruksensa sijoitusprosessi.

Ehkäpä terävin kritiikki kohdistui lapsen kuuntelematta jättämiseen niissä tapauksissa, kun hänellä vaikutti olevan sijoituspaikassaan kaikki hyvin. Tällöin lapselta jätetään helposti kysymättä, haluaisiko hän keskustella sosiaalityöntekijän kanssa kahden kesken tai kysyä tältä jotain. Haastattelut antavat viitteitä siitä, että mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä helpommin nämä kysymykset jäävät esittämättä.

Toni muistelee, että lähinnä sosiaalityöntekijät *”istu vaan kahvia juomassa ja keskusteli A:n ja B:n kanssa... kukaan sossu ei oo kyselly multa yhtään mitään... Jos oon sattumalta ollu silloin samaan aikaan kotona (...) ja kävelin ohi, niin ne kysy, mitä kuuluu ja mä sanoin, että mulla on kaikki hyvin”*. Toni pohdiskelee, että ehkä hänenkin kanssaan olisi pitänyt jutella,

sillä olisihan hänellä voinut olla paljonkin kysyttävää. Toni täsmentää, että *”sijaisvanhemmat hoiti oman tonttinsa hyvin, mutta tietääkö alle 15-vuotias teini, keneltä hän voi näitä kysymyksiä kysyä ja osaako se ne kysyä?”*.

Haastateltavilla oli muistoja siitä, kuinka itseä koskevia asioita vain ikään kuin tapahtui. Jotkut heistä olivat etenkin nuorempina kokeneet jopa, että kysymisen ja keskustelun sijaan heille lähinnä vain ilmoitettiin, että näin viranomaiset ovat nyt heidän asiassaan päättäneet menetellä tai toimia. Toki voi olla niin, että heiltä on asioita kysytty, mutta he eivät enää muista sitä.

Alun perin Niklaksen piti olla lastensuojelulaitoksessa vain puoli vuotta ja käydä 6. luokka siellä loppuun. Hän halusi päästä takaisin sijaisäidin luokse. Sosiaalityöntekijä oli kuitenkin päättänyt, että laitossijoitusta jatketaan, halusi Niklas sitä tai ei. Tämän hän lähinnä vain ilmoitti Niklakselle. Asiasta ei siis juurikaan keskusteltu eikä Niklaksen mielipidettä kysytty. Sosiaalityöntekijä perusteli päätöstään sillä, että se on Niklaksen omaksi parhaaksi.

Vanhempien äkillisen kuoleman jälkeen tapahtunutta sijoitusta koskeviin palavereihin Toni ei osallistunut lainkaan. Toni kertoo olleensa *”aikas pimennossa niissä valinnoissa”*. Hän tiesi vain sen, että häntä ei laiteta laitokseen, koska sukulaiset olivat hänelle näin luvanneet. Toni toteaa, että *”se oli aika sumeeta vaihetta ittellä silloin... oli surutyöt ja muuta... oli semmosta, että mitä tässä ny oikein tapahtuu”*.

Kysymättä jättäminen johtaa helposti lapsen kuuntelematta jättämiseen ja jäämiseen. Tämä saattaa olla sijoitetun lapsen kannalta hyvinkin kuormittava tilanne. Kuormittava se on etenkin silloin, kun lapsella olisi kysyttävää tai kerrottavaa, mutta hän ei syystä tai toisesta osaa tai uskalla asiaansa aikuisille esittää.

Joistakin haastatteluista välittyi lapsena koettu aikuisten kiire, mikä oli näkynyt esimerkiksi siten, että lapselle tai hänen asialleen ei annettu tarpeeksi aikaa. Häneltä ei kysytty eikä hänen vastauksiin kuunneltu riittävästi. Erityisesti kokemukset aikuisten kiireestä liittyivät sosiaalityöntekijöihin. Yleensä sosiaalityöntekijän kiire näkyi lapselle annetun ajan rajallisuutena.

Kati muistelee, että tapaamiset vietiin läpi melko nopeasti. Niinpä hänelle tuli joskus *”fiilis, että olis voinu jutella enemmänkin (...) tuli fiilis, että sossuilla on kiire jo seuraavaan paikkaan”*.

Lapsen kohtaamiseen ja kuuntelemiseen tulisi kuitenkin aina varata riittävästi aikaa. Esimerkiksi Tulensalo (2016) korostaa sitä, että lapsen asian käsittelyyn varatun ajan määrä on lapsierityisen³⁶ työn keskeinen reunaehto.

Joidenkin haastateltavien kohdalla sosiaaliviranomaisten kiire oli näkynyt hitaana reagoitina lapsen hätään. Sosiaalityöntekijöiden hitaaseen reagointiin saattaa toki olla muitakin syitä kuin kiire. Yksi tällainen syy on Miian haastattelussa esiin nostama taloudellinen näkökulma. Onhan lapsen kodin ulkopuolinen sijoitus sijoittavalle kunnalle rahassa mitattuna aina merkittävä menoerä, jota saatetaan puhtaasti tästä syystä lykätä mahdollisimman pitkään.

Jotkut haastateltavista kokivat, että heidän harteilleen oli jo hyvin nuorella iällä säilytetty aivan liian paljon vastuuta omasta tai perheensä tilanteesta. Esimerkiksi Toni oli joutunut muutaman tunnin tapaamisen perusteella tekemään valinnan tulevasta sijaisperheestään. Tosin valinta oli myöhemmin osoittautunut onnistuneeksi.

Toni pitää sijaisperheen valintaa hieman liian vastuullisena tehtävänä lapselle, sillä *”sun pitää tehdä se kuva sun tulevaisuudesta siinä tapaamisviikonlopun aikana... muutaman tunnin aikana... yökyläilyllä käytännössä... mä näin A:n ja B:n sen viikonlopun... sit kolme viikkoo myöhemmin mä asuin niiden kanssa”*. Tonin mielestä hänelle kuitenkin *”kävi hyvin”*.

Miia puolestaan joutui lapsena hoitamaan nuorempaa sisarustaan ja huolehtimaan hänestä äidin alkoholismista vuoksi. Vaikka sosiaalityöntekijät olivat sisarusten tilanteesta tietoisia, he eivät puuttuneet siihen riittäväällä vakavuudella. Prosessi käynnistyi vasta Miian 14-vuotiaana itse vaatiessa huostaanottoa.

Sävyltään paikoin negatiivisesta palautteesta huolimatta haastatteluissa ei noussut esiin sosiaalityöntekijöihin, sijaisvanhempiin tai lastensuojelulaitosten työntekijöihin kohdistuvia vihan, kaunan tai katkeruuden tuntemuksia. Pikemminkin haastateltavat olivat kiitollisia kaikille heidän asioitaan hoitaneille aikuisille, olivat nämä sitten sukulaisia, sijaisvanhempia tai ammattilaisia.

³⁶ Muukkonen (2008, 153–154) määrittelee lapsierityisyyden aikuisten ymmärrykseksi siitä, että jokaisen lapsen etu on erilaista. Lapsen osallisuutta voidaan rakentaa lapsierityiseksi valitsemalla lapselle sellaisia osallisuuselementtejä, jotka sopivat nimenomaan juuri hänen osallisuutensa toteuttamiseen.

Niklas pitää edelleen tiiviisti yhteyttä sijaisisäänsä. Sijaisisä on sanonut, että näin jälkeinpäin ajatellen hänen olisi pitänyt ottaa Niklas luokseen asumaan sijaisvanhempien eron jälkeen. Niklas ei kuitenkaan ole katkera sijaisisälle tai sosiaalityöntekijälle.

Nyt jälkeinpäin ajatellen Toni ”on kiitollinen näille (sijoitusprosessia eteenpäin vieneille) sukulaisille”.

Haastattelujen aikana kuulin myös epävarmoista sijaisvanhemmista, joiden pärjäämistä ja itsetuntoa sijoitetut lapset olivat joutuneet tukemaan. Sijaisäiti oli saattanut esimerkiksi toistuvasti kysellä sijoituslapsilta, että onko hän hyvä kasvattaja ja vanhempi. Sijoitetut lapset olivat olleet tässä tilanteessa pakotettuja kertomaan, että kaikki on mennyt hienosti. Tämä tuskin on sijoituspäätöksen ensisijainen tavoite.

Kati kertoo näin: ”sijaisäiti oli epävarma itsestään kasvattajana koko ajan, ja siksi aika ajoin pohti, onko ollu hyvä vanhempi, joten me lapset ollaan jouduttu sanoon, että hyvin on kaikki menny... vähä jopa ylistämään, jotta ei olisi niin maassa, mikä ei mielestämme ole meidän tehtävä miettiä ja vaalia asiaa toistamiseen”.

Eräs pohdinnan aihe oli se, millä perusteilla sijaisvanhempia valitaan tai tehdäänkö sijaisvanhemmiksi haluaville jonkinlaisia luonnetestauksia tai sopivuusarvioiteja. Myös se, tarjotaanko sijaisvanhemmiksi valituille perusteellinen koulutus, jonka vaikutusta arvioidaan koko sijoituksen ajan luotettavin mittarein ja kriteerein, herätti keskustelua.

Kati on pohtinut, että ”millasia koulutuksia sijaisvanhemmuuteen on vaadittu. Oon varma siitä, että sossut ei mitään luonnetestiä koulutuksissa tee, että tietäisivät mitä vanhempien päässä oikeesti liikkuu... saako sitä edes millään selville, en tiedä”.

Samantyyppisiä keskusteluja käytiin myös sosiaalityöntekijöiden koulutukseen ja sosiaalialan koulutusta antavien oppilaitoksen valintamenettelyihin liittyen. Myös sitä pohdittiin, hakeutuuko alalle tehtäviin oikeasti soveltuvia ihmisiä.

Toni miettii, että ”sijaisvanhemmiksi ja alalle töihin pyrkiville pitäis olla paljon perusteellisemmat testit ja semmoset (...) onhan kouluun pyrkiessä pääsykokeet ja muut, mutta paljonko nekään nyt mitään mistään kertoo (...) ja kuinka moni nuori edes oikeesti ymmärtää, mihin hommiin on hakeutumassa (...) ihan liikaa on niitä (sosiaalityöntekijöitä), joille riittää, että ne

on luku ne (lapsiasiakkaan) paperit ymmärtämättä mistään mitään... (...) se tuntuu riittävän, että on käyty ja joku lappu täytetty”.

5.5 Mennyt, nykyhetki ja tuleva

Kaikki haastateltavat olivat jossain vaiheessa aikuisikänsä alkaneet pohtia ja jäsenellä kokemuksiaan lastensuojelun lapsiasiakkaina. Pohdinnat olivat alkaneet aikuistumisen kynnyksellä ja iän myötä voimistuneet. Kaksi haastateltavista oli saanut nähtäväkseen itseään koskevia lastensuojelusiakirjoja jossain vaiheessa asiakkuuttaan tai sen jälkeen.

Kaikki haastateltavat kertoivat, että etukäteen heille lähettämäni haastatteluteemat sekä etenkin varsinaiset haastattelut olivat aktivoineet heidän lapsuusmuistojaan. Monet jo unohtuneet muistot – niin hyvät kuin huonotkin – olivat palautuneet heidän mieliinsä. Jotkut haastateltavista olivat alkaneet käydä läpi lastensuojelullista historiaansa myös sisarustensa, sukulaistensa ja muiden lähipiiriinsä kuuluvien ihmisten kanssa.

Niklas on pohtinut paljon elämänsä kulkuaan. Pohdintoja on ollut etenkin viime aikoina, kun oman esikoislapsen syntymä alkaa olla ajankohtainen.

Villeä on alkanut kiinnostaa ”*varhaislapsuus, joka oli aika sekavaa aikaa*”. Hän aikoo pyytää sosiaaliviranomaisilta kaikki itseään koskevat paperit nähtäväkseen. Asia tuli hänen mieleensä ensimmäisen kerran noin vuosi sitten.

Itseään koskevia asiakirjoja Kati ei ole koskaan nähnyt, eikä niitä ole hänelle koskaan edes nähtäväksi tarjottu. Tieto siitä, että hänellä olisi oikeus saada ne nähtäväkseen, tuli Katille vasta haastattelun aikana. Kati haluaa saada itseään koskevat asiakirjat nähtäväkseen. Hän aikoo ryhtyä tarvittaviin toimenpiteisiin lähiaikoina, sillä hänessä on herännyt halu ”*käydä historiaansa läpi*”.

Joillakin haastateltavista sen sijaan oli selkeitä vaikeuksia muistaa yksityiskohtia lapsuudestaan. Eri-tyisesti selkeästi nämä vaikeudet tulivat esiin, kun he yrittivät muistella aikaa, jolloin huostaanotto ja siihen johtanut tilanne olivat akuuteimmillaan. Jotkut eivät muistaneet kyseisestä ajanjaksosta yksityiskohtia lainkaan³⁷.

³⁷ Samantyyppisen havainnon teki huostaanoton ja sijaishuollon vaikuttavuutta pro gradu -tutkielmassaan tutkinut Hanna Päckilä. Päckilä (2005, 161–163) havaitsi omassa tutkimuksessaan, että haastateltavien ensimmäiset tapaamiset heidän asioitaan hoitaneiden sosiaalityöntekijöiden kanssa samoin kuin näihin tapaamisiin liittyvät kokemukset olivat

Lastensuojeluprosesseihin ja niiden aikaisiin tapahtumiin liittyy paljon sellaista, mitä Miia ei muista. Hän ei esimerkiksi muista mitään yksityiskohtia siitä puhelusta, kun hän soitti sosiaalityöntekijöille ja pyysi huostaanottoa. Miia toteaa olleensa *”niin sekaisin tilanteesta”*, ja jatkaa, että *”koko ajanjakso oli sellanen, että en muista siitä mitään (...) kaikki on ihan hämärän peitossa”*. Miia arvelee, että asia voi olla niinkin, että hän ei edes halua muistaa kyseisestä ajankohdasta mitään. Ennakkoon lähettämäni haastatteluteemat saivat Miian pohtimaan näitäkin seikkoja, mutta *”ne ei vaan tuu mieleen”*.

Jotkut haastateltavista pitivät yhteyttä biologisiin vanhempiinsa, mikäli nämä olivat vielä elossa. Toiset puolestaan olivat katkaisseet välinsä biologisiin vanhempiinsa joko osittain tai kokonaan.

Niklaksen biologinen äiti on päässyt eroon päihteistä ja Niklas pitää häneen yhteyttä. Sijaisäitiin Niklas sen sijaan ei pidä lainkaan yhteyttä, koska sijaisäiti on *”alkanu ryyppään ja sekoileen pillereiden kanssa”*.

Nykyisin Villen ja äidin *”välit on ihan ok”*.

Kati käy säännöllisesti tapaamassa biologista äitiään, isovanhempiaan ja tättiään. Äiti on hyvin kuntoutunut. Kati ei ole kuitenkaan käsitellyt lapsuuteensa liittyviä tapahtumia tämän kanssa, sillä asiat ovat arkoja niin Katille kuin biologiselle äidillekin.

Miia on katkaissut välit äitiinsä kokonaan, koska *”se on aiheuttanu pelkästään huonoja asioita”*, eikä Miia halua *”että sellainen ihminen on mun elämässä”*. Miia on kyllä yrittänyt ajatella, että *”onhan se kuitenkin mun äiti, mutta kun ei jaksa niin ei jaksa”*. Miia on päättänyt, että ei halua jatkossakaan pitää äitiinsä minkäänlaista yhteyttä. Miian isä kuoli jokunen vuosi sitten.

Välkien katkeaminen tai tietoinen katkaiseminen ei ole mitenkään epätyypillistä huostaan otettujen ja sijoitettujen lasten elämänsä aikana. Esimerkiksi Valkosen (1995, 50, 52) mukaan monen kodin ulkopuolelle sijoitetun lapsen suhteita biologisiin vanhempiinsa kuvaa vierauden tunne. Usein taustalta löytyy sijoituksen aikana satunnaisesti jäänyt tai kokonaan puuttunut yhteydenpito vanhempien kanssa, jolloin yhteenkuuluvuuden ja läheisyydentunteita ei ole päässyt syntymään.

heillä vain hatarasti muistissa. Perhehoitonoorten vanhempiensuhteita tutkinut Valkonen (1995, 37) puolestaan havaitsi, että etenkin huostaanottoa edeltävän ajan muistamisessa monella huostaan otetulla nuorella on myöhemmin vaikeuksia.

5.6 Yhteenvedoa keskeisistä tutkimushavainnoista

Sijoitusten hyödyistä

Yhä useampi suomalaislapsi päätyy sijoitetuksi kotinsa ulkopuolelle. Syitä on monia, esimerkiksi lasten kaltoinkohtelu, vakavat laiminlyönnit sekä perheiden hajoamiset.

Huostaanottojen syiden erilaisuus kävi ilmi myös toteuttamissani haastatteluissa. Joidenkin haastateltavien lastensuojeluasiakkuus oli alkanut jo kauan ennen sijoitusta, joillakin puolestaan ei ollut sosiaalihuollon asiakkuutta lainkaan. Joidenkin haastateltavien sijoitukseen oli vaikuttanut oma oireilu, esimerkiksi jo varhain alkanut rajattomuus ja päihdeongelmat. Toisilta vastaava historia puuttui täysin.

Haastateltavien lapsuudenperheet olivat olleet monin eri tavoin pahoinvoivia. Selkein pahoinvoinnin aiheuttaja oli ollut alkoholi ja muut päihteet. Lastensuojelun tarpeen syistä riippumatta jokaisen haastateltavan sijoituksen lähtökohtana ja tavoitteena oli ollut hänen etunsa toteutuminen sekä tarpeenmukaisen hoidon ja huolenpidon järjestäminen. Tämä koskee sekä sijoituspäätökseen johtanutta prosessia että varsinaista sijoitusta.

Sijoituksen ansiosta haastateltavien lapsuutta kuormittavat tekijät olivat poistuneet. Tilalle oli tullut turvallinen kasvuympäristö uusine turvallisine ihmissuhteineen, joista monet ovat kantaneet nykyyhetkeen asti. Haastateltavat olivat kokeneet sijoituksen myönteisenä tapahtumana, jotkut jopa rikkautena. Sijoitukset olivat siis perusteltuja ja hyödyllisiä haastateltavien näkökulmasta tarkastellen.

Sosiaalityöntekijät, lastensuojelulaitosten työntekijät ja sijaisvanhemmat saivat pääsääntöisesti positiivista palautetta. Vähäinen negatiivinen palaute kohdistui lähinnä sosiaalityöntekijöiden jatkuvaan vaihtumiseen, ajan puutteeseen sekä viivyttelyyn toimenpiteisiin ryhtymisessä. Haastatteluissa ei noussut esiin sijoitusprosessiin osallistuneisiin aikuisiin kohdistuvia vihan, kaunan tai katkeruuden tunteita.

Lapsiasiakkaan osallisuus ja toimijuus

Suomalaisessa lastensuojelutyössä on pyritty viime vuosikymmeninä lisäämään lapsiasiakkaiden osallisuutta ja toimijuutta lastensuojeluprosessien aikana. Haastattelut osoittivat, että myös haastateltavien kohdalla heidän osallisuutensa ja toimijuutensa oli pyritty huomioimaan vähintään tyydyttävällä tasolla.

He olivat saaneet esittää omia näkemyksiään ja ajatuksiaan ja tehdä itseään tai tulevaisuuttaan koskevia ehdotuksia turvallisessa ilmapiirissä. Heille oli esimerkiksi tarjottu mahdollisuus vaikuttaa siihen, menevätkö he perhe- vai laitosmuotoiseen sijoitukseen. Niin halutessaan he olivat saaneet vaieta. Heille oli myös tarjottu mahdollisuus pitää tai olla pitämättä yhteyttä biologisiin vanhempiinsa ja muihin sukulaisiinsa. Jos he olivat halunneet pitää näihin yhteyttä, heitä oli kannustettu ja tuettu siihen erilaisin käytännön järjestelyin.

Haastatteluissa ei tullut ilmi, että haastateltaville olisi heidän lapsuudessaan tarjottu erityistä mahdollisuutta itse ajaa asiaansa tai siihen liittyviä prosesseja haluamallaan tavalla. Päinvastoin, joissakin haastatteluissa nousi esiin pohdintoja itsestä lähinnä pelkkänä objektina, johon vain kohdistui erilaisia päätöksiä ja toimenpiteitä. Ainakaan aktiivisesta subjektiudesta ei heidän kohdallaan ole syytä puhua.

Toteuttamani haastattelut antoivat viitteitä siitä, että lastensuojelun lapsiasiakkaat eivät välttämättä aina täysin ymmärrä sitä, mitä käynnissä oleva prosessi heidän kohdallaan tarkoittaa. Myös aikuisten käyttämä kieli saattaa olla sellaista, että se heikentää lapsiasiakkaan ymmärrystä itseään koskevassa prosessissa.

Haastatteluista kävi ilmi, että mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä helpommin hän saattaa jäädä omassa asiassa ulkopuoliseksi ja aikuisten ”ohipuhumaksi”. Tästä osallisuuden ja toimijuuden mahdollisesta ikäsidonaisuudesta kirjoitan tarkemmin luvussa ”6.4 Tutkimukseni anti sosiaalityön käytännöille”.

Runsaasta lasten osallisuutta koskevasta puheesta huolimatta heidän näkemyksensä, kokemuksensa, tunteensa ja huolensa eivät välttämättä pääse lastensuojelutyössä aina esiin. Haastattelemltani nuorilta aikuisilta oli heidän lapsiasiakkuutensa aikana kysytty erilaisia asioita, ja he olivat saaneet esittää omia mielipiteitään ja ajatuksiaan. Epäselväksi kuitenkin jäi, oliko heille tarjottu myös mahdollisuus toimia toisin niin halutessaan. Olisiko esimerkiksi Ville voinut olla valitsematta sitä sijaisperhettä, johon hän lopulta päätyi? Tätä Ville pohti itsekin häntä haastatellessani.

Ville oli käynyt tutustumassa tulevaan sijaisperheeseensä jo etukäteen sen hetkisen sijaisperheensä kanssa. Kun häneltä oli kysytty, että haluaisiko hän muuttaa heidän luokseen, Ville oli vastannut myöntävästi. Sitä Ville tosin ei tiedä, oliko asia – siis se, että Ville muuttaa kyseisen perheen luokse – jo etukäteen aikuisten kesken päätetty.

Lapsikeskeisessä työotteessa lapsi tulisi ymmärtää oman arkensa ja elämänsä asiantuntijana, joka tietää omassa asiassa aina jotain sellaista, mitä kukaan muu ei tiedä. Yhdessäkään haastattelussa ei noussut esiin, että lapsiasiakas olisi mielletty tällaiseksi asiantuntijaksi. Monen haastateltavan kohdalla tilanne oli ollut lähinnä päinvastainen: työskentely oli suunniteltu, johdettu ja toteutettu pitkälti aikuislähtöisesti ja -vetoisesti.

Yksikään haastateltavista ei kertonut osallistuneensa millään lailla itseään koskevien palaverien ennakovalmisteluihin. Heiltä ei myöskään ollut kysytty, mitä asioita he palavereissa toivovat tai eivät toivo käsiteltävän. Vain yhdelle haastateltavista oli tarjottu itseään koskevia asiakirjoja nähtäväkseen. Tähän on saattanut tosin vaikuttaa se, että yhtä lukuun ottamatta haastateltavat olivat olleet sijoitusten tapahtuessa hyvin nuoria.

Asiakkaan nuori ikä yhdessä sosiaalityön juridisoitumisen kanssa asettavat sosiaalityöntekijöille varsin ahtaat toimintarat ja reunaehdot. Ne määrittävät helposti myös sitä, kuinka aitoon dialogiin lapsiasiakkaan kanssa kyetään tai ei kyetä tai minkälainen osallisuuden ja toimijuuden aste hänelle voidaan tarjota. Toteuttamani haastattelut antoivat lukuisia viitteitä siitä, että haastateltavien kohtaamiseen, osallisuuteen ja toimijuuteen oli heidän lapsuudessaan panostettu ainakin jossain määrin. Sen sijaan se, kuinka aitoa tai vilpittöntä tämä panostus on ollut, ei haastatteluista kuitenkaan selvinnyt.

Toteuttamani haastattelut eivät siis anna vastauksia siihen, onko haastateltavat todellakin nähty oman elämänsä subjekteina ja aikuisten kanssa tasavertaisina toimijoina, joille on tarjottu kaikki ne tiedot ja vaihtoehdot, joita he tarvitsevat asioita pohtiessaan. Ne eivät anna vastauksia myöskään siihen, onko jokainen asiakaskohtaaminen todellakin ollut aidosti vuorovaikutteinen tilanne ilman aikuisten tekemää ennakkosuunnitelmaa siitä, miten keskustelun pitäisi edetä ja mikä prosessin lopputulos pitäisi olla.

Pohdinkin läpi tutkimusprosessini sitä, eteneekö keskustelu lastensuojelun lapsiasiakkaan kanssa aidossa dialogissa vai aikuisammattilaisten etukäteen laatiman ”käsikirjoituksen” puitteissa. Käsikirjoituksella tarkoitan tarkkaan pohdittua ja jäsennehtyä suunnitelmaa keskustelun etenemisestä sekä lopputuloksesta, johon aikuisammattilaiset haluaisivat päätyä.

Pohdin myös sitä, voivatko osallisuus ja toimijuus koskaan aidoimmillaan edes toteutua. Jo kasvatustieteellistä väitöskirjaani työstäessäni havaitsin, että suomalaisessa yhteiskunnassa lasten (ja

muiden jollain tapaa heikommassa asemassa olevien ihmisryhmien) mahdollisuudet vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin tai prosesseihin eivät ole lähelläkään sitä, mitä esimerkiksi erilaisissa juhlapuheissa ja julkilausumissa annetaan ymmärtää. Tämä koskee yhtä hyvin koulutuksen, sosiaalityön tai vaikkapa lasten ja nuorten yhteiskunnallisen vaikuttamisen areenoita.

Kuultu vai kuunneltu?

Suomalainen lastensuojeludiskurssi korostaa lapsen oikeutta tulla kuulluksi. Lastensuojelutyötämme kritisoidaan kuitenkin siitä, että sitä hallitsevat edelleen pääosin erilaiset aikuisasiantuntijat ja lasten huoltajat.

Eräs yleinen syy lapsen kuuntelematta jäämiseen on ajan puute, joka lapselle näyttäytyy riittämättömänä paneutumisena hänen asiaansa. Tästä keskustelimme haastateltavien kanssa paljon. Ajan puuttuminen oli koettu nimenomaan lapsiasiakkaan tunteena siitä, että hänen asiansa ei kiinnosta aikuisammattilaisia siinä määrin kuin esimerkiksi virkatehtävään liittyvän byrokratian hoitaminen lain edellyttämällä minimitasolla.

Toni kertoo tavanneensa sosiaalityöntekijöitä, jotka "(...) on luku ne paperit ymmärtämättä mistään mitään (...) se tuntuu riittävän, että on käyty ja joku lappu täytetty".

Haastateltavien puhe sosiaalityöntekijöiden kiireestä sai minut pohtimaan sitä, tulivatko haastateltavat lastensuojelun lapsiasiakkaina pelkästään kuulluiksi vai myös todella kuunnelluiksi. Pohdin tätä ennen kaikkea siksi, että oman näkemykseni mukaan kuulluksi tuleminen ei riitä, vaan lasten tulisi tulla myös aidosti kuunnelluiksi. Jonkun mielestä pohdintani saattavat olla pelkkää semantiikkaa, mutta ainakin itse näen kuulemisen ja kuuntelemisen välillä paljon muutakin kuin vain pelkän viivahde-eron.

Käsitteellä ”ohi puhuminen” tarkoitetaan tilannetta, jossa asiakas on läsnä itseään koskevassa neuvonpidossa, mutta kukaan paikalla olevista asiantuntijoista ei puhu hänelle eikä kuuntele häntä. Sen sijaan asiantuntijat puhuvat keskenään ja toisilleen.

Lähdekirjallisuutta lukiessani ja haastattelutallenteita kuunnellessani en voinut välttyä ajatukselta, että myös lastensuojelun lapsiasiakkaan kohtalona voi helposti olla ”ohipuhutuksi” jääminen. On olemassa myös riski, että kodin ulkopuolelle sijoitetulta lapsiasiakkaalta jätetään helposti kysymättä

erilaisia asioita, mikäli aikuisammattilaiset kokevat lapsen sen hetkisen elämäntilanteen sijoituspaikassa vähintään tyydyttäväksi.

6 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

6.1 Yhteenvetoa tutkimuksestani, sen kulusta ja tuloksista

Tutkimukseni tutkimustehtävänä oli selvittää lastensuojelun lapsiasiakkaina koettuja osallisuuden- ja toimijuudenkokemuksia sekä kodin ulkopuoliseen sijoitukseen johtaneen prosessin että varsinaisen sijoituksen aikana. Varsinainen tutkimustehtäväni jäsentyy kahdeksi tutkimuskysymykseksi. Ensimmäinen niistä on, toteutuuko lapsiasiakkaan osallisuus sijoitusprosessin ja varsinaisen sijoituksen aikana? Toisessa puolestaan kysyn, voidaanko lapsiasiakkaan kohdalla puhua toimijuudesta sijoitusprosessin ja varsinaisen sijoituksen aikana?

Etsin vastauksia tutkimuskysymyksiin haastatteleamalla viittä iältään 20–26 -vuotiasta nuorta aikuista, jotka kaikki ovat jossain vaiheessa lapsuuttaan olleet lastensuojelullisin perustein kodin ulkopuolelle sijoitettuna. Valitsin tutkimukseeni mukaan tarkoituksellisesti sellaisia haastateltavia, joiden arvelin voivan tarjota tutkimuskysymyksiin mahdollisimman monipuolisia vastauksia. Valinta oli onnistunut, sillä minulle tarjoutui mahdollisuus koota rikas, monesta eri näkökulmasta tutkimustehtävää valottava ja tutkimuskysymyksiin vastauksia antava aineisto.

Toteuttamani haastattelut olivat ennalta laadittua haastattelurunkoa noudattelevia temahaastatteluja. Niihin liittyi paljon vapaamuotoista keskustelua, johon osallistuin aktiivisesti. En siis ollut vain pelkkä passiivinen kuuntelija tai asioiden ylöskirjaaja, vaan esitin aktiivisesti tarkentavia ja syventäviä kysymyksiä läpi haastattelujen. Näin lastensuojelullisten toimenpiteiden kohteena olevan lapsen kokemukset alkoivat avautua minulle uudella tavalla. Vaikka haastateltavien lapsuuteen liittyi ikäviä ja haavoittavia kokemuksia, niihin mahtui myös valopilkahduksia, toivoa paremmasta ja aikuisuuteen asti kantavia turvallisia aikuiskohtauksia ja ihmissuhteita.

Tallensin haastattelut ja niihin liittyvät vapaamuotoiset keskustelut MP3-tallentimella. Kirjoitin jokaisen haastattelun keskeisen asiasisällön tekstiksi välittömästi haastattelun jälkeen. Sen jälkeen aloin kirjoittamaan kuvauksia, jotka kuvaavat haastateltavien lastensuojeluasiakkuuksia niiden keskeisiltä osilta. Kutsun näitä kuvauksia itse hahmottelemallani käsitteellä *lastensuojelulliseksi elämäntarinoiksi*.

Kirjoittamiani lastensuojelullisia elämäntarinoita lukiessa ei voi välttyä ajatukselta, että ikään kuin lukisi käytännön sosiaalityön arkisissa asiakastilanteissa kirjoitettuja asiakasdokumentteja tai niistä tehtyjä yhteenvetoja. Tämä ei suinkaan ole sattumaa, sillä pyrin kirjoittamaan lastensuojelulliset

elämäntarinat tyyllisesti samoin kuin käytännön sosiaalityön asiakastilanteita koskeva dokumentointikin tehdään. Keskityin siis vain olennaisiin tosiasioihin ja niiden kuvailuun, en esimerkiksi tulkintaan.

Luin kirjoittamani lastensuojelulliset elämäntarinat huolella moneen kertaan. Niin ikään kuuntelin haastatteluista tekemiäni äänitallenteita yhä uudestaan varmistuakseni, että olen nostanut niistä esiin kaiken tutkimustehtävän kannalta olennaisen. Jotta voisin olla varma siitä, että olen huomionut kaiken olennaisen, ja että tekemäni tulkinnat ja johtopäätökset vastaavat sitä, mitä haastateltavat tarkoittivat, jokainen haastateltava sai lukea itseään koskevan lastensuojelullisen elämäntarinan. Näin heille tarjoutui mahdollisuus lisätä, poistaa tai muokata niistä haluamiaan kohtia. Haastateltavat tekivät lastensuojelullisiin elämäntarinoihinsa vain pieniä korjauksia.

Aineiston varsinaisessa analyysissä etsin ja kokosin yhteen lastensuojelullisissa elämäntarinoissa toistuvia tai niille yhteisiä asioita ja ilmiöitä. Lopuksi aloin miettiä näille jollain tapaa samansisältöisille havainnolle niitä yhteen kokoavia otsikoita. Analyysin edetessä nämä otsikot alkoivat jäsenytyä varsinaisiksi teemoiksi, jotka nimesin seuraavasti: 1. ”Erilaisia lähtökohtia ja sijoituspolkuja”, 2. ”Onnistuneita sijoituksia”, 3. ”Uusi alku, uudet ihmissuhteet”, 4. ”Kohtaamisia aikuisten kanssa”, 5. ”Aina ei voi onnistua” sekä 6. ”Mennyt, nykyhetki ja tuleva”.

6.2 Tulosten pohdintaa

Tutkimukseni osoitti, että kodin ulkopuoliseen sijoitukseen ei välttämättä aina jouduta, vaan monesti päinvastoin päästään. Onnistuessaan sijoitus tarjoaa sijoitetulle lapselle positiivisia kokemuksia sekä turvallisia ja eheyttäviä ihmissuhteita, jotka parhaimmillaan kantavat aikuisuuteen asti. Monet haastateltavat pitivätkin edelleen tiiviisti yhteyttä sijaisperheisiinsä ja lastensuojelulaitosten henkilökuntaan.

Haastateltavien lapsuuden aikaisiin lastensuojelullisiin prosesseihin osallistuneet aikuisammattilaiset saivat toiminnastaan pitkälti positiivista palautetta. Lastensuojelun lapsiasiakkaiden kohtaaminen, osallisuus ja toimijuus oli haastateltavien kohdalla toteutunut varsin hyvin. Mitä vanhemmasta lapsiasiakkaasta oli ollut kyse, sen paremmin niiden voidaan katsoa toteutuneen.

Valitettavasti kuulin myös vähemmän onnistuneista sijoitusprosesseista, vastuuttomista aikuisammattilaisista sekä sijaisvanhemmiksi sopimattomista aikuisista. Haastateltavien lapsuudenaikaiset sijoitukset olivat kuitenkin onnistuneet vähintäänkin tyydyttävästi.

Tutkimukseni antaa kodin ulkopuolisesta sijoituksesta varsin myönteisen kuvan. Silti työtä lastensuojelun lapsiasiakkaiden osallisuuden ja toimijuuden varmistamiseksi riittää. Lastensuojelun ja sijaishuollon aikuisammattilaisten tulee jatkossakin kiinnittää erityistä huomiota lapsiasiakkaiden näkyviksi, kuunnelluiksi ja ymmärretyiksi tekemiseen. Lapsen äänen tulee kuulua kaikissa lapsen ja hänen asioitaan hoitavien aikuisten välisissä keskusteluissa sekä lapsesta kirjoitettavissa dokumenteissa. Dokumentteja tulee mahdollisuuksien mukaan työstää yhdessä lapsen kanssa.

6.3 Tutkimukseni arviointia

Tutkimuksen luotettavuuteen vaikuttavat merkittävästi tutkimusaineiston kerääminen oikeanlaisia menetelmiä käyttäen, keruu- ja analyysiprosessien tarkka kuvaaminen sekä tutkimusprosessin perusteellinen ja selkeä raportointi. Näin syntyvä kokonaisuus tarjoaa lukijalle mahdollisuuden arvioida tutkijan työskentelyä ja hänen johtopäätelmiensä paikkansapitävyyttä. (Mäki-Ketelä 2012, 238, 240.)

Olen raportoinut yksityiskohtaisesti aineiston keräämisen, analysoinnin ja tulkinnan eri vaiheet ja menetelmät. Huolellisesti kirjoittamani tutkimusraportin avulla lukija voi seurata tutkimukseni kulua ja arvioida sen luotettavuutta. Käytin raportoinnissa autenttisia tekstikatkelmia lastensuojelullisista elämäntarinoista osoittamaan lukijalle yhteyksiä aineistoni ja johtopäätösteni välillä. Näin pyrin tarjoamaan lukijalle riittävät edellytykset joko hyväksyä, riitauttaa tai hylätä tekemäni johtopäätelmät.

Gordon, Hynninen, Lahelma, Metso, Palmu ja Tolonen (2007, 63) luonnehtivat osuvasti erilaisia ”totuuksia” aina vain osittaisiksi, sitoutuneiksi ja epätäydellisiksi. Siksi en olekaan pyrkinyt yleistämiseen saati jonkinlaisten ”totuuksien” löytämiseen. Lähinnä olen pyrkinyt kuvaamaan haastateltavien omakohtaisia kokemuksia, ajatuksia ja tunteita. Tätä taustaa vasten johtopäätelmistäni ei voi eikä pidä tehdä minkäänlaisia yleistyksiä, vaan niitä tulee tarkastella vain suuntaa-antavina.

Olen läpi koko tutkimus- ja kirjoitusprosessin reflektoinut ajatteluani ja näin pyrkinyt välttämään esimerkiksi omien ennakkokäsitysteni vaikutuksia tutkimuksen kulkuun tai sen tuloksiin. Reflektion olen ulottanut niin tutkimusaineiston keräämiseen ja analysointiin, ajatusteni kehittelyyn kuin tulosten esittelyyn ja arviointiinkin.

Näistä lähtökohdista esitän, että tutkimukseni, sen tulokset ja tekemäni johtopäätökset ovat kaikin puolin luotettavia ja uskottavia.

6.4 Tutkimukseni anti sosiaalityön käytännöille

Haluan teoreettisen ja käsitteellisen pohdinnan lisäksi tuoda tutkielmassani esiin myös eräitä miellesäni heränneitä avauksia ja kehittämiskohteita. Lisäksi kuvaan tutkimukseni keskeisiä käsitteitä sellaisina kuin ne ovat tutkimusprosessini aikana minulle alkaneet näyttäytyä.

Seuraavaksi esittelemieni ajatusten syntyyn on tutkimushaastattelujen ja niihin liittyneiden vapaaehtoisten keskustelujen lisäksi vaikuttanut osaltaan aikaisempi eletty elämä mukaan lukien ammatillinen taustani sosiaalityöntekijänä, opettajana ja opiskelijahuoltotyön ammattilaisena. Lisäväriä ajatusteni kehittymiseen on antanut kasvatustieteellinen väitöstutkimukseni, jossa pohdin sitä, miksi jotkut nuoret eivät hakeudu koulutukseen, vaikka heillä siihen kaikki mahdollisuudet olisikin.

Uudet avaukseni eivät siis ole syntyneet puhtaasti pro gradu -tutkielmani havaintojen ja pohdintojen tuloksena. Ne eivät myöskään ole perusteltavissa pelkästään siinä esiin nousseilla havainnoilla. Näistä syistä johtuen kirjoitan uudet avaukseni omaksi erilliseksi luvukseen.

Lastensuojelun lapsiasiakkaan kohtaaminen

Lastensuojelun lapsiasiakkaan kohtaamisella tarkoitan pyrkimystä tilanteeseen, jossa kaikki lapsen kanssa työskentelevät aikuiset huomioivat, arvostavat ja kunnioittavat lasta ainutkertaisena yksilönä tämän yksilöllisessä elämäntilanteessa. Lapsen kanssa keskustellaan hänen ikätasonsa huomioiden riittävän usein ja riittävän paljon aikaa lapselle jokaisella tapaamiskerralla antaen.

Lasta tuetaan ja kannustetaan kertomaan asioistaan. Hänen kanssaan keskustellaan hänen voinnistaan sekä niistä asioista, jotka tekevät hänet iloiseksi, surulliseksi, huolestuneeksi tai toiveikkaaksi. Keskustelu käydään käyttäen sellaista kieltä, että lapsi ymmärtää, mistä kulloinkin on kyse. Hänelle selitetään tarkoin, mitä hänen asiakasprosessissaan on jo tapahtunut ja mitä siinä tapahtuu seuraavaksi.

Lasta kuunnellaan ja hänelle viestitään monin eri tavoin, että aikuiset ovat aidosti kiinnostuneita hänestä ja hänen elämästään. Tavoitteena on, että lapselle jää kohtaamisesta sellainen tunne, että hän on aikuisille ainutlaatuinen, tärkeä ja arvokas. Lapsen kohtaamisen tulee välittyä myös hänestä tehtävässä dokumentoinnissa.

Lastensuojelun lapsiasiakkaan osallisuus

Lastensuojelun lapsiasiakkaan osallisuus syntyy siitä, että hänelle tarjotaan aito mahdollisuus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Aidolla mahdollisuudella osallistua tarkoitan lapsiasiakkaan omakohtaista kokemusta siitä, että hänet on otettu mukaan oman asiansa käsittelyyn siten, että hän on voinut tuoda omat näkemyksensä ja mielipiteensä esiin luottamuksellisessa ilmapiirissä.

Lapsen osallisuutta eivät arvioi aikuiset, vaan aina lapsi itse. Hyvin pienten lasten kohdalla tämä saattaa olla toisinaan haastavaa. Silti lähtökohtana lapsen osallisuutta arvioitaessa tai rakennettaessa tulisi aina olla ajatus siitä, että pienikin lapsi on oman elämänsä paras asiantuntija.

Osallisuuden vastakohdaksi ymmärrän osattomuuden. Osallisen lapsen jonkinlaiseksi ”vastapariksi” näen osattomaksi jääneen lapsen. Hän on marginaaliin työnnetty ja ajettu. Ääritapauksessa voidaan puhua jo syrjäytymisestä.

Osallisuutta ei tule sekoittaa osallistumiseen eikä toimijuuteen. Siinä missä osallistuminen ja toimijuus ovat jotain aktiivista, osallisuus on enemmänkin passiivista, tosin tässä yhteydessä positiivisessa mielessä. Se ei ole jonkin tekemistä tai lapsen itselleen määrittelemien tavoitteiden tavoittelemista, vaan tasavertaisena neuvottelukumppanina mukana olemista niin, että lapsi itse kokee tulevansa kohdatuksi, kuunnelluksi ja ymmärretyksi.

Lastensuojelun lapsiasiakkaan toimijuus

Lastensuojelun lapsiasiakkaan toimijuudella tarkoitan lapsen aitoa mahdollisuutta vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin, prosesseihin ja niiden lopputuloksiin. Aito mahdollisuus koostuu lapsiasiakkaalle realististen vaihtoehtojen olemassaolosta, riittävästä keinovalikoimasta toimintaan ryhtymiseksi sekä tarvittavasta vapaudesta toimia henkilökohtaisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Keskeinen mittari lapsiasiakkaan toimijuuden aitoutta arvioitaessa on se, pystyykö lapsi itse konkreettisesti vaikuttamaan omaan ja toisten ihmisten toimintaan sekä toiminnan sisältöön yrittäessään saavuttaa itselleen tärkeitä tavoitteita.

Lapsiasiakkaan aito toimijuus edellyttää ensinnäkin sitä, että hänelle tarjotaan kaikki sellainen häntä koskeva tieto, jota hän tarvitsee tehdessään itseään koskevia päätöksiä ja asettaessaan omia henkilökohtaisia tavoitteitaan. Hänelle on tarjottava myös sellainen tieto, jota hän ei itse osaa tai ymmärrä

kysyä. Hänelle on tarjottava lisäksi realistiset mahdollisuudet toimia niin kuin itse parhaimmaksi näkee³⁸.

Toimijuuden vastakohtaksi ymmärrän passiivisen vastaanottamisen. Toimija on aina aktiivinen subjekti. Toimijan vastakohta puolestaan on passiivinen objekti, jolta puuttuu sekä henkilökohtainen tahto että valta, ja johon vain kohdistuu ulkopuolelta erilaisia tapahtumia ja toimenpiteitä.

Osallisuus, toimijuus ja syrjäytyneisyys?

Yhteiskunnallisessa syrjäytymiskeskustelussa pohditaan usein sitä, mikä on se jonkinlainen keskiö, mistä marginalisoituneet, syrjäytyneet tai syrjäytymisvaarassa olevat ovat syrjässä. Jos kysymystä lähestyy osallisuuden ja toimijuuden kautta, näen syrjäytymisen jonkinlaiseksi vastakohtaksi tai ”ei-syrjäytymisen keskiöksi” osallisen, aktiivisen ja toimintakykyisen toimijuuden. Syrjäytynyt puolestaan on osaton passiivinen objekti.

Kaksi muuta selkeää positiota, jotka ajattelussani paikantuvat, ovat *osaton toimija* ja *osallinen passiivinen objekti*. Seuraavaksi tarkastelen näitä neljää positiota tarkemmin.

1. Osallinen, aktiivinen ja toimintakykyinen toimija

Ei-syrjäytynyt ihminen on osallinen, aktiivinen ja toimintakykyinen toimija. Häneltä kysytään, häntä kuunnellaan ja hänet nähdään ainutlaatuisena yksilönä. Hänelle on tarjolla riittävästi todellisia mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja vaikuttaa omaan elämäänsä. Hänen toimintakykynsä – oli se sitten fyysistä, psyykkistä tai sosiaalista – on riittävä tarjotakseen hänelle realistiset mahdollisuudet tavoitella tärkeinä pitämiään asioita. Osallinen, aktiivinen ja toimintakykyinen ihminen on helppo nähdä yhteiskunnan valtavirrassa mukana olijaksi.

2. Osaton toimija

Osaton toimija ei tule kuunnelluksi eikä nähdyksi, sillä kukaan ei ole kiinnostunut hänestä tai hänen mielipiteistään eikä kysy häneltä mitään. Hänen todellinen toimintakykynsä on hyvin rajallinen. Hänellä on silti yleensä ainakin jonkinlaisia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia. Usein kyse on kuitenkin kahden huonon vaihtoehdon väliltä valitsemisesta tai siitä, että osaton toimija vain tekee niin kuin toiset käskevät.

³⁸ Luonnollisesti esimerkiksi lapsen ikä, henkinen toimintakyky ja lastensuojelulliset näkökulmat tulee huomioida. En siis tarkoita, että lasten tulisi aina antaa toimia niin kuin itse haluavat.

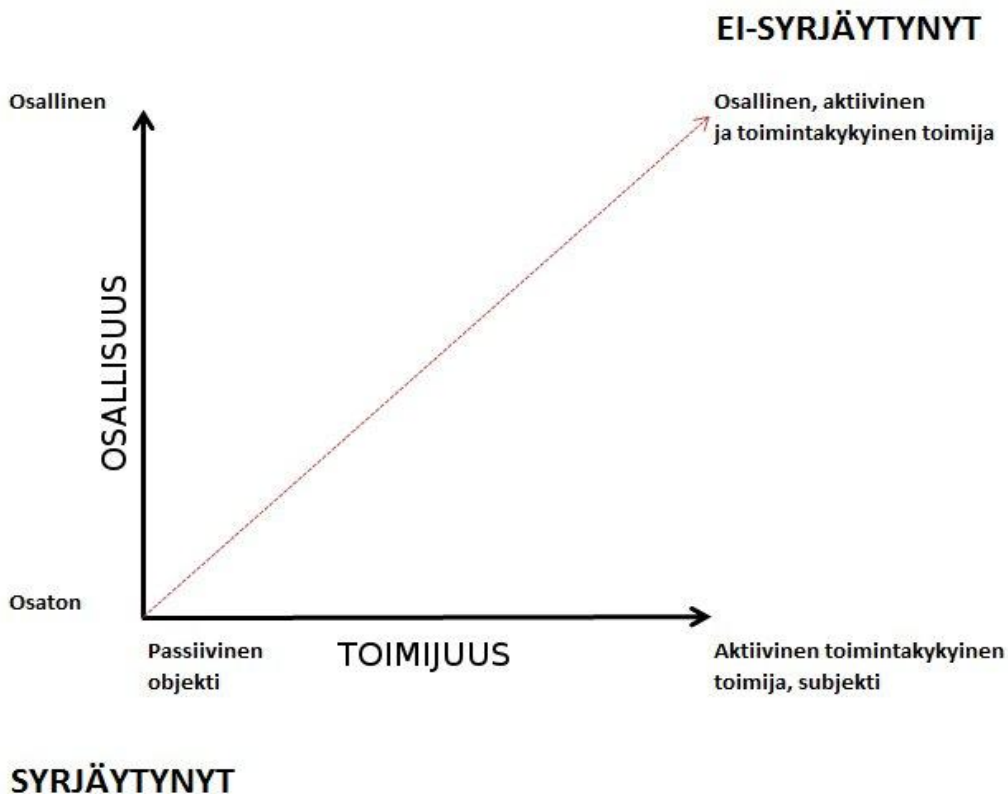
3. Osallinen passiivinen objekti

Osallinen passiivinen objekti on ihminen, jolta kysytään, jota kuunnellaan ja joka nähdään. Hänelle olisi tarjolla aitoja mahdollisuuksia itse vaikuttaa elämäänsä ja sen kulkuun, mutta jostain syystä hän ei halua niihin tarttua eikä ryhtyä toimimaan. Tämä johtaa helposti tilanteeseen, jossa jokin ulkopuolinen taho – usein viranomainen – joutuu puuttumaan hänen elämäänsä. Esimerkkinä osallisesta passiivisesta objektista on työtön nuori, jolta puuttuu ammatillinen koulutus. Hän ei kuitenkaan hakeudu opiskelemaan, vaikka koulutusmahdollisuuksia olisikin tarjolla.

4. Osaton passiivinen objekti

Osattomalta passiiviselta objektilta ei kysytä mitään, häntä ei kuunnella eikä häntä nähdä. Hänen mahdollisuutensa toimia ovat erittäin rajalliset ja usein vain näennäiset. Hänellä ei ole todellista mahdollisuutta vaikuttaa sen paremmin itseään koskevaan päätöksentekoon kuin oman elämänsä kulkuunsaakaan. Hän tietää tämän itsekin, ja siksi ei yleensä edes aseta tavoitteita eikä ryhdy toimintaan. Osaton passiivinen objekti on lähellä sitä, mitä arkikeskustelussa kuvataan syrjäytymisen käsitteellä.

Edellä esittelemäni neljä positiota jäsentyy kuviona seuraavasti:

KUVIO 2. Osallisuus, toimijuus ja syrjäytyminen

Ikä osallisuuden ja toimijuuden määrittäjänä?

Pohdin läpi tutkimukseni sitä, onko lastensuojelun lapsiasiakkaan kronologisella iällä jonkinlainen merkitys siihen, tuleeko hän itseään koskevissa lastensuojelullisissa prosesseissa aidosti kohdatuksi ja kuunnelluksi vai jääkö hän taustalle vanhempiensa ja aikuisammattilaisten ”ohipuhumaksi”. Oman käsitykseni mukaan lastensuojelun lapsiasiakkaan iällä on jonkinlainen merkitys siihen, miten ja millaisena hänen osallisuutensa ja toimijuutensa omassa asiakasprosessissaan näyttäytyy tai ei näyttäydy.

En ole ajatusteni kanssa yksin. Esimerkiksi Olli (2012, 17–18) toteaa, että lasten kohdalla asiakkaana pidetään usein heidän vanhempiaan, jolloin lapsen kuunteleminen unohtuu. Sosiaalityössä tämä saattaa liittyä laeissa ja ihmisoikeussopimuksissa mainittuun lapsen huomioimiseen hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Tämä saatetaan virheellisesti tulkita esimerkiksi niin, että pieniltä lapsilta ei tarvitse kysyä mitään, mutta isompia ja kognitiivisesti kehittyneempiä täytyy jo vähän kuunnellakin.

Myös toteuttamani haastattelut antoivat viitteitä siitä, että lastensuojelun lapsiasiakkaan ikä saattaa olla hänen kohdatuksi ja kuunnelluksi tulemistaan sekä sitä kautta osallisuuttaan ja toimijuuttaan jollain tapaa määrittävä tai rajaava tekijä.

Suunnilleen ensimmäiset viisi vuotta lastensuojelun asiakkaana ovat Villelle sekavaa aikaa. Hän oli niin nuori, ettei aina edes ymmärtänyt, mikä hänen tilanteensa on, mistä nyt puhutaan tai mitä seuraavaksi tapahtuu. Ensimmäiset asiakaspalaverit olivat jopa tietyllä tapaa pelottavia, sillä niihin osallistui paljon vieraita ihmisiä, ja välillä puhe oli niin ”lennokasta, ettei siitä saanu lainkaan kiinni”. Kun Ville täytti 12 vuotta, viranomaisten mielenkiinto hänen mielipiteitään kohtaan kasvoi, ja häntä alettiin kuunnella enemmän. Täysi-ikäisyyden ja jälkihuollon alkamisen kynnyksellä häntä alettiin huomioida kuin aikuista: kaikki hänen esittämänsä kysymykset, mielipiteet ja ehdotukset huomioitiin, ja hän sai niihin asiallisia vastauksia. Ville arvelee olleensa noin 15-vuotias, kun hän ymmärsi kaiken, mitä hänen asioistaan puhutaan.

Kun Kati täytti 12 vuotta, häneltä itseltään ei esimerkiksi tiedusteltu, haluaako hän sijoituksensa jatkuvan. Kun hän sitten hieman myöhemmin halusi tavata biologisen äitinsä ja muita sukulaisiaan, ”se ei ollu mikään ongelma” sen paremmin sijaisvanhemmille kuin sosiaalityöntekijöillekään.

Toni oli 12-vuotias, kun hänen vanhempansa kuolivat. Toni ei itse ollut osallisena sijoituksensa liittyvissä asioissa, sillä ”sukulaiset hoitivat koko homman”. Sijoitusta koskevissa pa-

lavereissa hän ei siis ollut koskaan mukana. Toni kertoo olleensa ”aikas pimennossa niissä valinnoissa”. Hän tiesi vain sen, että häntä ei laiteta laitokseen, koska sukulaiset olivat hänelle näin luvanneet.

Alun perin Niklaksen piti olla lastensuojelulaitoksessa vain puoli vuotta ja palata sitten takaisin sijaisäidin luokse. Sosiaalityöntekijä kuitenkin ilmoitti, että laitossijoitusta jatketaan, halusi Niklas sitä tai ei. Asiasta ei siis juurikaan keskusteltu eikä Niklaksen mielipidettä kysytty.

Pyrin selventämään näkemystäni lasten iän vaikutuksesta hänen kohtaamiseensa ja sitä kautta osallisuuden ja toimijuuteen seuraavalla ryhmittelyllä. Ryhmittely on tehty hyvin yleisellä tasolla. Sitä ei siis pidä ottaa minkäänlaisena teoreettisena mallina tai esimerkiksi yrityksenä tyypitellä lastensuojelun lapsiasiakkaita. Paremminkin kyse on eräänlaisesta työhypoteesista, mahdollisesta asiantilasta.

Alakouluikäiset ja sitä nuoremmat lastensuojelun lapsiasiakkaat (noin 0-12 vuotta)

Alakouluikäisen tai sitä nuoremmat lastensuojelun lapsiasiakkaan kanssa työskentely tapahtuu helposti sosiaalityöntekijälähtöisesti. Lapselta saatetaan kysyä hänen omia mielipiteitään ja toiveitaan, mutta niillä ei välttämättä ole paljoakaan vaikutusta häntä koskevaan prosessiin tai sen lopputulokseen. Hän ei ole mukana kaikissa itseään ja asiaansa koskevissa palavereissa. Hänelle ei tarjota itseään koskevia asiakirjoja nähtäväkseen.

Tämän ikäisen lapsiasiakkaan kohdalla ei voida puhua sen paremmin osallisuudesta kuin toimijuudesta. Lähinnä kyse on vasta kohtaamisen, dialogin ja kuunnelluksi tulemisen onnistumisesta tai epäonnistumisesta.

Yläkouluikäinen lastensuojelun lapsiasiakas (noin 13-15 vuotta)

Myös yläkouluikäisen lastensuojelun lapsiasiakkaan kanssa työskentely näyttäytyy vahvasti sosiaalityöntekijälähtöisenä. Lapselta kuitenkin kysellään toisinaan jo melko paljonkin hänen käsityksiään ja mielipiteitään, ja ne otetaan huomioon ainakin jossain määrin. Usein kyse on kuitenkin vielä enemmän kuulemisesta kuin kuuntelemisesta. Lapsi on mukana lähes kaikissa itseään koskevissa palavereissa, mikäli itse niihin haluaa osallistua. Itseään koskevia asiakirjoja ei hänelle kuitenkaan automaattisesti tarjota nähtäväksi.

Tämän ikäisen lapsiasiakkaan kohdalla on havaittavissa jo orastavaa osallisuutta ja toimijuutta. Lähinnä näidenkin lapsiasiakkaiden kohdalla kyse on vielä pitkälti kohtaamisen, dialogin ja kuunnelluksi tulemisen onnistumisesta tai epäonnistumisesta.

Aikuistuva lastensuojelun lapsiasiakas (noin 16-17 vuotta)

Aikuistuvan lastensuojelun lapsiasiakkaan kanssa työskentely tapahtuu jo selkeästi lapsen ja sosiaalityöntekijän välisenä yhteistyönä. Keskeiseen rooliin nousevat asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen vuorovaikutus ja ilmiö, jota arkikielessä kuvataan ilmaisulla ”henkilökemia”.

Aikuistuvaa lastensuojelun lapsiasiakasta kuullaan monipuolisesti, mikä tuo vuorovaikutukseen mukaan myös aidon kuuntelemisen ulottuvuuden. Asiakas on mukana lähes kaikissa itseään koskevissa palaverissa, mikäli vain itse niihin haluaa osallistua. Hänelle saatetaan myös tarjota itseään koskevia asiakirjoja nähtäväkseen. Mitenkään automaattista tämä ei kuitenkaan ole.

Aikuistuvan lastensuojelun lapsiasiakkaan kohdalla voidaan parhaimmillaan puhua jo aidosta osallisuudesta ja toimijuudesta, mutta itsestään selvää tämä ei ole. Onnistuessaan aito osallisuus ja aito toimijuus rakentuvat perustalle, jonka muodostavat kohtaaminen, dialogi ja kuunnelluksi tuleminen. Parhaimmillaan ne tarjoavat lastensuojelun lapsiasiakkaalle mahdollisuuden tuoda laajasti ja kokonaisvaltaisesti esiin omia näkemyksiään, kokemuksiaan, ajatuksiaan ja tunteitaan.

Uusia avauksia

Haastattelemieni nuorten aikuisten lapsuudenaikaiset sijoitukset olivat onnistuneet vähintäänkin tyydyttävästi. Aina tilanne ei kuitenkaan ole näin positiivinen. Esimerkiksi Kalland (2004, 136) muistuttaa, että kaikki sijaisvanhemmat ja -perheet eivät pysty tarjoamaan sijoitetulle lapselle turvaa tai psyykkistä ja fyysistä hyvinvointia. On myös sellaisia sijaisperheitä, joissa lapsen aiemmat traumat, esimerkiksi torjuminen, hylkääminen ja jopa fyysinen pahoinpitely, toistuvat. On siis sijaisvanhempia, joiden ei olisi koskaan pitänyt ryhtyä sijaisvanhemmiksi.

Toni pohtii, että ”mulla kävi tsäkä, että pääsin hyvään sijaisperheeseen, joten siitä ei seurannut mitään ongelmaa, vaikka multa ei sossut asioita kyselletkään... tän kuitenkin sijoitettu lapsi, joilla ei oo asiat näin hyvin menny... jos joku joutuu huonoon sijaisperheeseen, eikä siltä kysytä mitään, niin se voi olla suurissa vaikeuksissa... sit vaan tavallaan kommunikoidaan vanhempien kanssa ja ne on vaan silleen, että kaikki on hyvin (...) ”sijoitettu lapsi on aina tavallaan sijaisperheen armoilla... niin hyvässä ku pahassa”.

Se, millaiseen sijoituspaikkaan lapsi päätyy, voi olla pelkän sattuman varassa. Siksi sosiaalityöntekijän tulee kysyä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lapsiasiakkaiden kanssa työskennellessään itseltään ainakin seuraavat kysymykset: osaako tai uskaltaako lapsi kysyä oikeita asioita? Tietääkö hän, kuka on oikea henkilö niihin vastaamaan?

Jotta lastensuojelun lapsiasiakkaan kuunnelluksi tuleminen voidaan varmistaa, tulee häntä tavata riittävän usein. Tapaamisten määrä ei ole ainoa huomionarvoinen seikka. Lisäksi lapsen asioita hoitavan sosiaalityöntekijän tulee varata riittävästi aikaa lapsen tapaamiseen ja tapaamisen aikana tapahtuvaan aitoon kohtaamiseen, kuuntelemiseen ja vuorovaikutukseen. Sosiaalityöntekijällä tulee olla käytössään lasta varten aikaa muulloinkin kuin vain sillä hetkellä, kun tämän asiasta parhaillaan neuvotellaan.

Lastensuojelun lapsiasiakkaiden kanssa tehtävän työn tulee olla syvällistä, pitkäjänteistä ja suunnitelmallista. Kuten Tulensalo (2016, 28, 30) muistuttaa, yhteistä ymmärrystä ei rakennu, jos kohtaamiset lapsen kanssa ovat yksittäisiä eikä työskentelystä synny jatkumoa. Lapsen ja sosiaalityöntekijän suhde ei vahvistu ilman sosiaalityöntekijän roolin, tehtävän ja resurssien kohdentamista lapsierityiseen työhön ja asiakasmäärän rajaamista siten, että aikaa yksittäisen lapsen kohtaamiseen on riittävästi.

Tutkimukseni antoi viitteitä siitä, että sosiaalityöntekijöiltä saattaa puuttua herkkyyttä kysyä, kuunnella ja ottaa vastaan lapsen omia näkemyksiä tilanteestaan tai tunnustaa, että lapsi voi nuoresta iästään huolimatta olla oman elämänsä paras asiantuntija. Näin myös siinä tapauksessa, että sosiaalityöntekijä joutuu luopumaan omista olettamuksistaan, muuttamaan työtapojaan tai olemaan eri mieltä esimerkiksi taustaorganisaationsa taloudellisin perustein asetettujen tavoitteiden kanssa.

Tulensalo (2016, 27–28) korostaa lapsen mahdollisuutta tuoda esiin omia näkemyksiään, kokemuksiaan, ajatuksiaan ja tunteitaan laajasti ja kokonaisvaltaisesti. Mielenpitemen selvittäminen ei saa olla lapsen kuulemista vain aikuisten määrittämistä asioista eikä yksittäinen tapahtuma. Sen sijaan mielenpitemen selvittämisen tulee olla lapsierityisyydelle rakentuva kokonaisuus, jossa lapsen kuulijan ja kokijan positiot vahvistuvat ja jossa myös pienet lapset tulevat huomioiduiksi.

Tutkimushavaintojeni pohjalta rakentuvan oman näkemykseni mukaan sosiaalityöntekijän tulee kiinnittää erityistä huomiota lapsiasiakkaan näkyväksi, kuunnelluksi ja ymmärretyksi tekemiseen. Lapsen äänen tulee kuulua kaikissa hänen ja hänen asioitaan hoitavien aikuisten välisissä keskuste-

luissa. Sen tulee ”kuulua” myös lapsesta kirjoitettavissa dokumenteissa, joita mahdollisuuksien mukaan työstetään yhdessä lapsen kanssa.

Vaikka sosiaalityössä korostetaan nykyisin dokumentoinnin tärkeyttä, Tulensalo (2016, 29) on havainnut, että sosiaalityöntekijät eivät aina kirjoita lapsen toiminnasta ja lapsen kertomasta asiakasasiakirjoihin. Syyksi Tulensalo (mt.) arvelee sitä, että lapsen moninaiset tarinat ja kuvaukset eivät välttämättä sovi luontevasti muodolliseen tapaan kirjoittaa asiakirjoja. Kirjaamatta jättämisestä saattaa seurata se, että jos lapsen tietoa ei dokumentoida, siihen ei välttämättä suhtauduta vakavasti tai lapsesta ei jää tietoa lastensuojelun organisatoriseen³⁹ muistiin.

Lapsiasiakkaan näkyväksi, kuunnelluksi ja ymmärretyksi tekemisen ja tulemisen toteutuminen saattaa edellyttää sosiaalityöntekijöiltä, heidän esimiehiltään tai jopa koko lastensuojeluorganisaatiolta täysin uusien työtapojen omaksumista. Eräs tällainen uusi työtapo voisi olla esimerkiksi tämä Tonin esittämä ajatus:

Toni ideoi, että ”sossujen mukana voisi olla joku perhetyöntekijä, joka tekisi työtä sijoitettujen lasten ja nuorten kanssa käyntien välissä”. Tämä työntekijä ”olisi tukihenkilö, joka oikeasti auttaisi nuoria”.

Tutkimuksessani nousi esiin useita perusteita sille, että lastensuojelun lapsiasiakkaalle tulee selvittää mahdollisimman tarkoin ja ymmärrettävästi kaikki ne syyt, jotka hänen kohdallaan ovat johtaneet lastensuojelun asiakkuuteen. Lisäksi hänelle tulee tarkoin ja selkeästi kuvata, mitä näille sille on tarkoitus tai mahdollista tehdä, jotta asiakkuus hänen osaltaan voitaisiin päättää.

Tulensalo (2016, 27–28) nostaa lapselle annettavan tiedon riittävyyden ja ymmärrettävyyden keskeiseen rooliin lapsen kanssa tehtävässä työssä. Voidakseen olla toimijana omassa elämässään ja asiakkuudessaan, lapsella tulee olla mahdollisuus itseään koskevaan tietoon. Muussa tapauksessa saatetaan ajautua tilanteeseen, jossa lapselta odotetaan kannanottoa, mutta liian niukasta tai liian vaikeaselkoisesta tiedosta johtuen lapsen on vaikea muodostaa ja tuoda esiin omaa kantaansa.

³⁹ Organisaation muisti koostuu sekä tallennetuista dokumenteista että työntekijöiden henkilökohtaisessa muistissa olevasta tiedosta, joka koskee lapsiasiakkaan elämää. Osa tästä tiedosta voi olla esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden työyhteisössään jakamia kertomuksia. Organisaation muistiin tallentuu lapsesta ja hänen elämästään etenkin sellaista tietoa, jota toimijat pitävät instituution tehtävien hoitamisen kannalta tarpeellisena ja välttämättömänä. (Heino ym. 2013, 57–58.)

Toteuttamani haastattelut saivat minut pohtimaan, että ehkäpä tärkein tieto lapselle on se, kuka sosiaalityöntekijä hänen asioistaan vastaa. Siksi lastensuojelun lapsiasiakkaalla tulisi olla sama sosiaalityöntekijä mahdollisuuksien mukaan koko asiakkuusprosessinsa ajan. Ainakin sosiaalityöntekijöiden jatkuvasta vaihtumisesta pitäisi aktiivisesti pyrkiä pääsemään eroon. Tähän varmasti pyritäänkin.

Niklaksen mielestä *”lasta ei pitäis pompotella paikasta toiseen sijoituksissa. Pitää olla jatkumo tai muuten ei pysty luomaan mitään sidettä toisiin ihmisiin”*.

Kalland (2004, 136–137) ja Valkonen (1995, 7–8) kehottavat kiinnittämään huomiota etenkin lapsen sijoituksen pysyvyyteen. Lapsen kehitys vaarantuu, jos hänet sijoitetaan moneen kertaan, vaikka sijoituspaikat olisivatkin turvallisia. Erityisen haitallista tämä on kiintymyssuhteiden⁴⁰ muodostumiselle. Missään tapauksessa sijoituspaikkojen toistuva vaihtuminen ei koskaan ole lapsen edun mukaista.

Siksi sijoituspaikkojen valinnassa tulisi pyrkiä siihen, että ne mahdollistaisivat tarvittaessa myös pitkäaikaisen sijoituksen. Kuten Niklas edellä totesi, lapsen ”pompottelu” – oli kyse sitten vaihtuvista sosiaalityöntekijöistä tai sijoituspaikoista – johtaa helposti siihen, että lapsi ei pysty luomaan sidettä toisiin ihmisiin. Kun sidettä ei synny, ei synny myöskään luottamusta. Tai mikäli luottamus on jossain vaiheessa alkanut rakentumaan, karisee se helposti pois ihmisten ja paikkojen alati vaihtuessa. Myös sosiaalityöntekijän ja asiakkaana olevan lapsen väliseen henkilökohtaiseen ”kemiaan” tulisi kiinnittää riittävästi huomiota.

Varsinkin pitkäaikaisessa sijoituksessa Villelle syntyi sellainen mielikuva, että viranomaiset tapasivat häntä paljon, kyselivät kuulumisia ja olivat muutenkin kiinnostuneita siitä, miten hänellä menee. Toki viranomaisissakin oli eroja. Kuuntelemiseen vaikutti paljon se, kuinka Ville tuli viranomaisen kanssa *”henkilökohtaisesti juttuun”*.

Tonin mielestä *”Osa (sosiaalityöntekijöistä) on niin ammattitaitosia, että ne saa vedettyä mukaan siihen... niiden kanssa on helppo jutella... ne ymmärtää Erityisesti kiitosta saavat ”ne sossut, jotka on tehny hommaa kauan ja on ammattilaisia ja huippuja”*. Juuri nämä *”ammattilaiset on vieny sitä keskustelua eteenpäin”*.

⁴⁰ Brittiläisen psykiatri John Bowlbyn klassinen kiintymyssuhdeteoria kuvaa ihmisen lapsena saaman hoivan ja huolenpidon sekä varhaisten ihmissuhteiden ja sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitystä ja vaikutusta kaikkeen hänen myöhempiin sosiaaliseen ja emotionaaliseen kehitykseensä. (Mäki-Ketelä 2012, 43).

Tulensalo (2016, 27, 30) peräänkuuluttaa nykyistä enemmän sekä sosiaalityön perusopintoihin että täydennyskoulutukseen koulutusta, joka antaa tiedollisia ja taidollisia valmiuksia eri-ikäisten ja -taustaisten lasten iänmukaiseen kohtaamiseen. Lisäksi tulee kehittää työntekijöiden herkkyyttä tunnistaa tilanteita, joissa toiminta voi näyttäytyä lapselle vaatimuksina ja velvoitteina. Kehittämistyön ja opetuksen rinnalle tulee saada myös lisää tutkimustietoa pienten lasten kanssa tehtävästä sosiaalityöstä.

6.5 Lopuksi

Tutkimukseni kautta minulle tarjoutui mahdollisuus tutustua lapsuudessaan kodin ulkopuolelle sijoitettuna olleiden nuorten aikuisten kokemuksiin omasta osallisuudestaan ja toimijuudestaan niin sijoitusprosessin kuin varsinaisen sijoituksenkin aikana. Samalla sain ainutlaatuisen tilaisuuden syventää ymmärrystäni erilaisista aikuiskohtaamisista, joita kodin ulkopuoliseen sijoitukseen liittyy.

Mielenkiintoni aihepiiriä kohtaan kasvoi tutkimustyöni aikana entisestään. On mahdollista, että jatkan sen työstämistä jatko-opintojen parissa. Mikäli näin tapahtuu, alustava ajatukseni on selvittää lastensuojelutyötä tekevien sosiaalityöntekijöiden sekä heidän esimiestensä näkemyksiä tämän tutkielmani tuloksista. Mahdollisen jatkotutkimuksen tutkimuskysymys voisi olla yksinkertaisesti ”minkälaisia ajatuksia pro gradu -tutkielmani tutkimustulokset sinussa herättivät?

Ehkä jonakin päivänä jatkotutkimukseni käynnistyy.

LÄHTEET

Kirjallisuus

- Aaltonen, S. & Heikkinen, A. (2009) Nuoret lastensuojelussa. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 197–208.
- Alanen, L. (2009) Johdanto. Teoksessa Alanen, L. & Karila, K. (toim.) Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta. Tampere: Vastapaino. 9–30.
- Andersson, G. & Hollander, A. (1996) Om barns rätt och barns bästa. Teoksessa Andersson, G., Aronsson, K., Hessel, S., Hollander, A. & Lundström, T. (toim.) Barnet i den sociala barnvården. Centrum för utvärdering av socialt arbete. Stockholm: Liber. 58–99.
- Araneva, M. (2010) Lapsen asema ja edunvalvojan rooli lastensuojeluasiassa. Teoksessa Marjomaa, P. & Laakso, M. (toim.) Lastensuojelun edunvalvonta – lapsen oikeus osallisuuteen häntä koskevassa päätöksenteossa. Käsikirja lastensuojelun edunvalvonnasta. Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 15. 58–87.
- Aronen, M-L. (1994) Nuorten kokemuksia lastensuojelussa. Teoksessa Törrönen, M. (toim.) Lapsen etu. Viidakon laki. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto. 22 – 39.
- Bandura, A. (1977) Social Learning Theory. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall
- Bandura, A. (2008) Toward an Agentic Theory of the Self. Teoksessa Marsh, H. W., Craven, R. G. & McInerney, D. (edit.) Self-Processes, Learning and Enabling Human Potential. Dynamic New Approached. Charlotte: Information Age Publication. 15–49.
- Bardy, M. (2009) Lapsen oikeudet ja hyvinvoinnin ulottuvuudet. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 62–70.
- Bardy, M. & Heino, T. (2013) Katsaus lastensuojelun toimintaympäristöihin: paniikista toivoon ja näköalat auki. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 13–42.
- Bauman, Z. (1999) Sosiologinen ajattelu. 2. painos. Alkuteos Thinking Sociologically, Blackwell 1990. Suomentanut Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino
- Berridge, D. & Brodie I. (1989) Children's Homes Revisited. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Cambell, C. (1996) The Myth of Social Action. Cambridge: Cambridge University Press
- Duvfa-Laitinen, V. & Mönkkönen, K. (1996) Vaihdettaanko joukkuetta? Lapsen kuunteleminen perhekeskeisessä työssä. Teoksessa Metteri, A. (toim.) Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön vuosikirja 1996. Sosiaalityöntekijäin liitto ry. Edita. 88–94.
- Eronen, T. (2012a) Äitiin liittyvät moraaliset jännitteet huostaan otettujen kerronnassa. Teoksessa Forsberg, H. & Autonen-Vaaraniemi, L. (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino. 123–146.
- Eronen, T. (2012b) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. Acta Universitas Tampereensis 1713. Tampere: Tampere University Press
- Eronen, T. (2013) Viisi vuotta huostaanotosta. Seurantatutkimus huostaanotettujen lasten institutionaalisista poluista. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 4/2013
- Eskola, J. (2007) (Teema)haastattelututkimuksen toteuttamisesta. Teoksessa Viinamäki, L. ja Saari, E. (toim.) Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Helsinki: Tammi. 32 – 46.

- Eskonen, I., Korpinen, J. & Raitakari, S. (2006) Vallan määrittämät lapsi- ja asiantuntijapuhujat: faktaa, selontekojä ja kokemuksia. Teoksessa Forsberg, H., Ritala-Koskinen, A. & Törrönen, M. (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Juva: PS-Kustannus. WS Bookwell. 21–44.
- Forsberg, H. (1998) *Perheen ja lapsen tähden - etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista*. Tampere: Tampereen yliopisto
- From, K. (2010) Että sais olla lapsena toisten lasten joukossa – Substantiivinen teoria erityistä tukea tarvitsevan lapsen toiminnallisesta osallistumisesta toimintaympäristöissään. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Giddens, A. (1984a) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press
- Giddens, A. (1984b) Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissa. Englanninkielinen alkuteos *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradition in Social Analysis 1979*. Suomentaneet Pasi Andersson ja Ilkka Heiskanen. Helsinki: Otava
- Gordon, T. (2005) Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa Meurman-Solin, A. & Pyysiäinen, I. (toim.) *Ihmistieteet tänään*. Helsinki: Gaudeamus. 114–130.
- Gordon, T., Hynninen, P., Lahelma, E., Metso, T., Palmu, T. & Tolonen, T. (2007) Koulun arkea tutkimassa. Kokeimuksia kollektiivisesta etnografiasta. Teoksessa Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E. & Tolonen, T. (toim.) *Etnografia metodologiana*. Tampere: Vastapaino. 41 – 64.
- Gretschel, A. (2002) Kunta nuorten osallisuusympäristönä; nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin. *Jyväskylä Studies in Sport, Physical Education and Health* 85. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Halme, N. & Perälä, M-L. (2014) Lapsiperheiden huolet ja avunsaanti. Teoksessa Lammi-Taskula, J. & Karvonen, S. (toim.) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 216–227.
- Heikkinen, H. L. T. (2007) Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Juva: PS-Kustannus. 142–158.
- Heino, T. (2009) Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut. Teoksessa Bardy, M. (toim.) *Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*. Helsinki: Yliopistopaino. 84–107.
- Heino, T. (2014) Lastensuojelun pirullinen tehtävä. Teoksessa Lammi-Taskula, J. & Karvonen, S. (toim.) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 286–309.
- Heino, T., Eronen, T., Kataja, K., Kestilä, L., Känkänen, P., Paananen, R., Pösö, T. & Rainio, A. P. (2013) Suojassa, syrjäytyneenä, selvinneenä – huostaan otetut ja sijoitetut lapset Suomessa. Teoksessa Reivinen, J. & Vähäkylä, L. (toim.) *Ketä kiinnostaa? Lasten ja nuorten hyvinvointi ja syrjäytyminen*. Helsinki: Gaudeamus. 50–68.
- Helavirta, S. (2003) *Lapset hyvinvointitiedon tuottajina (Children as producers of well-being knowledge)*. Acta Universitatis Tamperensis 1669. Tampere: Tampere University Press
- Hill, M & Tisdall, K. (1997) *Children and Society*. New York: Longman
- Hotari, K-E., Oranen, M. & Pösö, T. (2009) Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, M. (toim.) *Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*. Helsinki: Yliopistopaino. 149–164.
- Hurtig, J. (2003) Lasta suojelemassa - etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. *Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Acta Universitatis Lapponiensis* 60. Rovaniemi: Lapin yliopisto
- Hurtig, J. (2006) Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Forsberg, H., Ritala-Koskinen, A. & Törrönen, M. (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Juva: PS-Kustannus. WS Bookwell. 167–194.

- Hyytinen, R. (2009) Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutuksessa. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 246–263.
- Jalava, J. & Seppälä, U. (2010) Kuntoutus ja sosiaaliset mahdollisuudet. Teoksessa Hiilamo, H. & Saari, J. (toim.) Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja. A Tutkimuksia 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. 251–264.
- Kaikko, K. & Friis, L. (2009) Menetelmät lastensuojelun tukena. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 108–120.
- Kalland, M. (2004) Vauvan ja lapsen kehityksellisten tarpeiden huomioiminen lastensuojelussa. Teoksessa Puonti, A., Saarnio, T. & Hujala, A. (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi. 119–153.
- Kananoja, A., Lähteinen, M. & Marjamäki, P. (2010) Sosiaalityön käsikirja. Tallinna: Tietosanoma
- Kamppinen, M. (1995) Kaaos & Kosmos 2. Kognitiivisen kulttuurintutkimuksen metodiikka ja metodologia. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus
- Kiili, J. (2006) Lasten osallistumisen voimavarat. Tutkimus Ipanoiden osallistumisesta. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 283. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Koikkalainen, M. & Sjöblom, S. (2014) Edistämmekö kuntoutuksella osallisuutta? Teoksessa Metteri, A., Valokivi, H. & Ylinen, S. (toim.) Terveys ja sosiaalityö. Juva: PS-Kustannus. 73–94.
- Korkiamäki, R. (2013) Kaveria ei jätetä! Sosiaalinen pääoma nuorten vertaissuhteissa. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampereen yliopisto. Tampere: Tampere University press
- Kotiranta, T. & Virkki, T. (2011) Toimijuus ja sosiaalisen toiminnan teoria. Teoksessa Kotiranta, T., Niemi, P. & Haaki, R. (toim.) Sosiaalisen toiminnan perusta. Helsinki: Gaudeamus. 113–134.
- Kouvonen, P. (2011) Lasten osallistuminen ammatillisten perhekotien sääntelykäytäntönä. Teoksessa Satka, M., Alanen, L., Harrikari, T. & Pekkarinen, E. (toim.) Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Tampere: Vastapaino. 205–242.
- Känkänen, P. (2009) Siirtymät sijaishuollossa – hetkiä ja ikuisuuksia. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 232–240.
- Laakso, R. (2009) Arjen rutiinit ja yllätykset – etnografia lastenkotityöstä. Tampereen yliopisto. Sosiaalityön tutkimuksen laitos. Tampere: Tampereen yliopisto
- Laaksonen, S. (2004) Huostaanoton, sijaishuollon ja jälkihuollon laatu. Teoksessa Puonti, A., Saarnio, T. & Hujala, A. (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi. 256–264.
- Lehtinen, A-R. (2000) Lasten kesken. Lapset toimijoina päiväkodissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Lehtinen, A-R. (2009) Lasten toiminta, toimintaresurssit ja toimijuus päiväkotiympäristössä. Teoksessa Alanen, L. & Karila, K. (toim.) Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta. Tampere: Vastapaino. 89–114.
- Malmsten, A. (2007) Rajaaminen. Teoksessa Laine, M., Bamberg, J. & Jokinen, P. (toim.) Tapauksien tutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus. 57–73.
- Muukkonen, T. (2008) Lapsikeskeisyys sosiaalityön läpäisevänä periaatteena. Teoksessa Muukkonen, T. (toim.) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCAn ja Heikki Waris – instituutin julkaisusarja nro 17, 2008. 145–162.
- Mönkkönen, K. (1996) Asiantuntijasta asiantutkijaksi. Teoksessa Metteri, A. (toim.) Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Sosiaalityön vuosikirja 1996. Sosiaalityöntekijäin liitto ry. Edita. 51–67.
- Mönkkönen, K. (2007) Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö. Helsinki: Edita

- Nätkin, R. (2003) Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, H. & Nätkin, R. (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus. 16–38.
- Ojaniemi, P. & Rantajarvi, K-M. (2010) Alkuarvioinnista suunnitelmalliseen sosiaalityöhön. Teoksessa Laitinen, M. & Pohjola, A. (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press. 219 – 248.
- Oranen, M. (2007) Mitä mieltä!/? Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriö. Lastensuojelun kehittämisohjelman osahankkeen raportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö
- Paju, E. (2013) Lasten arjen ainekset. Etnografinen tutkimus materiaalisuudesta, ruumiillisuudesta ja toimijuudesta päiväkodissa. Helsinki: Tutkijaliitto
- Pekkarinen, E. (2006) Murrosikäisten tyttöjen kokemukset lastensuojelun ryhmätoiminnasta. Teoksessa Forsberg, H., Ritala-Koskinen, A. & Törrönen, M. (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Juva: PS-Kustannus. WS Bookwell. 99–128.
- Pohjola, A. (2010) Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa Laitinen, M. & Pohjola, A. (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press. 19 – 74.
- Pulma, P. (2004) Lastensuojelun kehityslinjoja. Teoksessa Puonti, A., Saarnio, T. & Hujala, A. (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi. 11–20.
- Puustinen-Korhonen, A. (1994) Lapsen kuuleminen lastensuojelussa. Teoksessa Törrönen, M. (toim.) Lapsen etu. Viidakkon laki. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto. 4 – 21.
- Pölkki, P. (2004) Lastensuojelun tutkimus- ja kehittämistoiminta. Teoksessa Puonti, A., Saarnio, T. & Hujala, A. (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi. 270–319.
- Pösö, T. (2003) Adoptio perhesuhteiden uudelleenjärjestelyinä. Teoksessa Forsberg, H. & Nätkin, R. (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus. 140–158.
- Pösö, T. (2004) Kasvatustyö sijaishuollossa. Teoksessa Puonti, A., Saarnio, T. & Hujala, A. (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Tammi. 202–213.
- Pösö, T. (2012) Lapsen etu, oikeudet ja näkökulma moraalisen kannanottona. Teoksessa Forsberg, H. & Autonen-Vaaraniemi, L. (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino. 75–100.
- Raunio, K. (2011) Olennainen sosiaalityössä. Toinen, uudistettu laitos. Tampere: Vastapaino
- Reinikainen, S. (2007) Läheisneuvonpito lapsinäkökulmasta. Stakes. Raportteja 7/2007. Helsinki: Stakes
- Reinikainen, S. (2013) Kielen katse ja puheen paino. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Yliopistopaino. 133–143.
- Romakkaniemi, M. & Kilpeläinen, A. (2013) Asiakkuus terveydenhuollon sosiaalityössä – Terveydenhuollon sosiaalityöntekijät asiakkaiden toimijuuden tilojen rakentajina. Teoksessa Laitinen, M. & Niskala, A. (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino. 244–271.
- Rostila, I. (2001) Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelman ratkaisun perusteet. Jyväskylän yliopisto. SoPhi 61. Jyväskylä
- Rostila, I. & Vinnurva, J. (2013) Sosiaalityön asiakkaan toimijuus ja täysimittainen professionalisuus. Teoksessa Laitinen, M. & Niskala, A. (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino. 196–218.
- Räty, T. (2015) Lastensuojelulaki. 3. uudistettu painos. Käytäntö ja soveltaminen. Helsinki: Edita
- Saastamoinen, K. (2010) Lapsen asema sijaishuollossa. Käsikirja arjen toimintaan. Helsinki: Edita
- Seikkula, J. & Arnkil T. E. (2009) Dialoginen verkostotyö. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

- Sinko, P. (2004) Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Helsinki: Palmenia-kustannus
- Soininen, M. (1995) Tieteellisen tutkimuksen perusteet. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:43. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus
- Syrjälä, L., Ahonen, S., Syrjäläinen, E. & Saari, S. (1994) Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä
- Tammi, T. & Lapinleimu, O. (2010) Lastensuojelun edunvalvonnan vaiheet. Teoksessa Marjomaa, P. & Laakso, M. (toim.) Lastensuojelun edunvalvonta – lapsen oikeus osallisuuteen häntä koskevassa päätöksenteossa. Käsikirja lastensuojelun edunvalvonnasta. Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 15. 37–57.
- Thomas, N. (2002) Children, Family and the State. Decision-Making and Child Participation. Bristol: Policy Press
- Timonen-Kallio, E. (2010) Lapsen osallisuuden vahvistaminen lastensuojelutyön keskiössä. Teoksessa Tanskanen, I. & Timonen-Kallio, E. (toim.) Lasten ja nuorten osallisuuden tukeminen lastensuojelutyössä. Oppimateriaaleja 51. Turku: Turun ammattikorkeakoulu. 4–17.
- Tulensalo, H. (2010) Edunvalvojan toiminta lapsen kanssa. Teoksessa Marjomaa, P. & Laakso, M. (toim.) Lastensuojelun edunvalvonta – lapsen oikeus osallisuuteen häntä koskevassa päätöksenteossa. Käsikirja lastensuojelun edunvalvonnasta. Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 15. 86–117.
- Tulensalo, H. (2016) Lapsen tiedollinen toimijuus lastensuojelun sosiaalityössä. Tampereen yliopisto. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus. Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala
- Törmikoski-Hampf, M. (2008) Sijoitetun lapsen arki ja uudet sosiaaliset suhteet. Teoksessa Huotari, K. & Hurtig, J. (toim.) Sosiaalityötä monitoroimassa. Helsinki: Helsinki University Press. 175–194.
- Törrönen, M. (1999) Lasten arki laitoksessa – Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Helsinki University Press
- Valkonen, L. (1995) Kuka on minun vanhempani? Perhehoitonoorten vanhempisuhteet. STAKES. Tutkimuksia 52.
- Vehviläinen, J. (2005) Rajatonta palvelua – Nuorten osallisuushankkeen arvioinnin väliraportti. Helsinki: Opetushallitus

Artikkelit

- Bandura, A. (2001) Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. Annual Review of Psychology 52, 1–26.
- Närhi, K., Kokkonen, T. & Matthies, A-L. (2014) Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. Janus vol. 22 (3) 2014, 227–244.

Internet-lähteet

- Davey, C. (2010) Children’s participation in decision-making. A Summary Report on progress made up to 2010. Children’s Right Alliance for England.
http://www.participationworks.org.uk/files/webfm/files/npf~/npf_publications/A%20Summary%20Report_jun10.pdf. Viitattu 25.10.2015
- Eronen, T. (2007) Katsaus 2000-luvulla julkaistuun lastensuojelututkimukseen.
<https://www.thl.fi/documents/647345/1449725/Eronen+2007++Katsaus+2000-luvulla+julkaistuun+suomalaiseen+lastensuojelututkimukseen.pdf/e0bcd6c9-9471-4a6f-89d1-b2d27a30e202>. Viitattu 05.10.2015

Mäki-Ketelä, J. (2012) Kiskot vievät elämään - ammatillisessa ja koulutuksellisessa marginaalissa elävien nuorten erilaisia elämänraiteita. Itä-Suomen yliopisto. http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-93-1388-4/urn_isbn_978-952-93-1388-4.pdf. Viitattu 13.3.2016

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, soveltamisopas. Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://www.innokyla.fi/documents/1533196/39b8870b-2043-4868-b1b6-c49ddf1822ca>. Viitattu 16.10.2015

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2013) Lastensuojelu 2013. [https://www.thl.fi/fi/tilastot/tilastot-aiheittain/lasten-
nuorten-ja-perheiden-sosiaalipalvelut/lastensuojelu](https://www.thl.fi/fi/tilastot/tilastot-aiheittain/lasten-
nuorten-ja-perheiden-sosiaalipalvelut/lastensuojelu). Viitattu 30.8.2015

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2014) Tilastot kuvina. www.thl.fi/tilastoliite/tilastoraportit/2014/.../Tr26_14_tilastokuvina.ppt. Viitattu 23.10.2015

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (1989) http://www.lskl.fi/files/206/LOS_sopimus.pdf. Viitattu 29.8.2015

Muut lähteet

Aaltio, E. (2015) Lastensuojelutarpeen muutoksen arviointi perheen toimintakykyä mittaamalla. Lastensuojelun vaikutusmittari –projektin loppuraportti 2015. Kuntaliitto. Kommunförbundet

Hietämäki, J. (2015) Monialaisen yhteistyön kehittämistarpeet lastensuojelun työskentelyn alkuvaiheissa – alustavia tutkimustuloksia. Seminaariesitys 3.9.2015 ”Monialainen, lapsilähtöinen työskentely lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheissa – lastensuojeluilmoituksen ja palvelutarpeen arvioinnin kehittäminen”.

Jaakola, A-M. (2015) Lapsen osallisuuden ja lapsikeskeisen työskentelyn perustelut viimeaikaisessa kansainvälisessä tutkimuksessa. Seminaariesitys 3.9.2015 ”Monialainen, lapsilähtöinen työskentely lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheissa – lastensuojeluilmoituksen ja palvelutarpeen arvioinnin kehittäminen”.

Lavikainen, M. (2015) Lastensuojelun alkuvaiheen arviointi ministeriön tavoitteena. Seminaariesitys 3.9.2015 ”Monialainen, lapsilähtöinen työskentely lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheissa – lastensuojeluilmoituksen ja palvelutarpeen arvioinnin kehittäminen”.

Mattila, J. (2013) Tesso – sosiaalipoliittinen aikakauslehti 31.1.2013. [http://tesso.fi/artikkeli/asiakaslahtoisyyso
lennainen-tekija-sosiaalihuollossa](http://tesso.fi/artikkeli/asiakaslahtoisyyso
lennainen-tekija-sosiaalihuollossa). Viitattu 24.8.2015

Muukkonen, T. & Tulensalo, H. (2015) Lapsikeskeisyys lastensuojelun arvioinnissa – 2000-luvun kehityksen ja nykytilan arviointia. Seminaariesitys 3.9.2015 ”Monialainen, lapsilähtöinen työskentely lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheissa – lastensuojeluilmoituksen ja palvelutarpeen arvioinnin kehittäminen”.

Olli, J. (2012) Lapsen oikeus tulla kuulluksi kuntoutuksessa. Kuntoutus 3/2012. 17–20.

Petrelus, P. (2015) Lastensuojelun arviointia koskeva kansainvälinen tutkimus – mitä annettavaa tutkimuksella on arvioinnin kehittämiseksi Suomessa? Seminaariesitys 3.9.2015 ”Monialainen, lapsilähtöinen työskentely lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheissa – lastensuojeluilmoituksen ja palvelutarpeen arvioinnin kehittäminen”.

Päkkilä, H-L. (2005) Lapsen näkökulma ja kokemukset lastensuojelun sosiaalityön sijoitusprosessissa: lapset ja sosiaalityöntekijät kertojina. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, sosiaalityö, yhteiskuntapolitiikan laitos

LAIT JA SÄÄNNÖKSET

Lastensuojelulaki 88/2010

Nuorisolaki 72/2006

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014

LIITTEET

Liite 1. Haastateltavien taustatiedot ja haastattelurunko

Taustatiedot

- ikä
- sukupuoli
- sijoituksen syy

Teemat kysymyksineen

Osallisuus

- Saitko osallistua asiiasi käsittelyyn siihen liittyvissä tapaamisissa, palaverieissa ja neuvonpidoissa?
- Oliko mielipiteilläsi todellista vaikutusta sijoituspäätökseen?
- Jos sinun mielipiteilläsi ei ollut vaikutusta, niin kenen mielipiteillä oli?
- Kerrottiinko sinulle, että sinulla on oikeus nähdä itseäsi koskevat asiakirjat? Halusitko nähdä ne? Saitko ne nähtäväksesi?
- Kohdeltiinko sinua asiallisesti ja oikeudenmukaisesti?

Kohtaaminen ja kuulluksi tuleminen

- Halusivatko viranomaiset ymmärtää sinua ja ajatuksiasi?
- Kerrottiinko sinulle, miksi sinut aiotaan sijoittaa kodin ulkopuolelle?
- Käyttivätkö viranomaiset sellaista kieltä, että ymmärsit, mistä he puhuivat?
- Saitko kertoa viranomaisille tilanteestasi ja asioistasi luottamuksellisessa ilmapiirissä?
- Huomioitiinko kaikki asiaasi ja sen käsittelyyn liittyvät seikat riittävästi sijoituspäätöstä tehtäessä?

Toimijuus

- Saitko halutessasi esittää mielipiteitäsi? Huomioitiinko ne?
- Saitko halutessasi esittää kysymyksiä? Saitko kysymyksiisi vastauksia? Vastasivatko viranomaiset käyttäen sellaisia sanoja, että ymmärsit vastaukset?
- Saitko halutessasi tehdä ehdotuksia? Huomioitiinko ehdotukseksi?
- Saitko halutessasi olla puhumatta ja vastaamatta sinulle esitettyihin kysymyksiin?
- Pystyitkö vaikuttamaan sijoitukseen johtaneen prosessin etenemiseen ja lopputulokseen?
- Olitko tyytyväinen siihen, että sinut sijoitettiin kodin ulkopuolelle?

Liite 2. Suostumus tutkimukseen

Juha Mäki-Ketelä on pyytänyt minua osallistumaan pro gradu -tutkielmaansa liittyvään haastattelututkimukseen.

Tutkimusta varten haastatellaan lapsuudessa kodin ulkopuolelle sijoitetuina olleita nuoria aikuisia tarkoituksena selvittää, millaisia kokemuksia heillä on omasta osallisuudestaan ja toimijuudestaan sekä lastensuojelulliseen sijoitukseen johtaneen prosessin että varsinaisen sijoituksen aikana. Lapsen osallisuudella tutkimuksessa tarkoitetaan lapsen oikeutta ja aitoa mahdollisuutta osallistua omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon ja tuoda siinä julki näkökantansa. Lapsen toimijuudella puolestaan tarkoitetaan lapselle tarjottua todellista mahdollisuutta itse vaikuttaa oman asiansa käsittelyyn ja prosessin etenemiseen.

Olen saanut, lukenut ja ymmärtänyt tutkimuksesta kertovan tutkimussuunnitelman. Tutkimussuunnitelmasta olen saanut riittävän selvityksen itse tutkimuksesta sekä sen yhteydessä suoritettavasta tietojen keräämisestä, käsittelystä ja tallentamisesta. Olen saanut riittävän vastauksen kaikkiin tutkimusta koskeviin kysymyksiini. Minulla on ollut riittävästi aikaa harkita osallistumistani tutkimukseen. Ymmärrän, että osallistumiseni tähän tutkimukseen on täysin vapaaehtoista.

Annan Mäki-Ketelälle luvan itseäni koskevien, tutkimuksen kannalta tarpeellisten tietojen keräämiseen ja käsittelyyn. Kaikki minusta tutkimuksen aikana tavalla tai toisella hankittuja tietoja käsittelee vain tiedot kerännyt Mäki-Ketelä.

Kaikki minusta kerätyt tiedot käsitellään luottamuksellisena. Niitä ei luovuteta eteenpäin kolmannelle taholle, esimerkiksi toisille tutkijoille. Tietoja ei kerätä erilliseen rekisteriin, tietokantaan tms. Tutkimuksessa kerätyt tiedot koodataan siten, ettei henkilöllisyyteni selvittäminen ole jälkeenkään mahdollista.

Minusta kerättäviä tietoja käsitellään ensisijaisesti vain tässä tutkimuksessa. Minulle on kerrottu lisäksi, että Mäki-Ketelä saattaa käyttää nyt keräämäänsä aineistoa myös myöhemmin mahdollisesti toteuttamassaan jatkotutkimuksessa. Mikäli jatkotutkimus toteutuu, kerättyyn tietoon ja sen käsittelyyn sovelletaan tässä suostumuksessa mainittuja ehtoja.

Kun kerätyillä aineistolla ei enää ole tieteellistä käyttöä, kaikki tavalla tai toisella minuun liittyvät tiedot hävitetään.

Minulla on oikeus milloin tahansa tutkimuksen aikana ja syytä ilmoittamatta keskeyttää tutkimukseen osallistuminen. Olen tietoinen siitä, että minusta keskeyttämiseen mennessä kerättyjä tietoja voidaan käyttää osana tutkimusaineistoa.

_____ / _____,201__.

Allekirjoitus

Nimen selvennys